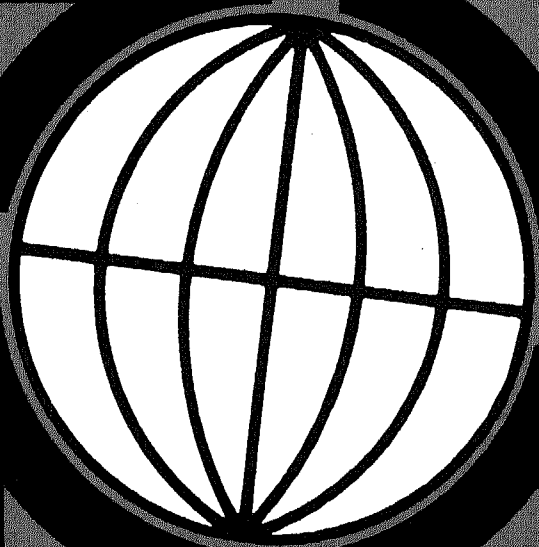

WERELD EN ZENDING

TERUGKOPPELING

uitdaging vanuit de Derde Wereld

TERUGKOPPELING – uitdaging vanuit de Derde Wereld

	<i>Inhoud</i>	<i>pag.</i>
<i>Hans Schraevesande</i>	Ten geleide	289
<i>Jan van Lin</i>	Pauselijke Missiewerken (PMW) – via terugkoppeling naar wereldwijde samenwerking	294
<i>A. de Haan</i>	Terugkoppeling in de zending – verrijkend en verrijkend	302
<i>Piet Kuijper</i>	Vastenakte – terugkoppeling is niet zomaar informatie geven	312
<i>J. van Doggenaar / W. D. Filius</i>	Terugkoppeling in het werelddiakonaat	319
<i>L. Schuurman / J. van Lin</i>	Solidaridad – van afwentelen naar omwentelen	327
<i>Rita Rahman</i>	IKVOS – van kerkelijke tegenbeweging naar kerkelijke beweging	336
<i>Barma Klein Goldewijk</i>	Via terugkoppeling naar een relevante theologie in westerse kontekst?	346
<i>Hans Schraevesande</i>	Nawoord – terugkoppeling als oecumenisch leerproces	350
	KRONIEK	
<i>Piet Simons</i>	Missionaire Agenda	360
<i>Hans Oldenhof</i>	Derde Wereld Beweging en spiritualiteit	365
<i>Alle Hoekema</i>	Doopsgezinde consultatie over zending	369
	Boekbesprekingen	374
	Inhoudsopgave jaargang 13, 1984	381

Wereld en Zending

tijdschrift voor missionaire informatie en bezinning
13e jaargang 1984 / nummer 4

Administratie

Tevens adres voor opgave advertenties
Prins Hendriklaan 37
1075 BA Amsterdam
Postgiro: 493248 t.n.v.
Nederlandse Zendingsraad

Wereld en Zending

Abonnementsprijs f 35,— per jaar
Studentenabonnement f 25,—
Losse nummers f 12,— (incl. portokosten)
België Bfrs. 665 per jaar
Verschijnt driemaandelijks

Eindredactie

Dr. G. Verstraelen-Gilhuis
Donsvlinder 46
2317 KG Leiden

Voor correspondentie met
auteurs en lezers
Voor toezending artikelen (in drievoud)
publicaties ter recensie of ter
aankondiging

Overname van artikelen alleen na
schriftelijke toestemming en met
bronvermelding

Wereld en Zending wordt uitgegeven onder verantwoordelijkheid van de Nederlandse Zendingsraad en de Nederlandse Missieraad.

De redactie is samengesteld uit protestantse en katholieke deskundigen op het terrein van missionair werk en missiologie:

Drs. G. J. van Butselaar, algemeen secretaris Nederlandse Zendingsraad.

Dr. W. H. M. Creemers o.f.m., functionaris Centraal Missie Commissariaat - dienst missionair personeel, 's-Gravenhage (werkte in Japan).

Drs. J. M. van Engelen, studiesecretaris Nederlandse Missieraad 's-Hertogenbosch, wetenschappelijk hoofdmedewerker Katholieke Universiteit Nijmegen (werkte in Brazilië).

Drs. J. D. Gort, wetenschappelijk hoofdmedewerker missiologie en evangelistiek Vrije Universiteit Amsterdam.

Dr. H. S. M. Groenen, industrie-pastor, Leiden.

Dr. R. L. Haan, functionaris Ministerie van Buitenlandse Zaken/Ontwikkelingssamenwerking, 's-Gravenhage (werkte in Argentinië).

Drs. J. P. Heijke, wetenschappelijk hoofdmedewerker missiologie (Afrika) Katholieke Universiteit Nijmegen.

Drs. B. M. J. Klein Goldewijk, medewerkster Derde Wereld Centrum Katholieke Universiteit Nijmegen.

Ds. F. N. M. Nijssen, diakonaal predikant 's-Gravenhage (tot 1979 directeur Kerk en Wereld, Driebergen).

Drs. J. B. J. Oldenhof, missiesecretaris bisdom Breda.

Drs. R. G. van Rossum, hoogleraar missiologie Hogeschool Theologie en Pastoraat, Heerlen.

Drs. J. Schraevande-Oranje, andragologe te Leusden, coördineert vredes-activiteiten in Nederland met betrekking tot Latijns Amerika.

Drs. J. Slomp, predikant in algemene dienst van de Gereformeerde Kerken om voorlichting te geven over de ontmoeting met moslims in onze samenleving (werkte in Pakistan).

Dr. E. W. Tuinstra, functionaris Nederlands Bijbelgenootschap (werkte in Indonesië).

Dr. F. J. Verstraelen, adjunct-directeur Interuniversitair Instituut voor Missiologie en Oecumenica, afd. missiologie, Leiden; secretaris International Association for Mission Studies (werkte in Ghana).

Ten geleide

TERUGKOPPELING – uitdaging vanuit de Derde Wereld

Actualiteit

De laatste jaren komt bij kerkelijke derde-wereld-organisaties de term „terugkoppeling” steeds meer naar voren. De term zal vooral bij deze landelijke organisaties bekend zijn. Maar wat er mee bedoeld wordt komt misschien nog het duidelijkst naar voren in de vraag die plaatselijke werkgroepen, die de Derde Wereld op een af andere wijze als thema hebben, zich regelmatig stellen: *wat betekent dat wat we vanuit de Derde Wereld horen voor ons in onze situatie.*

De term „terugkoppeling” lijkt nauwelijks bewust of door-dacht geïntroduceerd te zijn. Er kunnen, zoals zal blijken, nogal wat bezwaren tegen ingebracht worden. We willen de term hier voorlopig hanteren. Min of meer als een werkhypothese. Of de term het ideële proces dat we op het oog hebben adequaat weergeeft zal moeten blijken.

„Terugkoppeling” roept associaties op met technisch handelen. We worden zo gedwongen om ons af te vragen hoe het *leerproces* waar het in feite om gaat, het beste kan plaatsvinden of georganiseerd kan worden. De term verdoezelt wel dat het om een al veel langer bestaand proces gaat waarbij mensen betrokken zijn en waren. Missionarissen, zendingelingen en anderen hebben vaak vragen aan onze kerk en maatschappij mee teruggenomen. Zending en missie zijn nooit uitsluitend eenrichtingsverkeer geweest. Nieuw is alleen dat de landelijke organisaties de laatste jaren deze vragen bewuster in hun educatie en communicatie met de plaatselijke gemeente zijn gaan opnemen.

Missionaire oorsprong

„Terugkoppeling” heeft een duidelijke missionaire (of misschien beter: missiologische) oorsprong. „Zending in zes continenten” en „Zending in Nederland” hebben deze praktijk en het nadenken er over gestimuleerd.

Daarnaast was er sinds het begin van de jaren zeventig de opkomst van de ontwikkelingseducatie (vorming en bewustwording rond ontwikkelingsamenwerking). Hierin stonden vooral vragen rond politieke en economische macht centraal. Vragen die vaak afkomstig waren van partners van kerkelijke derde-wereld-organisaties.

Vooraf wanneer de ontwikkelingseducatie gebruik maakte van methoden tot bewustwording kwam de vraag naar voren hoe de eigen, lokale situatie zich laat verbinden met of verbreden tot de globale situatie. Of

ook andersom: hoe de globale situatie zijn vertakkingen heeft tot in de lokale situatie. De discussie over de vraag wat de beste methode is – ook met het oog op verschillende doelgroepen – is nog steeds actueel.

Ook in de theologie vindt er in relatie tot derde-wereld-theologieën „terugkoppeling” plaats. Maar dit is nog steeds een randverschijnsel. Zelfs bij de bereidheid de verschillende konteksten waarbinnen aan theologie wordt gedaan zo helder mogelijk te omschrijven, blijft er de vraag hoe die konteksten zich tot elkaar verhouden. Hoeveel gemeenschappelijks hebben ze bij alle onderscheid? En wat is de basis waarop de wederzijdse uitdaging kan plaatsvinden? Behalve binnen de EATWOT (conferentie van Derde Wereld theologen) krijgen deze vragen weinig systematisch aandacht en blijven ze in de marge van de westerse theologie.

Richtvragen aan zes organisaties

„Terugkoppeling” beslaat zo een breed veld. Bij de opzet van dit nummer hebben we ons daarom beperkingen moeten opleggen. Uitgangspunt bij het nader in kaart brengen van het thema is geweest dat met name in het educatieve materiaal van de Nederlandse kerkelijke derde-wereld-organisaties „terugkoppeling” plaatsvindt. Met het oog daarop werden aan een aantal landelijke (meestal fondswervende) organisaties de volgende drie richtvragen over hun materiaal voorgelegd:

1. Missie- en zendingsorganisaties richten zich in eerste instantie op de Derde Wereld. Een aantal organisaties, waaronder de uwe, kent zichzelf ook een taak toe binnen het proces van bewustwording in Nederland inzake problemen uit de Derde Wereld. In dat kader wordt regelmatig de term „terugkoppeling” naar de Nederlandse situatie gebruikt. Waarom vindt u dat die „terugkoppeling” noodzakelijk is en hoe laat u die verlopen?
2. Op welke wijze spelen in uw publikaties van de afgelopen drie jaar (1982-1984) de situatie van kerk en samenleving in Nederland en hun onderlinge betrokkenheid op elkaar, een rol bij het terugkoppelingsproces? Aan de hand van welke thema's heeft u dit aan de orde gesteld?
3. Uw organisatie is van kerkelijke signatuur en richt zich tot christenen. Spelen getuigenissen en theologische opvattingen uit de Derde Wereld een rol in uw materiaal? Welke „theologische verantwoording” geeft u daarvan? Hebben deze reflecties invloed op veranderingen binnen uw organisatie?

Deze vragen werden voorgelegd aan:

Oecumenisch: IKVOS,

Solidaridad.

Protestants: Gereformeerd en Hervormd Wereldiakonaat,
Hervormde Raad voor de Zending en Zending van de
Gereformeerde Kerken.

Katholiek: Bischoppelijke Vastenactie,
Pauselijke Missiewerken.

De gerichtheid op deze organisaties houdt ondermeer in dat de wijze waarop de „terugkoppeling” plaats vindt in bijvoorbeeld bladen als *BijEEN*, *Vandaar*, op cursussen, werkdagen, uitwisselingsbezoeken, of ook in een activiteit van een organisatie als „Vrouw, Kerk, Tweederde Wereld” (VKW) niet of slechts zijdelings aan de orde komen.

De organisaties zijn gevraagd om zelf aan de hand van de richtvragen de inzichten te omschrijven die aan de productie van hun materiaal ten grondslag liggen. Wanneer er door een geschoolde onderzoeker een kritisch onderzoek naar het materiaal gedaan was, zou dit mogelijk een ander beeld opgeleverd hebben. Maar deze tijdrovende methode, met hoor en wederhoor, is bewust niet toegepast. Dat is enige jaren terug wel gebeurd bij het onderzoek „Fondswerwing en educatie” dat in opdracht van de Werkgroep Kerk en Ontwikkelingssamenwerking van de Raad van Kerken door drs. H. Fun is verricht.

Voortgaande bezinning

De nu gevolgde werkwijze brengt met zich mee dat in de afsluitende artikelen iets van deze kritische analyse aan bod moet komen. Tegelijk wordt geprobeerd om een aantal nieuwe gezichtspunten naar voren te laten komen waarmee de voortgang van de discussie gediend zou kunnen zijn. Misschien is het mogelijk om zoals destijds na het verschijnen van het rapport „Fondswerwing en educatie” een dagberaad te organiseren waarin men met elkaar doordenkt over knelpunten in de „terugkoppeling”.

Bij deze bezinning zou ook de term „terugkoppeling” aan een nader onderzoek onderworpen moeten worden. Want het is de vraag of wat we idealiter bedoelen met „terugkoppeling” door dit woord wel juist wordt weergegeven. Het is een vertaling van het Engelse woord *feed-back*. Daarbij probeert de zender na te gaan of zijn boodschap wel goed door de ontvanger is verstaan en verwerkt. Wanneer dit de inhoud is van de term „terugkoppeling” zou het wel eens de verkapte uitdrukking kunnen zijn van een neo-koloniale mentaliteit. Wat we terugkoppelen is dan soms niet meer dan de echo van onze eigen stem of een vorm van buikspreek. Het zou kunnen zijn dat de Engelse woorden *reverse* (omkering) of *linkage* (verbinding) veel beter de wederkerigheid tot uitdrukking brengen. Of is er ook iets heel legitiems in wanneer wij die geluiden en stemmen uit de Derde Wereld via een versterker bij ons laten spreken die ook naar ons inzicht het beste weergeven wat het evangelie bedoelt?

Oecumenisch leren

Bij een verdere bezinning zou aansluiting gezocht kunnen worden bij wat er elders plaatsvindt aan theorievorming rond de terugkoppeling. Met name kan gedacht worden aan de inzichten die Werner Simpfendorfer in aansluiting aan Ernst Lange heeft ontwikkeld over „ecologisch en oecumenisch leren” (met name in de door hem

samen met Heinrich Dauber uitgegeven bundel *Eigener Haushalt und bewohnter Erdkreis*, Wuppertal 1981).

De invloed van deze ideeën is duidelijk terug te vinden binnen de Wereldraad van Kerken. We vinden deze ideeën bijvoorbeeld terug in door de Wereldraad uitgegeven „Issues” ter voorbereiding van de Vancouver Assemblee.

„Leren in gemeenschap begint altijd daar waar de mensen zijn. Het is 'ecologisch' leren omdat het de mensen moet helpen om zich bewust te worden van hun eigen 'oikos', hun eigen huis, hun eigen gezelschap, hun eigen situatie. Maar het is ook 'oecumenisch' leren dat de mensen moet helpen om zich bewust te worden van de hele bewoonde aarde, met haar diversiteit, verschillen, conflicten, behoefte aan vrede, gerechtigheid en bevrijding. Dit is niet altijd gemakkelijk, omdat dat veronderstelt dat de problemen in de lokale (parochiale) situatie de problemen op het globale niveau kunnen verhelderen: leren in gemeenschap is in feite een poging om in de lokale situatie zowel de elementen van onderdrukking, als de mogelijkheden voor bevrijding die de mensen helpen om aan acties deel te nemen, te ontdekken. Het probeert ook gemeenschappen in verschillende lokale situaties met elkaar te verbinden voor wederzijdse ondersteuning, voor versterking van de solidariteit over grenzen van volken, culturen en klassen heen.”

(Uit: Issue paper VII, *Learning in community*, p. 12.)

Sommigen geven er nu de voorkeur aan te spreken over „oecumenisch leren voor gerechtigheid en vrede” in plaats van over „ontwikkelingseducatie”. De discussie hierover verbindt zich met die over *Ecumenical sharing of resources*, waarbij het delen van het „niet-materiële” bewust wordt ingesloten. Dit leren vindt vooral plaats in „netwerken” van min of meer gelijkgerichte groepen. Zo zijn er de met de Wereldraad verbonden netwerken van Urban Rural Mission (URM) of de Commissie voor deelname van de kerken in ontwikkeling (CCPD). Hier zijn de voorwaarden voor een gezamenlijk leerproces op basis van gelijkwaardigheid het gunstig. Aan de andere kant is er nog geen aanleiding om de netwerken te idealiseren. Zeker niet zo lang ze verbonden zijn met de verdeling van fondsen.

Voor de redactie zou er aanleiding kunnen zijn op de rol en het belang van netwerken nog eens terug te komen. Evenals op de interessante vraag wat de invloed is op beleid en denken binnen de kerken in Nederland van kerkelijke werkers die uit de Derde Wereld zijn teruggekeerd.

De lezer zal bij het lezen van dit nummer soms wat moeite hebben met de confessioneel bepaalde taalvelden waarin woorden als missie (zending), (wereld)diakonaat of ontwikkelingssamenwerking verschillende betekenissen kunnen hebben. Als *redactiecommissie**) hebben we met elkaar rond deze woorden en de soms verwarrende veelvoud van organisaties heel wat tijd nodig gehad om van elkaar te

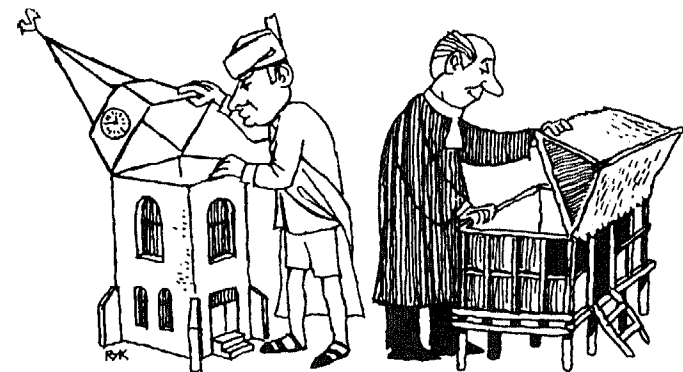
begrijpen waar we het over hadden. Daarom hebben we de organisaties ook gevraagd hun doelstellingen zo helder mogelijk te omschrijven.

De eerste richtvraag heeft betrekking op „problemen uit de Derde Wereld”. Het is misschien goed ons te realiseren dat we pas echt van wederkerigheid kunnen spreken als we niet alleen problemen, maar ook onze vreugde kunnen delen. In een wederkerigheid die ons hele mens-zijn betreft.

Hans Schravessande

*) De **redactiecommissie** die verantwoordelijk was voor de opzet en samenstelling van het thema-gedeelte van dit nummer bestond uit *Hans Oldenhof* (coördinator), *Piet Bijlefeld*, *Berma Klein Goldewijk*, *Jan van Lin*, *Rita Rahman* en *Hans Schravessande*. Het oorspronkelijke plan van de commissie om een gezamenlijk evaluatie-artikel te schrijven bleek om praktische redenen niet te realiseren. Berma Klein Goldewijk belicht het materiaal vanuit de gezichtshoek van de EATWOT (het Oecumenisch verband van Derde Wereld theologen), terwijl Hans Schravessande in een „nawoord” tien toegespitste vragen en knelpunten formuleert. In de *kroniek* brengt Hans Oldenhof de spiritualiteit van de Derde Wereld beweging ter sprake; Piet Simons laat zien hoe de Missionaire Agenda van de Nederlandse Missieraad ontstond en Alle Hoekema geeft impressies van een intercontinentale Doopsgezinde zendingsconsultatie in Straatsburg.

Eindredacteur

Pauselijke Missiewerken (PMW) – via terugkoppeling naar wereldwijde samenwerking

1. Tweeledige doelstelling

In de Pauselijke Missiewerken (PMW) bezit de rooms-katholieke kerk een wereldwijd missionair samenwerkingsverband. In meer dan honderd landen heeft de PMW een nationale afdeling, ook in Nederland. De afgevaardigden van deze afdelingen samen bepalen inhoudelijk en financieel het internationale beleid. Dit gebeurt met name tijdens de jaarvergaderingen van de PMW, welke doorgaans in Rome worden gehouden.

Het meervoud in de naam Pauselijke Missiewerken wijst er al op, dat het hier om een organisatie gaat waarin meerdere „missiewerken” zijn samengebracht. Dit zijn:

- het Pauselijk Missiewerk voor Geloofsverkondiging (PMG),
- het Pauselijk Missiewerk voor de Priesteropleiding (PMP),
- het Pauselijk Missiewerk van de Kinderen (PMK), en
- de Pauselijke Missiebond van Priesters en Religieuzen.

De PMW als totale organisatie heeft een tweeledige doelstelling.

- Voorop staat dat zij als taak heeft onder de katholieken een levendig en eigentijds missionair bewustzijn te wekken. Hoe moet de missionaire opdracht van de r.k. kerk in deze tijd worden verstaan? Op welke terreinen moet de kerk deze opdracht allemaal waar maken in dit laatste kwart van de twintigste eeuw?
- Gericht op deze mondiale zorg voor de missionaire opdracht van de kerk in de hedendaagse wereld heeft de PMW vervolgens ook de opgave de onderlinge assistentie van plaatselijke r.k. kerken te bevorderen, zowel materiëel als geestelijk. In feite betekent dit dat er gestreefd moet worden naar een wederzijdse hulpverlening tussen de lokale r.k. kerken van alle zes continenten.

De concrete uitvoering van deze tweevoudige doelstelling kan niet worden losgemaakt van de situatie waarin iedere landelijke afdeling van de PMW zich bevindt. Voor PMW-Nederland betekent dit dat de verwerkelijking van beide opgaven niet anders kan gebeuren dan vanuit en binnen de kerkelijke en missionair-organisatorische context zoals die in Nederland bestaat. Het is belangrijk zich dit goed te realiseren. Want deze context heeft er vanaf de zestiger jaren toe geleid, dat PMW-Nederland wat haar tweede doelstelling betreft haar aandacht meer en meer uitsluitend en specifiek is gaan richten op

onderlinge hulpverlening op de terreinen van kerkopbouw, theologische vorming, liturgie, catechese, kerkelijk ambt, religieus leven etc. Dit heeft tot gevolg, dat de PMW ook vanuit deze invalshoek overeenkomstig haar eerste doelstelling een eigen bijdrage tracht te leveren aan het totale missionaire bewustwordingsproces in Nederland. Zoals de Bisschoppelijke Vastenactie dit doet vanuit de eigen invalshoek van „ontwikkelingssamenwerking”, Pax Christi-Nederland hieraan meewerkt vanuit het thema „vrede”, zo draagt de PMW hieraan bij vanuit het perspectief van de wijze waarop katholieken in Azië, Afrika en Latijns Amerika hun geloof en kerk beleven.

Alleen tegen deze achtergrond zijn de pogingen, die de PMW vanaf het midden van de zeventiger jaren heeft gedaan om „(terug) te koppelen” tussen de zojuist genoemde kerken en de kerk, zoals die in Nederland telkens plaatselijk concreet gestalte krijgt, goed te verstaan.

Binnen het bestek van deze korte bijdrage is het niet mogelijk alle publikaties van de PMW uit de afgelopen jaren aan bod te laten komen. De vraag naar „terugkoppeling” zal hier alleen besproken worden vanuit het materiaal, dat in de afgelopen jaren is samengesteld om mensen op parochieel niveau te helpen bij de voorbereiding op de Wereldmissiemaand, die ieder jaar in oktober wordt gehouden. In het derde weekeinde van deze maand vindt jaarlijks een landelijke actie plaats om vanuit de doelstellingen van de afdeling PMG binnen de Pauselijke Missiewerken financiële steun te kunnen verlenen aan kerken in Azië, Afrika en Latijns Amerika. Maar het is juist binnen dit kader dat de PMW heel bewust kiest voor begeleidend materiaal waarin vanuit de eigen optiek gewerkt wordt aan een missionair bewustwordingsproces. De keuze voor slechts deze publikaties is hier niet alleen noodzakelijk vanwege de beperkt beschikbare ruimte maar zij is ook verantwoord omdat in dit educatief materiaal exemplarisch duidelijk wordt hoe de PMW als geheel omgaat en worstelt met het vraagstuk van de „terugkoppeling”. Het Pauselijk Missiewerk voor de Priesteropleiding en dat van de Kinderen werken beide immers vanuit eenzelfde grondidee.

2. Een kwestie van theologie

De PMW staat voor de opgave de onderlinge assistentie van plaatselijke r.k. kerken te bevorderen. Dat de PMW als organisatie voor deze taak staat mag een historische toevalligheid worden genoemd. De zorg voor de assistentie van lokale geloofsgemeenschappen aan elkaar had in het verleden ook bij een andere instelling terecht kunnen komen. Waar het hier om gaat, is de vraag op welke bijbelse en theologische grondslagen de r.k. kerk, c.q. PMW-Nederland, de noodzaak tot onderlinge hulpverlening baseert.

Kort samengevat zijn deze grondslagen de volgende:

- Geheiligd en gerechtvaardigd door de Geest zijn de christenen door de doop één geworden in Christus Jezus (1 Kor. 6, 11; Rom. 6, 3). Zij

zijn ledematen van één lichaam, waarvan Christus het hoofd is. Als ledematen van dit lichaam, aangewezen op en verbonden met elkaar, moeten zij samenwerken en voor elkaar zorgen (vgl. Rom. 12, 4-5).

- Hieruit vloeit de verbondenheid van de plaatselijke geloofsgemeenschappen, wereldwijd, voort. Zij staan op elkaar betrokken en dragen verantwoordelijkheid voor elkaar, omdat zij in Christus Jezus bij elkaar horen. Hij is het hoofd van de universele kerk (vgl. Kol. 1, 18). Hij is de sluitsteen die het hele bouwwerk van de kerk in zijn voegen houdt (Ef. 2, 21).
- In het Nieuwe Testament wordt beschreven hoe de eerste (gemeenschappen van) christenen deze verbondenheid waar probeerden te maken. Hun eensgezindheid berustte op hun gemeenschappelijk geloof in de verrezen Heer (vgl. Hand. 2, 44; Hand. 4, 32; Hand. 5, 12). Daarom kon de christengemeenschap van Jeruzalem rekenen op hulp van de kerken in Galatië (1 Kor. 16, 1), Macedonië (2 Kor. 8, 1) en in Korinthe (vgl. 2 Kor. 9, 13).
- Op dit alles baseerde zich het Tweede Vaticaans Concilie toen het de leiders van de plaatselijke geloofsgemeenschappen aanspoorde tot samenwerking om overal ter wereld het Evangelie te verkondigen (*Lumen Gentium* 23 en *Ad Gentes* 38).¹⁾

Het zijn precies ook deze grondslagen, die de inhoud en vorm van de samenwerking van plaatselijke kerken moeten bepalen, ook dus de inhoud en vorm van de „terugkoppeling“. Waar iedere lokale kerk een eigen gezicht draagt, en eigen verantwoordelijkheden en mogelijkheden heeft, moet deze eigenheid gerespecteerd worden. De ruimte en de grenzen van dit respect worden (aan)gegeven door hun verbondenheid in Christus Jezus. Dit houdt in dat hulp niet eenzijdig mag worden opgedrongen. Evenmin kan er sprake zijn van een eenzijdig ontvangen. Met erkenning van ieders eigenheid, en nieuwsgierigheid naar ieders gaven, worden plaatselijke geloofsgemeenschappen uitgedaagd tot betrokkenheid op elkaar.

De pogingen van de PMW om ervaring van kerkgemeenschappen in Azië, Afrika en Latijns Amerika „terug te koppelen“ naar Nederland berust ten diepste op deze overwegingen. In deze uitgave van *Wereld en Zending* gaat alle aandacht uit naar deze „terugkoppeling“, maar het lijkt goed erop te wijzen dat het precies ook op grond van de overwegingen zojuist gegeven zaak is niet in de „terugkoppeling“ te blijven steken, maar het perspectief naar „wederzijdse hulpverlening“ voortdurend open te houden.

3. Een proces van jaren (1982-1984)

Het lijkt juist om eerst de bedoelde publikaties uit de jaren 1982-1984 zo objectief mogelijk zelf aan het woord te laten komen, alvorens tot een interpretatie van deze gegevens met betrekking tot het probleem „terugkoppeling“ over te gaan.

a. In eigen grond geworteld (1982)

Na onderling beraad besloten de Bisschoppelijke Vastenactie, Pax Christi-Nederland en de PMW – die al jaren op dit terrein nauw samenwerken – om in het actiejaar 1982-1983 het thema „mensen en hun rechten“ als uitgangspunt te nemen bij de samenstelling van hun actiemateriaal. De PMW vulde dit thema in door in 1982 in het Pastoraal Katern, dat parociële werkgroepen wil helpen bij de voorbereiding van de jaarlijkse Wereldmissiemaand, aandacht te vragen voor het recht van r.k. gemeenschappen in Azië, Afrika en Latijns Amerika om hun geloof en kerk ook vanuit de eigen volksaard onder woorden te mogen brengen en te beleven. Het is immers zo, dat deze gemeenschappen in hun verstaan van geloof en kerk, en in de wijze waarop zij daaraan gestalte geven, in feite nog steeds van de Westerse kerk afhankelijk zijn. De tijd is nu aangebroken, dat aan deze kerkgemeenschappen het recht wordt toegekend om aan geloof, kerk, liturgie, gebed, catechese, theologie etc. zodanig gestalte te geven, dat daarin het geloven en leven van hun eigen mensen op een aansprekende manier kan doorklinken. „Vanuit het Westen is de bloem van het evangelie bij ons overgepland met pot en potgrond. Nu moet de pot breken. Nu moeten de wortels doordringen in eigen bodem“, zo klonk het vanuit Latijns Amerika.

Vanuit deze gedachtengang werden in het Pastoraal Katern 1982 drie voorbeelden aangegeven van de manier waarop gelovigen in de Derde Wereld hun leven van alledag laten doorklinken in hun liturgie en omgekeerd aan datgene wat ze in de liturgie beleefd hebben in hun dagelijkse leven gestalte geven. Brazilië werd gekozen vanwege de manier waarop de Indianen daar hun worsteling om het bezit van grond om van te leven liturgisch uit-bidden. Zuid-Afrika werd genomen om te laten zien hoe de mensen die daar te lijden hebben onder deportaties hun woede, angst en verdriet in hun liturgische bijeenkomsten ter sprake brengen. De Filippijnen werden als voorbeeld naar voren geschoven, omdat daarin zichtbaar kon worden hoe mensen kunnen opkomen voor hun mensenrechten en dat in hun liturgie onder woorden brengen.

De poging tot „terugkoppeling“ kwam tot uitdrukking in het stellen van een aantal vragen over wat dit alles voor de katholieke geloofsgemeenschap in Nederland te betekenen heeft. Wat zien wij als wij in de spiegel van onze geloofsgenoten in de Derde Wereld kijken? Hoe levensecht is ons bidden en liturgie vieren? Waar hebben wij het over als wij samen komen om te bidden? Wat horen wij als wij luisteren naar de H. Schrift? Schenken wij in onze liturgische vieringen aandacht aan vormen van discriminatie in ons eigen land? Zeggen wij in onze erediensten uit wat ons door de week echt bezig houdt? Maken we op maandag waar wat we op zondag zeggen te geloven? Deze vragen konden dienen als uitgangspunt voor een gesprek, en/of als centrale aandachtspunten bij de samenstelling van liturgische vieringen in de Wereldmissiemaand van 1982.

b. Als armen op verhaal komen (1983)

De keuze om „Als armen op verhaal komen“ tot centraal thema van het Pastoraal Katern voor de Wereldmissiemaand van 1983 te nemen, hing samen met een ontwikkeling in de Nederlandse Missieraad. De organisaties bij deze Raad aangesloten waren overeengekomen om met ingang van het actiejaar 1983-1984 de publikaties bij hun fondswervende campagnes vanuit eenzelfde grondidee aan te zetten: „Luisteren naar de armen“. ²⁾ De PMW besloot daarop dit thema tot uitgangspunt te maken van haar uitgaven voor oktober 1983, maar dan wel in te vullen vanuit de eigen invalshoek.

Het thema werd uitgewerkt aan de hand van twee voorbeelden: Zambia en het eiland Kalimantan in Indonesië. De armen en de kerken in beide gebieden konden hun verhaal kwijt in het Pastoraal Katern, in twee daarbij behorende documentatiemappen en in een diaserie. Aan de katholieken in Nederland werd daarop gevraagd of de kerken in Zambia en op Kalimantan „ons te denken geven“, zoals de Nederlandse bisschoppen dat in 1974 schreven in hun brief over: „Een nieuw missionair tijdperk?“ Beschamen en bemoedigen zij ons niet, omdat zij onder zulke moeilijke omstandigheden kerk van Jezus Christus proberen te zijn, blijven bidden, werken en leven? Hoe inspireren zij ons een samenleving in te richten, waarin door onze daden tekenen oplichten van het Rijk Gods onder de mensen? Sterken wij elkaar in ons geloof? Zijn christenen hier en ginds niet naar elkaar gezonden om over en weer door te geven wat ieder aan gaven en ervaringen krijgt toebedeeld? Deze vragen werden uitdrukkelijk gesteld om de katholieken in Nederland zelf te laten nadenken over de mogelijkheden van „terugkoppeling“ die er in het materiaal besloten lagen.

c. Themadagen 1982-1983

Zowel in 1982 als in 1983 werden er regionaal bijeenkomsten belegd om mensen te helpen bij het treffen van voorbereidingen op de jaarlijkse Wereldmissiemaand. De ervaringen met de mensen toen opgedaan zijn van grote invloed geweest op de wijze waarop de PMW de publikaties van oktober 1984 heeft samengesteld. Het werd duidelijk dat het geven van informatie over bepaalde ontwikkelingen in kerken in Azië, Afrika en Latijns Amerika slechts een begin kon zijn van een proces van „terugkoppeling“. Het bleek een te grote sprong om hier meteen vragen te laten aansluiten zonder daaraan informatie toe te voegen over vergelijkbare ontwikkelingen in plaatselijke geloofs-gemeenschappen in Nederland. Beide informaties werden nodig geacht om een zinnige discussie te kunnen aangaan over de vraag of, en zo ja op welke gebieden, er iets van de geloofsgenoten in de Derde Wereld geleerd kon worden, en hoe?

De belangstelling om aan de hand van de vragen in de Pastorale Katernen van 1982 en 1983 gesteld met elkaar in gesprek te

gaan bleek tijdens genoemde bijeenkomsten groot te zijn. Maar de gedachtenwisseling liet toch een onbevredigend gevoel achter. Waarom? Een van de redenen was het ontbreken van informatie over op het thema betrekking hebbende ontwikkelingen in de kerk in Nederland zelf. Een andere leek te zijn, dat de PMW nog onvoldoende in overleg en samenwerking met de Diocesane Pastorale Dienstencentra het thema van het Pastoraal katern vaststelde en uitwerkte. Een derde reden voor een blijvend gevoel van ontevredenheid kon wel eens hierin gelegen zijn, dat de PMW themathieken aan de orde stelt en een missionair bewustwordingsproces op gang zet die moeilijk door de diocesane missiesekretariaten alléén uit te werken en te begeleiden zijn. De hulp van andere afdelingen van de Diocesane Pastorale Dienstencentra leek dringend nodig.

d. Als armen aan het woord komen (1984)

In de kring van de Nederlandse Missieraad werd voor het actiejaar 1984-1985 gekozen voor een gezamenlijke uitwerking van het thema „Luisteren kun je leren“. De PMW deed dit door de opkomst van kleine christelijke gemeenschappen in Kenya als centraal thema voor de Wereldmissiemaand van 1984 te nemen. Met het oog op het streven een „terugkoppelingsproces“ te bevorderen werd besloten om ook informatie te geven over vergelijkbare ontwikkelingen in Nederland. Op basis van deze keuze werd een Pastoraal Katern voor oktober 1984 samengesteld met de titel „Als armen op verhaal komen“. Het was specifiek geschreven om mensen in parochies te helpen bij de voorbereiding van liturgische vieringen in de oktobermaand. Verder werden een zogeheten Thema-Katern en een diaserie uitgegeven met als titel „Als armen aan het woord komen“. Deze waren erop gericht om in het kader van de Wereldmissiemaand een eigen bijdrage te leveren aan missionaire bewustwording op parochieel niveau. Met name het Thema-Katern was erop gericht de mensen in de parochies met concrete informatie uit Kenya en Nederland aan het denken en doen te zetten over de manier waarop zij samen geloof en kerk in hun eigen directe omgeving (kunnen) laten gebeuren. Verschillende uitgewerkte suggesties werden aan de informatie toegevoegd om het gesprek daarover aan te zetten.

Op het moment dat deze bijdrage wordt geschreven, heeft er nog maar één regionale bijeenkomst ter voorbereiding op oktober 1984 plaatsgevonden. Hoe de gebruikers van de katernen op de nieuwe aanpak zullen reageren, is nog onvoldoende duidelijk. Het lijkt in elk geval een goed idee te zijn geweest, dat de PMW – na eerst op eigen aanvoelen het centrale thema te hebben vastgesteld – waar mogelijk is gaan overleggen met de Missiesekretariaten en met degenen die binnen de Pastorale Dienstencentra verantwoordelijk zijn voor kerkopbouw. Samen met hen werd uit ieder bisdom een keuze gemaakt van parochies, die in het Thema-Katern aan het woord zouden komen over de manier waarop zij in eigen huis proberen aan geloof en kerk gestalte

te geven. Uit de gesprekken hierover groeiden vervolgens enkele ideeën om de discussie over kerkopbouw in Nederland aan te zetten tegen de achtergrond van verhalen over de ontwikkeling van kleine christelijke gemeenschappen in Kenya.

In de inleiding op het Thema-Katern werd erop gewezen, dat vaak gezegd wordt, dat wij in Nederland iets kunnen leren van de kerken in Azië, Afrika en Latijns Amerika. Maar dit is gemakkelijker gezegd dan gedaan. Zijn de omstandigheden waarin ginds aan geloof en kerk gestalte wordt gegeven niet teveel verschillend van de onze? En als we dan al iets van hen kunnen leren, wat dan en hoe? Het antwoord op deze vragen kan alleen maar „al doende” worden gegeven. En precies daartoe wilde het Thema-Katern 1984 aanzetten geven.

4. Terugblikken en vooruitkijken

Terugkijkend op een proces van drie jaar „terugkoppeling” moet gezegd worden, dat de PMW in 1982 en 1983 eigenlijk onvoldoende aandacht daaraan heeft gegeven in haar publikaties. Maar hieraan moet meteen worden toegevoegd, dat op de themadagen met interesse is nagedacht over de vraag of, wat en hoe geleerd kan worden van kerken in Azië, Afrika en Latijns Amerika. Juist de ervaringen van deze dagen hebben de PMW ertoe gebracht in 1984 een wezenlijke stap vooruit te zetten. Het lijkt echter wenselijk om in de komende jaren samen met genoemde instanties verder te gaan en op zoek te gaan naar nog meer uitgewerkte en concrete suggesties om de aangedragen informatie geschikt te maken voor een bezinning op het vraagstuk van de „terugkoppeling”, een bezinning die leidt tot gevolgtrekkingen in de wijze waarop katholieken in Nederland samen geloven en kerk-zijn. Het belangrijkste blijft dat de mensen in de parochies worden geholpen om zelf na te denken over de vraag die hier centraal staat. Voor de PMW lijkt dit in te houden, dat zij in de komende jaren tot een bredere samenwerking met de Pastorale Centra moet proberen te komen. De keuze van het centrale thema voor de oktobermaand dient bij voorkeur in overleg met hen te worden gemaakt. Op basis daarvan kan dan naar de nodige informatie over het thema worden gezocht, in de Derde Wereld en in Nederland.

Verder is het een belangrijke zaak, dat de Pastorale Centra (als geheel of een bepaalde afdeling daarvan) worden benaderd met de vraag om directer berokken te zijn bij de voorbereiding van parochiële groepen op de jaarlijkse Wereldmissiemaand. De eigen invalshoek van waaruit de PMW in die maand werkt aan een missionair bewustwordingsproces vraagt soms om meer specifieke pastorale kennis van zaken dan in de Missiesekretariaten voorhanden kan zijn.

Het is hier al eerder gezegd: „terugkoppelen” kan slechts al doende geleerd worden. Maar dan nog wordt er een proces bevorderd, dat beneden de maat blijft van de solidariteit die er wereldwijd tussen locale kerken theologisch/idealiter dient te bestaan. Alleen „terugkoppelen” houdt het gevaar in dat een historische

vergissing wordt herhaald. Waren in het verleden de kerken in de Derde Wereld eenzijdig de ontvangers, nu dreigt het zo te worden dat de kerk in Nederland (en elders in het Westen) de ontvangende partij moet worden. Een dergelijke ontwikkeling dient vermeden te worden. Het gaat om veel meer en om iets anders ook dan het woord „terugkoppeling” maar kan aanduiden. Het blijft zaak te streven naar een „wederzijdse assistentie”, een proces waarin over en weer naar elkaar geluisterd wordt, geprobeerd wordt van elkaar te leren, op elkaar kritiek wordt geleverd waar nodig. Hieraan zal in de komende jaren minstens evenveel aandacht moet worden gegeven als aan „terugkoppeling”. De indruk lijkt juist, dat hetgeen op dit moment bijvoorbeeld aan relatie groeit tussen het bisdom Ilagan in de Filippijnen en het bisdom Groningen³⁾ – mits zorgvuldig en evenwichtig uitgebouwd – een model kan zijn dat wezenlijk verder reikt dan een proces van „terugkoppeling” alleen ook maar kan bereiken. Precies op het punt van een wereldwijde wederzijdse solidariteit in de r.k. kerk staat de PMW in Nederland in de komende jaren nog voor een belangrijke opgave.

¹⁾ Voor een wat uitvoeriger beschrijving hiervan, zie: Brief no. 5 van de Nederlandse bisschoppen, *Een nieuw missionair tijdperk?*, pp. 18-22.

²⁾ Zie hierover de bijdrage van Piet Simons, elders in dit nummer.

³⁾ Zie: W. van Olffen, *Communio: Nieuwe inzichten voor een vermoeide kerk*, *Wereld en Zending*, 12, 1983/1, pp. 55-61.

Terugkoppelen in de zending – verrijkend en verreikend

Inleiding

In dit artikel wordt over de terugkoppeling zowel vanuit de zending van de hervormde als vanuit de gereformeerde kerken geschreven.

In beide kerken draagt de Generale Synode de uiteindelijke verantwoordelijkheid voor alles wat met het denken over en het „bedrijven” van zending te maken heeft. Principieel is de gehele kerk – bestaande uit gezonden – geroepen tot zending in de zin van proclameren van het Rijk van Christus en Zijn heerschappij en dienend getuige te zijn. Het zendingswerk is door de Generale Synode gedelegeerd aan daartoe benoemde organen. De zending is organisch een deel van de kerk. De kerkelijke zending kan vanwege haar plaats in de kerk en de veelomvattendheid van haar taak en de raakvlakken met andere organen moeilijk als een „kerkelijke derde-wereld-organisatie” beschouwd worden. Zij is een organisch deel van het leven van de kerk zelf.

Al jarenlang is er een verschuiving aan de gang in het zendingswerk doordat de uit de zending voortgekomen kerken volledig zelfstandig zijn geworden. Voorts hebben allerlei omstandigheden er de laatste twintig jaar toe geleid dat met veel meer kerken en landen contacten zijn ontstaan. Tot 1960 werkten de gereformeerde en hervormde zending uitsluitend in Indonesië. Daarna vond uitwaaiering plaats naar een toenemend aantal landen in Afrika en voorts naar Latijns Amerika en Azië. In genoemde landen is het aantal uitgezonden de laatste jaren gestaag afgenomen. Uitzendingen vinden alleen plaats op nadrukkelijk verzoek van de partnerkerk.

Vroeger vertegenwoordigden de zendingen (dit is de gebruikelijke naam voor de zendingsorganen en voor het zendingswerk) van beide kerken alle buitenlandse contacten. Door de ontwikkeling van de Wereldraad van Kerken, het ontstaan en de groei van het werelddiakonaat en van de medefinancieringsorganisaties, ook bijvoorbeeld de grote vlucht die het net van contacten overzee van de Unie „School en Evangelie” heeft genomen, zijn de zendingen slechts één van de organen die – om zo te zeggen – het buitenland op het Nederlandse kerkbord leggen. We dienen uiteraard in dit verband ook de massacommunicatiemiddelen te vermelden. Dit betekent dat ook binnen de kerk de zendingen samen met anderen op het terrein van terugkoppeling werkzaam zijn. De plaatselijke gemeente ontvangt informatie van alle kanten.

Niet onvermeld mag blijven dat de samenwerking tussen de zendingsorganen en die van het werelddiakonaat in de laatste jaren in beide kerken veel sterker is geworden en met name in de gereformeerde kerken ook reeds een organisatorische vorm hebben gevonden.

Bij het denken over terugkoppeling moet ook het in Zeist gevestigde bureau Dienst over Grenzen genoemd worden. Sedert de oprichting van dit bureau in 1962 – een initiatief van de Nederlandse Zendingsraad en de Stichting Oecumenische Hulp aan Kerken en Vluchtelingen, waarbij de gereformeerde en hervormde werelddiakonen zich later aansloten – hebben meer dan elfhonderd jongeren Nederland voor enkele jaren verlaten om in meer dan veertig landen hun krachten aan kerkelijk opbouwwerk, een taak bij het onderwijs of in overheidsdienst voor bepaalde projecten te geven. Honderden zijn teruggekeerd en hebben allen in eigen kring en soms ver daar buiten het een en ander teruggekoppeld. En op vele plaatsen in het kerkelijk, maatschappelijk en sociale leven zijn „oud-Doggers” werkzaam. De hervormde en gereformeerde zendingen hebben op dit ogenblik een kleine honderd zendingsarbeiders, meestal met gezinnen, uitgezonden naar ongeveer dertig landen.

Terugkoppeling als „samen-scholen”

We hanteren het begrip terugkoppeling met grote aarzeling, omdat we niet weten of er een communis opinio bestaat omtrent de precieze betekenis in het kader van wat hier aan de orde komt. Van Dale geeft als omschrijving: werking die het effect van een actie op de plaats van de actie of op de actie zelf heeft. Deze omschrijving, overgebracht naar de zendingswereld, doet ons enigszins imperialistisch aan. Alsof we er de resultaten van onze acties in zouden moeten zien.

Al wordt het volgende mogelijk niet door het woord terugkoppeling gedekt, denken wij bij het begrip terugkoppelen liever als volgt. Het gaat God om de gehele aarde en alle volkeren. De leerlingen (discipelen, Matth. 28) krijgen de opdracht alle volken tot (mede-)leerlingen te maken en te onderhouden al wat Jezus geboden heeft. We moeten „samen-scholen”, om het thema van de missionaire werkdagen van de Nederlandse Zendingsraad van 1984 te noemen. Samen schoolgaan. Dat kan alleen wanneer we elkaar kennen, naar elkaar luisteren, van elkaar willen leren en geloven dat er wat te leren valt.

Bovendien geloven we dat we alleen samen met alle heiligen in staat zijn te vatten, hoe groot de breedte en lengte en hoogte en diepte is en te kennen de liefde van Christus die de kennis te boven gaat, opdat wij vervuld worden tot alle volheid Gods (Efeze 3: 18, 19).

Daarom vinden we terugkoppeling van vraagstukken en inzichten uit de „derde wereld” naar Nederland noodzakelijk. Dit betekent dat op allerlei wijzen – publikaties, bezoeken, verschillende vormen van uitwisseling – geprobeerd wordt het leven van de medeschepselen in

het algemeen en van de mede-christenen in het bijzonder naderbij te brengen. Steeds vaker en duidelijker wordt daarbij de wereld ginds, het leven, lijden en belijden naast ons leven gesteld en als spiegel voorgesteld.

Op allerlei wijzen wordt ook de samenhang tussen de vragen ginds en het leven hier aangetoond en aan de orde gesteld. Er kan hier beter van een instelling gesproken worden die steeds sterker wordt en in betekenis toeneemt dan van een bepaalde bewuste strategie. Bedoeld wordt dat het meer gaat om informatie over het gehele godsdienstige, politieke en maatschappelijke leven zonder dat altijd perse onder de optiek terugkoppelen te brengen.

Verkeerd verwachtingspatroon

De beste opzet voor dit artikel leek ons om een keuze te maken uit publikaties van de laatste jaren en van verschillende vormen van contacten en uitwisselingen die met het begrip terugkoppelen in de ruime zin die we bedoelen te maken hebben. Daarmee willen we impliciet antwoord geven op een drietal vragen door de redactie voorgelegd.

Informatie is daarom ook nodig omdat bij het begrip terugkoppelen vaak de gedachte opkomt dat het overzee in de kerk overall beter, echter, evangelischer, enz. toe gaat. Nog steeds hebben velen de overtuiging dat er overzee van een eerste generatie christenen sprake is. Sommigen die over de grote groei van kerken in Afrika horen, zouden graag het recept willen ontvangen om dat hier toe te passen in plaats van zich grondig te verdiepen in de problematiek van de gesecculariseerde westerse consumptiemaatschappij. Soms lijkt het erop dat nu onze partnerkerken maar de oplossingen moeten aandragen voor datgene waarin we zelf zijn vastgelopen. De vraag kan worden gesteld of het verlangen naar predikanten van overzee om in Nederland te gaan werken voortkomt uit een oecumenisch besef, een gevoel waar de Efeze-brief van spreekt. Of is hier van een verkeerd verwachtingspatroon sprake? Een in Nederland werkende predikant van overzee is geen „oplossing” voor onze geloofscrisis en voor de vragen waarvoor onze kerken zich in de gesecculariseerde matschappij gesteld zien.

„Vandaar”

We beginnen met het noemen van het zendingsblad *Vandaar*, een gemeenschappelijke uitgave van de hervormde en gereformeerde zending (oplage ongeveer 215.000). In de hervormde kerk verschijnt ook nog het door de Gereformeerde Zendingbond uitgegeven blad *Alle den Volcke* (oplage 50.000).

In *Vandaar* komen leven en werken, zorgen en vreugden, lijden en belijden van de kerken overzee en van de volkeren regelmatig aan de orde. We noemen enkele voorbeelden van recente datum. In april 1982 worden als illustratie bij een interview met een teruggekeerde zendingsarbeidster twee gedichten van de Indonesische dichter *Willy Rendra* geplaatst. Een scherpe analyse van de gevolgen van de invloed

van de invoer van westerse produkten en gedachten, maar tegelijkertijd een spiegel voor de Nederlandse situatie en levenswijze.

MEISJE EN BAAS

*U mag me niet zomaar omhelzen.
Waar dat toe leidt, weet ik maar al te goed.
Ik ben wel geen futuroloog,
maar het is heel duidelijk voor me
wat deze omhelzing betekent.
Zij hebben mij geleerd om de zonde te haten,
maar ze hebben vergeten me te leren
hoe ik werk moet zoeken.
Zij hebben mij een levensstijl geleerd
waartoe ons milieu ons niet in staat stelt.
Ze hebben bij me een behoefte aangekweekt
aan allerlei dingen die de bazen produceren,
en die de bazen beheersen.
Make-up spullen, en elektrische fans,
synthetische vitamines en tonicums,
allerlei soorten prikdrankjes en schooldiploma's.
Het onderwijs heeft mij gebonden
aan hun markt, en aan hun kapitaal.
En nu ik volwassen geworden ben,
waarheen kan ik anders vluchten
dan naar de wereld van de baas?*

EEN BERG MAIS

*Een berg mais in een kamer.
Een jongeman met een schooldiploma.
Zonder geld,
hij kan niet studeren.
Hij heeft alleen een berg mais in zijn kamer.
Hij kijkt naar de mais
en hij ziet zichzelf, waardeloos.
Hij ziet zichzelf arm en mistuikt.
Een berg mais in de kamer
zal een jongeman niet helpen
wiens levenswijsheid uit zijn boeken komt,
en niet uit het leven.
Die niet geoefend is in methoden,
en wiens hoofd vol zit met geleerde conclusies.
Die alleen getraind is als verbruiker,
maar niet geoefend in zelfstandig werken.
Onderwijs heeft hem vervreemd van het leven.*

Vandaar probeert de lezer(es) in te leiden in het theologisch denken van kerken en christenen overzee. Bijvoorbeeld wat bedoelen we wanneer we over bevrijdingstheologie spreken. Het grote abonnementen-aantal op *Vandaar* betekent ook een brede verscheidenheid aan inzichten onder de lezers. De redactie van *Vandaar* wil nieuwe inzichten, de betrokkenheid van het christen-zijn bij de politieke en economische problemen van de derde wereld en van onze wereld op eenvoudige, niet onduidelijke maar toch ook pastoraal ingestelde wijze onder woorden brengen. Nog steeds hebben velen in de hervormde en gereformeerde kerken grote moeite met het bij elkaar brengen van de begrippen geloof en politiek, terwijl wel beleden wordt dat het God om de gehele aarde en om alle facetten van het leven gaat. Als voorbeeld van voorzichtigheid en duidelijkheid kan het volgende citaat dienen van P. J. Merkelijn (jan. 1983):

In deze nota is men begonnen de bijbelse grondslag van wat er in het Zuid-Amerika gedaan wordt nog eens te beschrijven. Daarbij is men ingegaan op een aantal bezwaren die men ginds tegen onze manier van bijbelgebruik heeft, namelijk dat we de boodschap te veel vergeestelijken en te veel op het eigen heil betrekken. Zo heeft men de bijbel leren lezen met christenen in Zuid-Amerika, die niet de hele Europese traditie achter de rug hebben en ook niet uitgaan van wat bij ons gemeengoed is geworden. Je kunt niet maar losse teksten uit de bijbel plukken om iets aan te tonen, maar je moet de grondlijnen van de hele bijbel op het spoor zien te komen. Het spreken en handelen van Jezus Christus is niet los te maken van het getuigenis dat vanuit het Oude Testament tot ons doorklinkt. Jezus kwam om de geboden en de profeten te vervullen. En het grote gebod, waarmee alles staat of

valt is het liefhebben van God en de naaste. Het gehoorzamen hieraan brengt christenen in Zuid-Amerika in conflict met de harde alledaagse werkelijkheid van macht en onderdrukking. Daarbij komt het niet alleen aan op een persoonlijke relatie tussen God en mens, maar om het Hem samen liefhebben in de harde strijd tegen de machten, die tegen Hem ingaan. Het brengt onder meer met zich mee het protest tegen de dictatuur in Argentinië, waar meer dan 10.000 mensen verdwenen, gemarteld of gedood zijn. Vooral de vrouwen en moeders van de slachtoffers blijven in Buenos Aires voortdurend daar tegen protesteren. Vanaf 1981 gebeurt dit ook in andere plaatsen in Argentinië met alle gevolgen van dien. Het blijkt dat het gehoorzamen van de geboden geen vrijblijvende zaak is.

Een tweede voorbeeld is een artikel van Carlos Mesters, een Nederlandse rooms-katholieke priester, werkzaam in Brazilië. Het onderstreept niet alleen de ruimte waarbinnen *Vandaar* kan manoeuvreren, maar geeft onder de titel: „Bijbelse theologie in Brazilië” een goede aanvulling op het hiervoor genoemde stuk. We geven het in verkorte vorm weer (september 1983):

Enkele thema's

Deze nieuwe realiteit doet een beroep op ons allen om „de stem van de Heilige Geest niet te verstikken”, en om de moed te hebben „zich te laten leiden door de Geest”, zoals Paulus zegt tot de Thessalonicensers en tot de Galaten. Met het oog daarop verdienen diverse centrale thema's grote aandacht.

1. Bevrijding:

De interpretatie die het volk van de gemeenschappen geeft van de bijbel is geplaatst in het perspectief van bevrijding. Het gaat hier niet om alweer een thema naast zoveel andere. Het gaat hier om een nieuwe manier van kijken, die haar oorsprong vindt in de bijbel zelf.

De bevrijdende dimensie van het christelijk geloof, de analyse van de realiteit in termen van onderdrukkers en onderdrukten, en de toepassing van de boodschap op economische, maatschappelijke, politieke en godsdienstige structuren is niet de vrucht van een ideologie maar vloeit voort uit de trouw aan het WOORD VAN GOD ZELF.

2. Openbaring:

De visie van het volk in de gemeenschappen op de openbaring is, dat God op dit ogenblik spreekt door de gebeurtenissen. Het volk ontdekt de oproep van God door middel van de bijbel. De openbaring is een gegeven van het heden. „God spreekt door de gebeurtenissen heen”.

3. Om niet gegeven genade:

Hoe moet men in een wereld waarin alles gedaan en georganiseerd wordt met het oog op efficiëntie, de genade van Gods handelen verstaan? Dit geldt evenzeer voor hen die, in naam van het geloof, strijden voor omvorming van de maatschappij. Veranderingshandelen vereist planning en efficiëntie. Maar tegelijkertijd blijft het waar dat God de enige bevrijder is. Hij alleen! Ondanks alle strijd weet het volk van de gemeenschappen de om niet gegeven gave van het leven en de overwinning in de strijd te beleven en te vieren.

4. Vader, Zoon en Heilige Geest:

In de bijbel bracht de strijd tegen de valse goden van de toenmalige totalitaire systemen de profeten ertoe het ware beeld van God met hand en tand te verdedigen. Welk vals beeld van God wordt door de hedendaagse – zich christelijk noemende – totalitaire systemen gebruikt?

Welk Godsbeeld geeft de bijbel aan ons door? Welk Jezus-beeld komt het meest overeen met de bijbel zelf en met de behoeften van het volk der gemeenschappen op hun levensweg?

Waarin bestaat nu eigenlijk de werking van de Heilige Geest in de Kerk en in deze wereld? Het licht dat uit deze centrale thema's kan ontspruiten kan al het andere inspireren.

5. Geloof in de verrijzenis:

Wat betekent voor ons op dit ogenblik het geloof in de verrijzenis? Is het alleen maar geloof in de onsterfelijkheid van de ziel, of is het geloven, dat het volk, bezield door Jezus en door zijn Geest, in staat is de dood en de machten van de dood (die in het leven werkzaam zijn) met dezelfde kracht te trotseren en te overwinnen als die welke de Vader aangewend heeft om Zijn zoon Jezus te doen opstaan?

Informatiemappen

De laatste jaren zijn – meestal door de hervormde en gereformeerde zending samen – mappen uitgegeven. Vaak in het kader van een zogenaamde zendingsweek, waarbij het accent in het bijzonder op een bepaald gebied en kerk valt. Deze mappen proberen een zo breed mogelijk inzicht te geven in de historische, politieke, maatschappelijke en kerkelijke situatie in een land. In deze mappen is steeds een aantal artikelen opgenomen waarin bewoners van een betrokken land overzee zelf aan het woord komen.

De *Ghana-map* bevat bijvoorbeeld, behalve allerlei gegevens over de Presbyteriaanse Kerk, ook verhalen over het familieleven. Er is een paragraaf onder de titel: *Vrouw in Noord-Ghana: meer dan huisvrouw en moeder*. Verder ook een gesprek met Ghanese studenten onder de titel: *Wat vinden zij van ons?* In de *Sulawesi-map* is een meditatie opgenomen van mevrouw ds. Augustina Lumentut, predikant van de kerk van Midden-Sulawesi. Een klein citaat hieruit:

Wanneer de Heer een nieuwe hemel en aarde schept, wat betekent dat? Vernieuwing van de materie? Van de natuur?

Volgens de profeet Jesaja heeft een nieuwe aarde betrekking op de mensen, die de aarde bewonen. Zij verlaten een oude situatie. Wat is dat: het oude verlaten? Een nieuwe situatie ontstaat. Wat betekent dat?

Dit is de oude situatie: een huis bouwen en weldra woont een ander erin; een tuin bewerken en weldra eet een ander de oogst. Deze situatie ervaart Israël: vol lijden en klagen. In ballingschap vanwege hun zonde en Gods toorn. Er is geen plaats, die hun geluk garandeert. Dit soort leven wenst God eigenlijk niet. God wil dat een mens bouwt en plant om daarna van de vruchten ervan te genieten.

Deze boodschap heeft een wezenlijke betekenis voor ons. Onze regering en maatschappij heeft een sterke wil tot opbouw. God wil deze opbouw en tegelijkertijd, dat we van de resultaten genieten. „Bouw uw huizen, woon erin. Beplant uw tuin en geniet van de vruchten ervan. Laat kinderen worden geboren die een waardig leven krijgen”.

In een *Kameroen-map* waren niet alleen artikelen opgenomen over een predikant en een vrouw uit Kameroen over de rechten van de mens, maar ook enkele kerkliederen, o.a. het volgende avondmaalslied uit *Chantons*, het Liedboek van de Evangelische Kerk van Kameroen. Uit reacties is gebleken dat in vele Nederlandse kerkdiensten deze liederen gezongen of opgezegd werden.

CHRISTUS VOOR ALLEN

Jezus Christus roept ons,
Jezus Christus roept ons,
Jezus Christus roept ons.
Hij heeft de tafel aangericht. Komt, neemt en eet.
Ja Gabonnezen, Nederlanders,
Kameroeners, Fransen,
laten we gaan.
Jezus zegt tot ieder bezwaard hart:
Volg Mij en je zult verlicht worden.
In het Huis van God, Mijn Vader
is alles voor u gereed, Mijn broeders,
laten we gaan.
O Europa, O Azië, O Amerika,
O Afrika, O Oceanië.

Jezus Christus roept ons,
Jezus Christus roept ons,
Jezus Christus roept ons.
Hij heeft de tafel aangericht.
Komt, neemt en eet.
Jezus zegt tot de wetenschappers
van de wereld:
Jullie dienst is voor Mijn eer.
Daarin alleen ligt de vrede van de wereld,
alles wordt gegeven voor deze glorie.
Laten we gaan.
Jezus Christus roept ons,
Hij heeft de tafel aangericht.
Komt, neemt en eet.

In de *Sulawesi-map* is een hoofdstuk opgenomen uit de belijdenis van de Toraja-kerk. De *Irian Jaya-map* heeft een paragraaf over: „Op weg naar een contextuele theologie”. In de *Lesotho-map* lezen we over onze gemeenschappelijke uitdaging: het alcoholvraagstuk. Ginds en. . . hier!

Gaszenbordspel – vrouwen ginds en hier

Bijzondere vermelding verdient de uitgave: *Zending in vrouwelijk perspectief*, die naast alle verschaft informatie aan het denken zet over de positie van de vrouw ginds en het emancipatieproces hier. Een speelse vorm van terugkoppelen is het gaszenbordspel zoals uitgebracht door de commissie vrouwenwerk van de hervormde zending. We laten hier de antwoorden volgen van 62 en 65. Bij dit spel hoort ook een knipselkrant met allerlei gegevens.

62 Lees de volgende informatie hardop aan uw groep voor:

- uit een brief van minister De Koning (in 1980). Deze was destijds minister van Ontwikkelingssamenwerking. De brief was aan de leden van de Tweede Kamer gericht:
- „een belangrijk knelpunt voor vrouwen en ontwikkeling is, dat er in de organisaties die zich met ontwikkelingsvraagstukken bezig houden, in het beleid maar zeer weinig vrouwen betrokken zijn, daar én hier.
 - Bovendien leven vrouwen vergeleken met mannen geïsoleerd; hun activiteiten vinden voor een groot deel in en rondom het huis plaats. Vrouwen hebben over het algemeen minder bewegingsvrijheid, minder scholing en minder beroepsmogelijkheden en zijn daardoor minder betrokken bij de gebeurtenissen die zich buiten de directe sfeer van 'thuis' afspelen. Het is daarom soms moeilijk rechtstreekse contacten met hen te krijgen, die beleidsbeïnvloedend werken. Vrouwen zijn immers vaak in aparte organisaties verenigd”.
- Vraag: „Hoe is de verdeling man/vrouw op beleidsniveau in uw (kerkelijke) gemeente?”
„Is bv. in de eigen kerkeraad de verhouding vrouwen/mannen ongeveer gelijk?”
„Hoe denkt u dat dit bij de samenstelling van de Raad voor de Zending ligt?”
„En hoe bij de Hervormde Synode?”
Geef hierop in het kort uw reactie.

65 Lees de volgende informatie hardop aan uw groep voor:

1. De Presbyteriaanse Kerk van Kenya heeft voor het eerst in haar geschiedenis een vrouw als predikant in het ambt bevestigd (1982). Het is mevrouw Jane Nyambura Njoroge, een vroegere onderwijzeres, die in 1978 theologie ging studeren. De synode van de Presbyteriaanse Kerk van Kenya besloot in 1976 vrouwen toe te laten tot het ambt van predikant, omdat ze geen steekhoudende bijbelse of theologische argumenten kon vinden tegen de vrouw in het ambt.
2. De Unie van Baptisten in Nederland gaat zich in 1983 beraden op de toelating van vrouwen tot het ambt. Er studeren momenteel wel vrouwen aan het Baptisten-seminarium, maar „voor eigen rekening en risico”.

In de grotere brochures, vooral voor zendingscommissies bestemd – elke plaatselijke gemeente heeft, als het goed is, een zendingscommissie – komen verschillende aspecten van het brede terugkoppelingsterrein aan de orde. We denken hierbij aan *Oriëntatie* van de gereformeerde zending en aan *Bij wijze van verslag* van de hervormde zending. De titels (die de lading dekken!) van de brochures: *Ze bidden daar voor ons. . .* (over vrouwen in onafhankelijke kerken in Botswana) van Leny Lagerwerf en de brochure *Ik wil je iets zeggen*, van en over vrouwen in Indonesië, spreken voor zichzelf.

Zendingsarbeiders en cursussen

Een belangrijke rol in het terugkoppelingsproces spelen zendingsarbeiders. In de eerste plaats door hun rondzendbrieven. In de tweede plaats door de tournees die tijdens verlofperiodes worden gemaakt. Het is voorts de laatste jaren steeds gebruikelijker dat familieleden en vrienden op bezoek komen. Zij hebben – thuisgekomen – weer een eigen terugkoppelingsradius. Daarnaast vinden er met name gedurende het winterseizoen een veelheid van bijeenkomsten en cursussen plaats voor grotere en kleinere groepen. Door de verstrekte informatie of meer direct door gerichte gesprekken komen de vragen van overzee en van Nederland en de onderlinge relatie voortdurend aan de orde.

Zoeken naar nieuwe wegen

Voor beide zendingen geldt dat de laatste jaren in toemende mate gezocht wordt naar nieuwe vormen van terugkoppeling. Niet als „modeverschijnsel” maar om in een volwassen partnerrelatie de kerk overzee te betrekken in ons kerk- en christen-zijn. Gezocht wordt ook naar wegen om de ervaring van het christen-zijn in deze overzeese samenleving verrijkend te laten zijn voor het christen-zijn hier.

De overtuiging heerst dat het werkelijk leren kennen van het christen-zijn in basissamenlevingen elders niet alleen verrijkend, maar ook verreikend zal zijn voor ons christen-zijn hier. In dit licht kunnen we zowel denken aan de komst van ds. Lukito Handojo die in de afgelopen zeven jaar in Nederland als missionair predikant werkzaam was, als aan het werk dat Ton en Margje Roos na jarenlange missionaire ervaring in Brazilië nu als missionair toerusters in Amersfoort aanpakken.

Een nieuw element in het volwassen partnership is het opzetten van evaluatiegesprekken met partnerkerken. Als uitgangspunt geldt de vraag wat het nu eigenlijk betekent voor beide kerken om elkaars partner te zijn. Met de kerken in Irian Jaya is een dergelijke evaluatie opgezet, waarbij zowel gesprekken met elkaar als afzonderlijke gesprekken in Irian Jaya en in Nederland plaatsvonden. Het is daarbij duidelijk dat deze gesprekken, wanneer ze grondig gevoerd worden – en dat is het geval geweest – alle facetten van het christen-zijn en het samen-kerk-zijn raken.

De laatste twee jaren is er een nieuw soort uitwisseling tot stand gekomen. Een groepje van bijvoorbeeld vier gemeenteleden uit één classis maakt een reis van een zestal weken naar Indonesië en krijgt contact met één kerk overzee. Van Indonesische kant komt een soortgelijke groep eerder of later enkele weken naar Nederland.

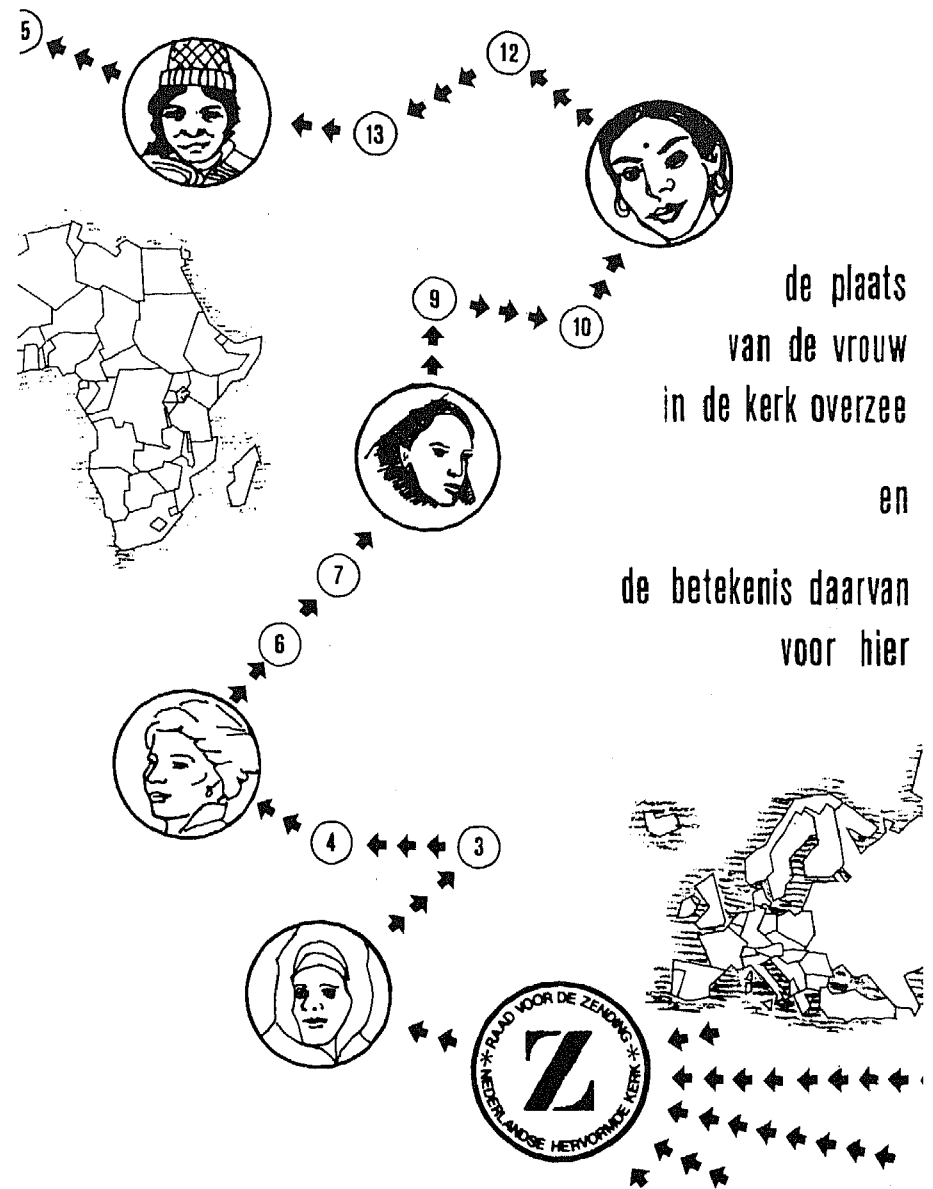
Een leerproces

Informatie over leven, denken en zijn van kerken overzee is een wezenlijk onderdeel van de taak van de zending. Allerlei vormen van terugkoppeling behoren bij het gewone werk. Door de veelvuldige uitwisseling en contacten is er altijd een wisselwerking tussen de vragen ginds en hier.

Een deel van de ontvangen informatie over gemeentelieven overzee komt in Nederland als te piëtistisch of te traditioneel of „verouderd” over. Tegelijkertijd is het een spiegel waarin de vraag gesteld wordt naar onze „stille” tijd, tijd voor gebed, het danken voor een behouden reis, het „vieren” van veel in het leven dat gewoon lijkt . . .

De zendingen zijn er terecht op uit zoveel mogelijk authentiek materiaal door te geven. Er is hier sprake van een evolutionair proces dat langzaam maar zeker op alle niveaus doordringt. Daarom is de precieze invloed niet aan te geven. De kerkelijke ontwikkeling in Nederland leidt er zeker toe dat reizende zendingfunctionarissen overzee weer op andere aspecten gaan letten. Uitspraken van kerkleiders overzee gaan meer aandacht krijgen voor hun eventuele betekenis voor het christen-zijn hier.

Terugkoppeling hoort bij het samen-christen zijn. Bij-EEN horen. Het is ook een onderdeel van het verminderen van het westers superioriteitsbesef. De overtuiging neemt toe – en dat is in feite nog een nieuw verschijnsel – dat we van overzee wat kunnen leren. En . . . dat we meer kunnen leren dan we eerst dachten. Dat betekent niet dat alles wat overzee gezegd en geschreven wordt, geschikt en pasklaar is voor Nederland, maar dat gold omgekeerd al jaren. Er is veel tijd nodig geweest om dat te ontdekken. Het werkelijk leren terugkoppelen vergt een leerproces waaraan we in feite pas net begonnen zijn.

de plaats
van de vrouw
in de kerk overzee
en
de betekenis daarvan
voor hier

Vastenactie – terugkoppeling is niet zomaar informatie geven

De Bisschoppelijke Vastenactie Nederland werd in 1961 op initiatief van de Nederlandse Bisschoppenconferentie opgericht. De Vastenactie heeft twee doelstellingen:

1. hulp aan de Derde Wereld in de vorm van kleinschalige ontwikkelingsprojecten, vooral van sociaal-economische aard.
2. het bevorderen in Nederland van daadwerkelijke verantwoordelijkheid voor en betrokkenheid bij de Derde Wereld vanuit de katholieke geloofsgemeenschap, met name door een gedurende de Vastentijd op de medemens in de Derde Wereld gerichte, vernieuwende en bevrijdende geloofsbezinning.

Brieven aan de christenen van de lage landen

In 1980, ter gelegenheid van het twintig-jarig bestaan, heeft de Vastenactie een brochure uitgegeven, getiteld *Brieven aan de christenen van de lage landen*. In deze brieven geven christenen uit de Derde Wereld, waaronder enige bisschoppen, hun visie op de problematiek van missie en ontwikkelingswerk.

Bisschop Mansap, Thailand:

„Van harte gefeliciteerd met het feit dat uw organisatie twintig jaar bestaat. Als ik kijk naar uw activiteiten voor ons en uw betrokkenheid bij ons werk, weet ik niet of ik u moet danken of waarschuwen. Natuurlijk wil ik u danken voor de hulp die vooral de laatste jaren ons volk in zijn strijd geholpen heeft. Ik zeg 'de laatste jaren' omdat uw hulp in het verleden geen echte hulp was. Ik zal u een voorbeeld geven. Ik vroeg mijn Thaise katholieken in een dorp, of zij een Thaise priester of een buitenlandse priester als pastor wilden. Zij kozen de buitenlandse priester, omdat hij hun geld en andere dingen kon geven. . . Maar ook wil ik u waarschuwen omdat de inspanningen om ons werkelijk te helpen u in conflict zullen brengen met uw eigen regeringen en met de gevestigde machten in uw land. Want zij zijn mede oorzaak van de verdrukking van ons volk. Het zal u pijn doen als u doorzet en er zullen grote offers van u gevergd worden. Ik weet echter dat u de blijvende waarde van de strijd inziet.“

Bisschop Sangu, Tanzania:

„Neem een land als het onze, Tanzania. De inflatie is een wereldwijd probleem. Maar wie wordt er het meeste door getroffen? In Europa doen de regeringen en de vakbonden hun uiterste best althans de

koopkracht van de bevolking te handhaven en de werkloosheid te verminderen. In Tanzania zijn de lonen al zes jaar lang niet verhoogd, terwijl de prijzen in dezelfde tijd meer dan honderd procent zijn gestegen. . .

Binnen het huidige systeem hebben de ontwikkelingslanden geen kans zich te ontwikkelen. Zij hebben geen enkele mogelijkheid in de pas te blijven met de ontwikkelde landen, laat staan om deze landen in te halen. De ontwikkelde landen zijn nog altijd in de eerste plaats geïnteresseerd in hun eigen welzijn; zij bekommeren zich niet in gelijke mate over het welzijn van anderen. Vaak ontginnen zij onze natuurlijke hulpbronnen op hun voorwaarden, want zij hebben de technische kennis; zij kopen onze ruwe grondstoffen tegen door hen vastgestelde prijzen. Wij zijn aan hun genade overgeleverd, maar merken van hun barmhartigheid weinig.“

En bisschop Labayen, Filippijnen:

„Ik denk dat geïnteresseerde mensen in Nederland en België het beste politieke acties kunnen voeren, actiegroepen en regering samen, rondom zaken als de Unctad-vraagstukken, de Nieuwe Internationale Economische Orde en de mensenrechten. De macht ligt nog altijd in het Westen en we hebben een buitengewone moeilijke weg vóór ons als u niet helpt.“

Als uit bovengenoemde citaten één ding duidelijk wordt, dan is het dat het niet zozeer de vraag is of wij terugkoppeling van inzichten en vraagstukken uit de Derde Wereld belangrijk vinden. Onze partners in de Derde Wereld vinden het belangrijk en essentieel en eisen het zelfs van ons.

Twee visies

Uit de twee doelstellingen van de Vastenactie blijkt dat de Vastenactie terugkoppeling wezenlijk vindt. Waarom? Het antwoord vinden we in de visie die de Vastenactie heeft op de Derde Wereld-problematiek.

Wanneer we met zevenmijlslarzen en een in het bestek van dit artikel noodzakelijke versimpeling de verschillende visies op de Derde Wereld doorlopen, dan kunnen we twee belangrijke visies onderscheiden:

1. De onderontwikkeling van de Derde Wereld is een „achterstands-vraagstuk“. De landen van de Derde Wereld hebben een achterstand in kennis, techniek, infra-structuur enz. Het is de taak van de zgn. rijke landen hen te helpen deze achterstand weg te werken door onze kennis, ons geld aan hen ter beschikking te stellen.

In deze visie is terugkoppeling van inzichten niet direct noodzakelijk. Immers, ontwikkelingswerk is een technisch-materiële kwestie, een kwestie van overdracht van kennis, totdat zij over dezelfde ontwikkelingsmogelijkheden beschikken als wij. Een koppeling van hier naar daar.

2. De problematiek van de Derde Wereld is onderdeel van een mondiaal proces. Oorzaken van armoede, onderdrukking en uitbuiting zijn te vinden in een internationale economische en politieke ordening die gedomineerd wordt door de rijke landen. Verbeteringen in de situatie van de Derde Wereld zijn slechts dan mogelijk, wanneer de fundamentele structuren van dit systeem veranderd worden.

Uitgaande van deze visie is terugkoppeling uiterst noodzakelijk. De Derde Wereld is onderdeel van een internationale ordening die door „ons” gedomineerd wordt en waarvan wij profijt trekken. Nogmaals de woorden van bisschop Sangu uit Tanzania aanhalend: „...zij (uw regeringen en de gevestigde machten) zijn mede oorzaak van de verdrukking van ons volk”.

In het licht van deze tweede visie krijgt het begrip terugkoppeling twee elementen:

- Willen wij, als Derde Wereld organisatie, een wezenlijke bijdrage leveren aan de ontwikkeling en bevrijding van de mensen in de Derde Wereld, dan dienen wij de huidige internationale economie te analyseren en de gevolgen daarvan voor de landen van de Derde Wereld en voor ons. Dan dienen wij aan onze partners daar te vragen hoe zij de situatie analyseren, welke gevolgen zij ondervinden, wat de invloed is van „onze” economie op „hun” economie.
- Wanneer wij de visie ondersteunen dat de situatie in de Derde Wereld een gevolg is van een onrechtvaardige internationale ordening, waar ook wij onderdeel van uitmaken, dan is een noodzakelijke consequentie dat onderzocht moet worden welke gevolgen in onze eigen samenleving optreden. Is er sprake van sociale onrechtvaardigheid in ons eigen land, wat zijn de overeenkomsten met de Derde Wereld?

De Vastenactie tracht in haar projecten- en educatieve beleid de tweede visie waar te maken. Wij zeggen bewust „tracht”, omdat dit een proces van jaren is dat nog lang niet is afgesloten. Het voert te ver om in het kader van dit artikel de factoren aan te geven die dit proces in gang hebben gezet en beïnvloeden. Over het algemeen zijn deze factoren wel bekend en zij zullen voor de diverse organisaties ook niet zoveel verschillen.

Een consequentie van de tweede visie is dat geluisterd wordt naar mensen in de Derde Wereld zelf. Niet wij bepalen hoe de situatie in de Derde Wereld is en hoe de ontwikkeling dient te verlopen, zij bepalen dit. De erkenning hiervan is de essentie van het begrip solidariteit.

Projectenbeleid

Een dergelijke invulling van dit begrip heeft gevolgen voor het projectenbeleid. Het betekent het opbouwen van een gelijkwaardigheidsrelatie en het geven van vertrouwen aan partners in de Derde Wereld. Hierbij kan de situatie ontstaan dat wij vraagtekens zetten bij

een bepaalde ontwikkeling, maar steun blijven verlenen vanuit het gegeven vertrouwen.

Voor het educatieve beleid in Nederland betekent het dat solidariteit slechts dan waargemaakt kan worden wanneer het als een opdracht beschouwd wordt de problematiek van en in de Derde Wereld, en de relaties daarvan met onszelf, inzichtelijk te maken voor het publiek in Nederland. Er is een noodzakelijke koppeling tussen steun aan groeperingen in de Derde Wereld en het aangeven van het waarom en hoe van deze steun. Afgezien van alle inhoudelijke argumenten is het ook een kwestie van eerlijkheid en openheid ten opzichte van de „gevers” hier in Nederland. Wanneer het projectenbeleid erop is gericht mensen te steunen in hun strijd voor bevrijding, dan dient duidelijk gemaakt te worden waarom deze bevrijding noodzakelijk is en welke factoren daarbij een rol spelen.

Dat dit een proces van vallen en opstaan is, zal niemand betwisten. Maar dat het een noodzaak is, staat voor de Vastenactie vast. Beter dan wij het zouden kunnen, wordt dit verwoord in een brief van bisschop Grecchi uit Aere, Brazilië in de al eerder genoemde brochure *Brieven aan de christenen van de lage landen*: „Het is nodig dat jullie je bewustzijn verdiepen. Dat kan alleen maar als jullie concreet tegen de ontwikkeling van onrecht in actie komen en nadenken over deze acties. Als jullie wegen zoeken om mechanismen te scheppen voor eensgezindheid in de strijd, solidariteit bij jullie onderling en met de mensen van de arme landen. Het gaat niet slechts om een solidariteit die zich uit in financiële hulp – die wel zijn waarde heeft voorzover zij tenminste de vrijheid van de geholpenen respecteert en bijdraagt aan hun bevrijding – maar om veel fundamenteelere vormen van solidariteit. Het gaat om de strijd zelf van de bevrijding.”

Gelijkwaardigheidsvisie

Hoe laat de Vastenactie de terugkoppeling verlopen? Sinds enige jaren belicht de Vastenakte in haar jaarlijkse actie een specifieke thematiek: voedsel, mensenrechten, gezondheid, migratie. Ons staan hierbij twee dingen voor ogen:

1. De plaatselijke groepen, die met de Vastenactie samenwerken – de werkgroepen voor missie-ontwikkeling-vrede (m.o.v. groepen) – voeren hun actie aan de hand van een concreet, door de Vastenactie gesteund project. Wij achten dit, ondanks een aantal bezwaren die eraan kleven (gevaar van projectadoptie enz.) een goed middel om de Derde Wereld-problematiek inzichtelijk te maken.
2. Voorwaarde is wel dat getracht wordt deze projecten in een breder kader te plaatsen. Vandaar de keuze voor jaar-thematieken. Wil de hierboven aangegeven tweede visie gestalte krijgen dan is het noodzakelijk de achtergronden van projecten te verduidelijken.

Het loslaten van projectadoptie (wat op zichzelf al een bewustwordingsproces is), het werken met voorbeeld-projecten inge-

past in algemene thematieken is een wezenlijk onderdeel van een educatief beleid dat erop gericht is de eenzijdige relatie gevers - ontvangers te doorbreken. Terugkoppeling mag geen kwestie zijn van zomaar informatie van daar naar hier overbrengen. Dan schiet het zijn doel voorbij. Het is een stap voor stap afbouwen van een paternalistische visie (ook binnen de organisatie zelf) en een stap voor stap opbouwen van een gelijkwaardigheidsvisie.

Eigen situatie aan de orde stellen

Wanneer wij nagaan op welke wijze de situatie van kerk en samenleving in Nederland een rol hebben gespeeld in de publikaties van de Vastenaktie, dan stuiten wij tevens op grenzen, op moeilijkheden bij het terugkoppelingsproces.

Het *Pastoraal Katern* van 1982, een wezenlijk onderdeel in de aktie van dat jaar, kwam tot stand in samenwerking met het Missionair Centrum Heerlen. De keuze voor deze samenwerking is bewust gemaakt. Het Missionair Centrum, opgericht en ondersteund door een veertigtal orden en congregaties, ziet het als haar taak werk te maken van missie in Nederland.

In het katern wordt een aantal situaties beschreven waarin mensen voelen dat zij het slachtoffer zijn van „het recht van de sterksten” (het algemene motto van de Vastenaktie was, en is nog steeds, „om het recht van de zwaksten”). Zij zoeken naar hun rechten: een groep WAO-ers en de rol van de kerk daarbij; een verhaal over vluchtelingen uit Ghana in Nederland van twee missionarissen, die in Ghana hebben gewerkt; een verhaal rondom christen-Turken en de rol van een pastor die in zijn parochie met deze problematiek wordt geconfronteerd. In 1983 wordt de relatie gelegd tussen armoede en gezondheid. Een slechte gezondheidssituatie is voornamelijk een gevolg van een slechte economische situatie. En is ons gezondheidssysteem wel zo goed? Migratie was in 1984 het thema. De trek van het platteland naar de stad in de Derde Wereld en de trek van de arme naar de rijke landen. Zijn de gastarbeiders in Nederland niet te vergelijken met de migranten in de landen van de Derde Wereld? Mensen trekken weg om economische redenen, hetzij daar hetzij hier.

Wat ons is opgevallen de laatste jaren is met name de moeilijkheid om het tweede element van terugkoppeling, de situatie in eigen land, aan de orde te stellen. Niet dat de achterban van de Vastenaktie onwillig is om te kijken naar situaties in eigen omgeving, of onwillig om de relatie te zien met de Derde Wereld. Het is veel meer een gevoel van onmacht, van onvermogen om de problematiek van WAO-ers in Nederland te verbinden met een aktie van de Derde Wereld. „Het is al zo moeilijk om de Derde Wereld-problematiek aan de orde te stellen en er vat op te krijgen. Meer kunnen wij niet aan”, zo wordt dikwijls verzucht.

Het is overigens een onmacht, een onvermogen dat ook de Vastenaktie zelf als organisatie voelt. Hoe belicht je algemene verbanden zonder

dat mensen het gevoel krijgen op te boksen tegen een abstract, afstandelijk proces zonder gezicht? De Vastenaktie richt zich op de Derde Wereld en belicht in dat kader de situaties van WAO-ers in Nederland. Vervolgens kloppen diezelfde WAO-ers bij de Vastenaktie aan om directe steun voor hun activiteiten. Maar dat past niet binnen de doelstellingen. De groep WAO-ers voelt zich enigszins „gebruikt”. Dient de Vastenaktie haar doelstellingen te veranderen? Vragen die misschien in een verdere discussie over terugkoppeling nader kunnen worden uitgewerkt.

Getuigenissen uit de Derde Wereld

Dat getuigenissen en theologische opvattingen uit de Derde Wereld een belangrijke rol spelen is, zo hopen wij, inmiddels duidelijk geworden. Alleen al het citeren van mensen uit de Derde Wereld in dit artikel is daar een voorbeeld van. Met name door contacten met partners, bewegingen e.d. in de Derde Wereld is in de loop der jaren een visie opgebouwd die voortdurend terugkomt in het educatieve materiaal van de Vastenaktie.

Een goed voorbeeld hiervan is de standpuntbepaling van de Braziliaanse Bisschoppenconferentie ten aanzien van de grondproblematiek in haar land. Haar verklaringen, haar brieven en getuigenissen hebben een zeer belangrijke rol gespeeld, ook in het projectenbeleid van de Vastenaktie.

Het is moeilijk aan te geven welke rol op welk moment dergelijke documenten spelen. Veranderingen binnen een organisatie als de Vastenaktie komen tot stand in een samenspel van diverse factoren en invloeden, maatschappelijk, politiek, individueel. Welke invloed in een dergelijk samenspel op een bepaald moment bepalend is, is niet in een kort bestek aan te geven, maar lijkt ons wel een nader onderzoek waard.

Zeker is dat reflecties en opvattingen die gevat kunnen worden onder de algemene noemer van „kerk van de armen” of „keuze voor de armen” zeer wezenlijk zijn geweest en nog steeds zeer wezenlijk zijn. De visie die doorklinkt in de in dit artikel aangehaalde citaten uit de *Brieven aan de christenen van de lage landen*, heeft een duidelijke invloed gehad op de Vastenaktie.

Barmhartige Samaritaan

Vandaar dat wij dit artikel besluiten zoals wij het begonnen zijn: de stem van mensen uit de Derde Wereld, in dit geval een groep leken, bisschoppen en priesters van de Commissie Justitia et Pax uit Mexico:

„Het getuigenis dat de wereld van ons christenen verwacht, is een diepe betrokkenheid met hen die zichzelf niet kunnen verdedigen en organiseren. De wil om ons met hen te vereenzelvigen door onze vrijheid, onze energie, onze creativiteit en onze hulpmiddelen aan te

wenden om die structuren te veranderen die nog steeds het merendeel van Gods kinderen onderdrukken.

De armen in de Derde Wereld zijn als de man in de parabel van de Barmhartige Samaritaan die in de handen van rovers viel en van alles werd beroofd. Er zijn in onze eeuw wel enkele verschillen. De slachtoffers zijn nu hele landen. Het economisch systeem dat wij gebruiken, werkt systematische plunderingen op grote schaal in de hand.

Zijn rijke landgenoten staan om hem heen en bekijken nauwkeurig zijn wonden van armoede en onderdrukking... zij helpen de rovers. Miljoenen christenen in de Eerste Wereld worden rijker, gedeeltelijk door het gewonde slachtoffer mee te beroven... zij gaan voorbij. Moderne profeten, als de bisschoppen van Vaticanum II, Paulus VI, Helder Camara, G. Myrdal e.a. verheffen hun stem om dit ondraaglijke tot instituut geworden onrecht dat maar voortduurt, te veroordelen... maar de beroving gaat door. Buitenlandse deskundigen meten wetenschappelijk de diepte van zijn wonden en de hevigheid van zijn pijn... zij gaan naar huis om daar onbewogen rapporten te schrijven. Bij tijden brengen medelijdende mensen hem asperine en een brok eten... de beroving gaat door.

De gewonde ligt daar nog steeds, ieder jaar armer en dichterbij de dood... in afwachting van de goede Samaritanen die zullen zorgen voor een organisatie om deze berovingen te stoppen en zijn wonden voorgoed te verbinden en te genezen."

J. van Doggenaar en W. D. Filius

Terugkoppeling in het werelddiakonaat

Diakonale Bureaus

Het Algemeen Diakonaal Bureau (ADB) van de Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN) en de Generale Diakonale Raad (GDR) van de Nederlandse Hervormde Kerk hebben binnen die kerken de taak plaatselijke diakonieën te adviseren betreffende het vervullen van de diakonale opdracht van de gemeente. Daarnaast vervullen de bureaus namens de kerken en gemeenten een aantal werkzaamheden, die beter gemeenschappelijk in landelijk verband kunnen worden verricht. De afdelingen binnenlands diakonaat van GDR en ADB zijn vooral gericht op het adviseren en toerusten van de plaatselijke kerken en gemeenten in Nederland met betrekking tot het diakonaat in eigen kerk en omgeving.

De afdelingen werelddiakonaat onderhouden namens genoemde kerken in Nederland contacten met kerken en organisaties in de Derde Wereld en in Oost- en Zuid-Europa, die ieder in eigen omgeving en samenleving onder eigen verantwoordelijkheid diakonaal werk verrichten. ADB en GDR informeren de plaatselijke kerken en gemeenten in Nederland over het diakonale werk van kerken en organisaties buiten onze landsgrenzen, roepen op tot morele en financiële steun voor dit werk en trachten in bespreking te brengen op welke wijze handels- en politieke relaties van Nederland met landen in de Derde Wereld van invloed zijn op de situatie van met name de zwakste groepen in die landen. In november 1982 werd de afdeling werelddiakonaat van het ADB en het Zendingscentrum door de Generale Synode van de GKN onder één bestuur (deputaatschap) gebracht, waardoor de samenwerking tussen de beide organen, die eerder gestalte kreeg in een Beleidsraad voor zending en werelddiakonaat, is geïntensiveerd. Het deputaatschap voor zending en werelddiakonaat is verantwoordelijk voor de vaststelling van het algemeen beleid en de begrotingen. De gemeenschappelijke commissies van de Beleidsraad voor resp. ontwikkelingssamenwerking (KOS) en de relatie vrouw-man (KVM) zetten hun werkzaamheden onder het Deputaatschap voor zending en werelddiakonaat voort. Deze commissies hebben beide op hun terrein veel ervaring met terugkoppelvragen in hun relaties met plaatselijke gemeenten. In de Nederlandse Hervormde Kerk is sinds 1982 de zogeheten Beleidsadviescommissie voor Zending, Werelddiakonaat en Ontwikkelingssamenwerking werkzaam. Deze Beleidsadviescommissie bestaat uit vertegenwoordigers van de Hervormde Raad voor de Zending, de Gereformeerde Zendingsbond, de Generale Diakonale

Raad en de Raad voor de zaken van Overheid en Samenleving. De Beleidsadviescommissie heeft tot taak om te inventariseren in hoeverre het beleid van de deelnemende organen overeenstemt en om de samenwerking tussen deze organen te bevorderen. Naast deze Beleidsadviescommissie is er de al langer bestaande Commissie ODZ (Ontwikkelingssamenwerking-Diakonaat-Zending) waarin afstemming van het educatieve werk tussen genoemde werksoorten plaatsvindt. Naast de genoemde samenwerkingsverbanden binnen de gereformeerde en hervormde kerken noemen we de relaties met de Stichting Oecumenische Hulp aan Kerken en Vluchtelingen (SOH), met de afdeling werelddiakonaat (CICARWS) van de Wereldraad van Kerken in Genève, met de Interkerkelijke Coördinatie Commissie (voor medefinanciering van) Ontwikkelingsprojecten (ICCO) en met het orgaan voor bemiddeling bij uitzending van medewerkers „Dienst over Grenzen“ (DOG).

Ontwikkelingen in het werelddiakonaat

Ontwikkelingen binnen de oecumenische beweging zijn van grote invloed geweest op het ontstaan van het werelddiakonaat in protestants christelijke kring. Het voorlopig comité dat de oprichting van de Wereldraad van Kerken moest voorbereiden, heeft tijdens de Tweede Wereldoorlog veel werk verricht ten behoeve van krijgsgeslagen en vluchtelingen. Kort na de oorlog werd door dit comité tevens op grote schaal hulp verleend aan kerken en kerkelijke instanties in Europa. Tijdens de oprichtingsvergadering van de Wereldraad van Kerken in 1948 in Amsterdam constateerde men, dat hulpverlening in West-Europa naar verhouding minder dringend werd en dat de vluchtelingensituaties in het Midden- en Verre Oosten om meer inzet van de kerken vroegen. Meer en meer werd de aandacht van Europa naar de ontwikkelingslanden verschoven. Eerst ging het daarbij naast vluchtelingenwerk vooral om hulp na rampen en oorlogen, maar het werd duidelijk dat in de Derde Wereld eigenlijk sprake was van een permanente noodsituatie en dat het nodig was zich niet te beperken tot hulp in acute situaties. In 1961 werd de betrokken afdeling van de Wereldraad van Kerken dan ook omgedoopt tot „Commissie voor interkerkelijke hulp, vluchtelingenhelp en werelddiakonaat“ (CICARWS).

Stimulans vanuit de Wereldraad

Deze ontwikkelingen binnen de Wereldraad van Kerken betekenden een stimulans voor het denken over werelddiakonaat en het ontstaan van organen daarvoor in protestantse kerken in Nederland. In de beginperiode in de jaren zestig richtte men in deze kerken het werelddiakonaat op hulp na rampen en aan vluchtelingen. Al spoedig volgde steun aan diakonale instellingen, zoals bejaarden- en kindertehuizen van kerken in de Derde Wereld. De contacten ontstonden via de Wereldraad van Kerken en de zendingsorganen van de eigen kerken. Kenmerk van deze hulpverlening zou genoemd kunnen worden de gerichtheid op mensen die zich niet (langer) zelfstandig in hun

samenleving kunnen handhaven en waarvoor directe hulp in de vorm van voedsel, kleding, onderdak en verzorging nodig is. In de tijd kort na de dekolonisatie werd veel nadruk gelegd op zelfstandigheid van de nieuwe staten door ontwikkeling in de zin van economische groei. Men trachtte dat te bereiken door technische hulp en vooral ook overdracht van kennis op technisch en organisatorisch gebied. Kerken en kerkelijke organisaties in de Derde Wereld sloten daarbij aan door alfabetisatiewerk, vaktrainingen en landbouwvoorlichtingswerk op te zetten met name voor de armere bevolkingsgroepen, met als doel deze groepen grotere kansen te bieden zich zelfstandig te handhaven. Geleidelijk groeide de overtuiging dat overdracht van kennis niet voldoende is, maar dat het bevorderen van inzicht in de eigen situatie en de eigen mogelijkheden, uitmondend in gezamenlijk initiatief, voorwaarde is voor verbetering van de positie van achtergestelde bevolkingsgroepen. Bewustwording, onderlinge organisatie en „self-reliance“ werden trefwoorden. Buurtverenigingen, landbouwcoöperaties en vakbewegingen kwamen in het vizier en vonden steun al dan niet buiten de gevestigde kerken ter plaatse om. Vragen over onrechtvaardige verhoudingen in de samenleving in lokaal, nationaal en internationaal verband, verschenen op de agenda's van kerkelijke vergaderingen, ook op die van werelddiakonale organen in ons land.

Heel globaal genomen zou de geschetste ontwikkeling in het werelddiakonaat kunnen worden aangeduid als een zich uitbreidend gezichtsveld: van noodhulp in acute situaties, naar het helpen bevorderen van grotere zelfstandigheid van achtergestelde groepen en tenlotte het meewerken aan initiatieven om tot een rechtvaardige opbouw van de samenleving te komen ook in internationaal verband.

Terugkoppeling naar de gemeente in Nederland

De ontwikkeling in het denken binnen de werelddiakonale organen van de protestantse kerken in ons land wordt in belangrijke mate bepaald door de vragen die door partners in de Derde Wereld worden gesteld, terwijl tevens ontmoetingen in oecumenisch verband, o.a. in de Wereldraad van Kerken, grote invloed hebben. De terugkoppeling van deze vraagstukken en inzichten uit de Derde Wereld naar de gemeenten (plaatselijke kerken) in Nederland heeft van het begin af aan een rol gespeeld in het werk van het werelddiakonaat. De inhoud van deze terugkoppeling en de wijze waarop deze plaatsvond, is echter in de loop der jaren gewijzigd.

Toen in de beginperiode van het werelddiakonaat vooral aandacht werd gegeven aan noodhulp na acute ramp- en oorlogssituaties, vluchtelingenwerk en steun aan diakonale instellingen, werden beelden van en verhalen over mensen die in nood verkeerden aan de gemeenteleden voorgehouden met een oproep tot gebed en financiële bijdragen om die nood te helpen lenigen. Het verschil tussen arm en rijk werd daarbij wel zichtbaar, maar vragen over de oorzaken ervan

bleven veelal achterwege. Datzelfde kan worden gezegd over de informatie die werd verstrekt over op (westerse) kennisoverdracht gerichte projecten. Daarmee kon zelfs de indruk worden gewekt dat de oorzaken van de problemen uitsluitend in de Derde Wereld liggen en de oplossingen hier. Was terugkoppeling toen niet meer dan een spiegel waarin wij onze eigen ideeën bevestigd zagen? Het antwoord dat van gemeenteleden werd verwacht, bleef dan ook lange tijd vooral in de financiële sfeer liggen.

Loslaten van projectadoptie

Het systeem van projectadoptie, waarbij plaatselijke gemeenten een bepaald project in de Derde Wereld voor hun rekening konden nemen, bracht daarin geen verbetering. De beoogde nauwere betrokkenheid werd o.a. belemmerd door de ongelijkheid in de financiële relatie, die zelfs een bevoogdend karakter kon krijgen. Voor de landelijke diakonale bureaus en de partners in de Derde Wereld bleek het bovendien een onmogelijke opgave alle gemeenten van relevante en interessante doorgaande informatie over „hun“ project te voorzien en de administratie van dit alles te verzorgen. De eerder geschetste verbreding van het gezichtsveld van het werelddiakonaat werd vertraagd gevolgd door een belangrijk deel van de plaatselijke gemeenten. Daardoor werden projecten in de sfeer van noodhulp, diakonale instellingen en kennisoverdracht wel geadopteerd, vooral wanneer daarbij een vanuit Nederland uitgezonden medewerker was betrokken. Projecten en programma's, gericht op onderlinge organisatie van achtergestelde groepen en verandering van onrechtvaardige maatschappelijke verhoudingen, zoals coöperaties van door grootgrondbezitters bedreigde kleine boeren en vakbewegingen, kregen in het projectadoptie-systeem veel minder belangstelling vanuit de gemeenten. Mede als gevolg van kritiek vanuit kringen van de Wereldraad van Kerken op projectadoptie werd dit systeem door het gereformeerd en hervormd werelddiakonaat losgelaten.¹⁾

Meer nadruk werd gelegd op landenwerkmappen, voorbeeldprojecten en brochures, waarin diakonaal werk van kerken en organisaties in de Derde Wereld wordt beschreven in de context van de sociaal-economische en politieke verhoudingen in hun land of regio en waarin waar mogelijk verbanden met de westerse (Nederlandse) samenleving worden aangegeven.

Het gaat hierbij om meer dan informatie over projecten en daaraan gekoppelde fondswerving, waarmee dan de oplossing zou zijn gevonden. De taak van diakonen en van werkgroepleden belast met werelddiakonaat, is aanzienlijk verzwakt met de opgave een proces van bezinning, analyse en kiezen op gang te brengen in hun gemeenten. Dat vraagt om een goed doordachte programmatische aanpak, die eigenlijk alleen in groepsverband (diakonie, werkgroep) kan worden ontwikkeld. Om hen daarbij behulpzaam te zijn, is er de laatste drie jaar meer thematisch gericht materiaal ontwikkeld.

Honger is onrecht

Vanaf februari 1982 werd onder het motto „Honger is onrecht“ de wereldvoedselproblematiek ruim een jaar lang centraal gesteld. Samen met de Stichting Oecumenische Hulp werd door de werelddiakonaten van de hervormde en gereformeerde kerken materiaal ontwikkeld, waarin naast aspecten van hulpverlening, politiek-economische kanten van dit vraagstuk aan de orde komen.²⁾

Voorjaar 1983 verscheen het discussieproject mensenrechten „Recht op recht“, samengesteld door de werelddiakonaten van de hervormde en gereformeerde kerken.³⁾ In dit project wordt nadruk gelegd op de rol die kerken en christenen kunnen spelen bij het bevorderen van mensenrechten in brede zin, d.w.z. naast de politiek-burgerlijke ook de sociaal-economische mensenrechten. In een viertal toerustinglessen worden mensenrechten concreet uitgewerkt: in Nederland (arbeid en ouderen), in Oost-Europa en in de Filippijnen. In dit project wordt de verwevenheid van werelddiakonaat en binnenlands diakonaat onderstreept. Werelddiakonaat is een verbijzondering van het diakonaat, dat zowel de samenleving dichtbij als ver weg omvat.

Werken om te overleven

Het materiaal rond het jaarthema „Werken om te overleven“⁴⁾, dat in 1983 (en een aanvulling voorjaar 1984) uitkwam, trok de lijn van „Honger is onrecht“ en „Recht op recht“ door. De opbouw van het materiaal is zodanig, dat allereerst concrete mensen in Afrika, Azië en Latijns Amerika hun situatie schetsen (katern 1): mensen in landbouw, informele sector en industrie. Na deze situatieschetsen worden in een tweede katern de ontwikkelingen belicht die tot de huidige situatie hebben geleid. Hierin wordt ons deel hebben aan de problematiek als westerse samenleving al duidelijk. In een derde katern komen ervaringen en projecten naar voren zoals die in de Derde Wereld spelen. Vervolgens wordt aandacht gegeven aan de internationale arbeidsverdeling (katern 4) en met de Derde Wereld vergelijkbare situaties en ontwikkelingen in Nederland (o.a. de boerin en de thuiswerksters) (katern 5). Speciale katernen zijn gewijd aan kinderen (nr. 6) en aan jongeren (nr. 9), de laatsten zowel in Nederland als in de Derde Wereld, terwijl een tweetal katernen (nrs. 7 en 8) verwerkingssuggesties bevat.

Uitgangspunt bij de keuze van de hierboven genoemde educatieve thema's is steeds geweest, dat het moet gaan om inhouden die relevant zijn voor de bewoners van de Derde Wereld. De invalshoek is dus de Derde Wereld. Daarnaast dient de inhoud grijpbaar te zijn voor gemeenteleden in Nederland, enerzijds door de relevantie aan te geven voor het gemeente-zijn in de Nederlandse samenleving, anderzijds door relaties tussen de Nederlandse en de Derde Wereld samenleving te laten zien. We illustreren dit aan de hand van het meest recente jaarthema 1983-1985 „Werken om te overleven“:

- arbeid en het verwerven van een inkomen of opbrengst is voor honderden miljoenen mensen in de Derde Wereld een zaak van overleven. De omvang en groei van de informele sector van de economie geven aan hoe groot de verborgen werkloosheid is;
- arbeid is ook voor de Nederlandse samenleving een vraagstuk: de aantallen werklozen en arbeidsongeschikten getuigen niet alleen van de huidige economische problemen, maar geven ook aan, dat gangbare visies over arbeid, en dus de politieke beleidslijnen ten aanzien hiervan, om fundamentele herbezinning vragen;
- historisch en actueel grijpt het internationale economische en politieke gebeuren, waarvan de Nederlandse economie deel uitmaakt, in de arbeidssituatie van de bewoners van de Derde Wereld in: de uitwerking van de activiteiten van transnationale bedrijven, het handels- en landbouwbeleid van de Europese Gemeenschap, e.d.

Oecumenisch delen

De terugkoppeling, zoals die de afgelopen jaren in het educatieve materiaal van het werelddiakonaat gestalte kreeg, is gebaseerd op het inzicht dat werelddiakonaat naast de hulpverlening een wezenlijke taak heeft ten aanzien van de bezinning in de gemeente op haar staan in mondiale verhoudingen. Verhalen van mensen uit de Derde Wereld hebben iets te zeggen over ons omgaan met elkaar in kerk en samenleving in Nederland. Te noemen valt hier ons omgaan met geld en bezit en de tol van onze kerken bij vraagstukken van politieke aard. Vraagstukken ver weg blijken bovendien mede door de inrichting van onze samenleving te zijn veroorzaakt.

Deze beide elementen zullen onzes inziens ook in de toekomst een rol in de terugkoppeling moeten blijven spelen, wil de relatie met partners in de Derde Wereld geloofwaardig blijven. We vragen ons dan wel af, of woorden als „terugkoppeling” en „wederkerigheid” op den duur bruikbare termen zullen zijn om een proces van wederzijdse ondersteuning en uitwisseling tussen gelijkwaardige partners mee te karakteriseren. Is *ecumenical sharing of resources* (oecumenisch delen van materiële en geestelijke goederen) een betere omschrijving?

In ieder geval hopen we, dat stemmen uit de Derde Wereld, die we ook in ons educatieve materiaal laten doorklinken, zoals het verhaal van de Koreaan Raymond Fung⁵⁾, gebeden en gedichten en beschrijvingen van initiatieven in de Derde Wereld die verandering ten goede beogen, zullen dienen als bemoediging en als stimulans om in eigen kerk en samenleving aan het werk te gaan.

Vragen

De hierboven weergegeven ontwikkeling en de huidige stand van zaken ten aanzien van de terugkoppeling, zoals die bij het werelddiakonaat gestalte krijgt, maken deel uit van een voortgaand proces. De discussie binnen de oecumene over *ecumenical sharing of*

*resources*⁶⁾, zal ongetwijfeld nieuwe impulsen geven aan een voortgaande ontwikkeling op educatief gebied. Er blijven nog veel onbeantwoorde vragen en uitdagingen over waarvan de belangrijkste o.i. op dit moment de volgende zijn:

- De in de educatieve thema's ingebrachte terugkoppeling naar de eigen samenleving vraagt om bezinning. Dat op basis van die bezinning het doen van een financiële gift niet de enige vorm van handelen kan zijn, is langzamerhand wel duidelijk. In veel gemeenten is dan ook een toenemende vraag naar handreikingen om daadwerkelijk gemeente van Jezus Christus te kunnen zijn in de plaatselijke en mondiale samenleving. Die vraag is door ons nog onvoldoende gewaardeerd, laat staan dat we er een adequaat antwoord op hebben. Voortgaande bezinning, juist ook samen met christenen in andere delen van de wereld, is op dit punt nodig. De vraag moet gesteld worden of bij de beschrijving van problematieken de situatie in Nederland uitgangspunt moet zijn of dat eerst de situatie in de Derde Wereld aan de orde moet komen. Welke van de twee mogelijkheden is voor welke doelgroep het meest werkzaam om terugkoppeling tot stand te brengen?
- Steeds opnieuw zullen we in ons educatieve materiaal vanuit de kern van het Evangelie maatschappelijke vraagstukken moeten analyseren. In delen van de wereld waar, temidden van scherpe conflicten, mensen gegrepen door de Blijde Boodschap tot radicale keuzen komen, liggen voor ons waardevolle ervaringen. Meer dan tot nog toe zullen we uit die ervaringen moeten putten om te ontdekken welke keuzen wij in onze situatie moeten maken.
- Terugkoppeling via educatief materiaal alleen is, denken wij, niet voldoende. De vraag is echter hoe werkelijke wederkerigheid gestalte kan krijgen. Wij weten van de bezoekreizen die door groepen uit de Derde Wereld en uit Nederland over en weer zijn gemaakt. Uit eigen ervaring kennen we de zogenoemde „partnerships” tussen gemeenten in Nederland en in Oost-Europa en Zuid-Afrika. Ondanks het vele goede wat hieruit opbloeit, beseffen we, dat daar ook nadelen aan vast kunnen zitten: bijvoorbeeld het gevaar, dat uitwisselingsreizen vormen van kerkelijk toerisme worden. Ook op dit gebied zal verder nagedacht moeten worden.

¹⁾ W. J. Schot, „Projecteren wij onszelf in projecten?“, *Allerwegen* 1977, nr. 3, Nederlandse Zendingraad te Amsterdam.

²⁾ *Honger is onrecht*, Utrecht/Leusden 1981, verkrijgbaar à f 5,— bij het Algemeen Diakonaal Bureau, postbus 2211, 3830 AH Leusden of bij de Generale Diakonale Raad, postbus 72, 3970 AB Driebergen.

- ³⁾ *Recht op recht*, Driebergen 1983, verkrijgbaar à f 18,50 (compleet pakket bestaande uit gespreksboekje het boek van Aad Kik „Geloof in Mensenrechten”, 4 toerustingslessen, een set foto's en een affiche) bij de Centrale voor Vormingswerk, postbus 1100, 3970 BC Driebergen. Losse gespreksboekjes à f 4,50.
- ⁴⁾ *Werken om te overleven*, Leusden/Driebergen/Utrecht 1983, verkrijgbaar à f 10,— bij de onder ²⁾ genoemde adressen.
- ⁵⁾ Zie beneden bij de boekbesprekingen: p. 374.
- ⁶⁾ Zie o.a. „Lege handen – een programma voor de kerken”, *Allerwegen* 1981, nr. 2.

Jan van Lin
in gesprek met Bert Schuurman

Solidaridad – van afwentelen naar omwentelen

De Interkerkelijke Actie voor Latijns Amerika Solidaridad is een van de belangrijke oecumenisch opgezette organisaties, die in Nederland meewerken aan het ontwikkelen van bewustwordingsprocessen inzake ontwikkelingssamenwerking. J. van Lin had een gesprek met L. Schuurman, voorzitter van Solidaridad. In deze ontmoeting kwamen alle vragen aan de orde, die ook gesteld waren aan de andere organisaties die in dit nummer van Wereld en Zending aan het woord komen.

Solidaridad, ontstaan en doel

In 1966 besloot de Nederlandse Bisschoppenconferentie om gedurende de Adventstijd een actie speciaal gericht op Latijns Amerika te gaan voeren. Dit van oorsprong rooms-katholieke initiatief werd in 1969 veranderd in de Interkerkelijke Actie voor Latijns Amerika *Solidaridad*. Hierin werken nu samen: a) de Rooms-Katholieke Kerk (via de Bisschoppelijke Advies Commissie voor Latijns Amerika, b) de Nederlandse Hervormde Kerk (waarvan de afdeling werelddiakonaat haar activiteiten inzake Latijns Amerika aan Solidaridad heeft overgedragen), en c) de kerken die in de Stichting Oecumenische Hulp samenwerken.

Solidaridad heeft tot doelstelling steun te verlenen aan pogingen van kerken, groepen en personen in Latijns Amerika, om de mens daar in staat te stellen zelf vorm te geven aan zijn leven en samenleving. Zij wil daartoe de betrokkenheid bevorderen van groepen, kerken en personen in Nederland, bij activiteiten in Latijns Amerika welke gericht zijn op verandering van maatschappelijke structuren in dat deel van de wereld.

Van Latijns Amerika naar Nederland

„Het vraagstuk van de terugkoppeling staat ook bij Solidaridad op de agenda hoog genoteerd. Waar komt deze belangstelling vandaan?”

Het thema „terugkoppeling” begon in de tweede helft van de zeventiger jaren in Nederland in toenemende mate aandacht op te

In de brochure-reeks „Allerwegen” is als nr. 2 van jaargang 1984 verschenen:

GUATEMALA, NICARAGUA, CHILI **verslag van een reis in de lijdenstijd**

geschreven door drs. G. J. van Butselaar.

Het nummer is te bestellen per giro nr. 493248 – t.n.v. Nederlandse Zendingsraad te Amsterdam. De prijs is: f 5,50 inkl. porto. Abonnementsprijs van „Allerwegen” met 3 nummers per jaar is: f 13,50.

eisen. Van twee kanten kwam de vraag op ons af om ook met „de ontwikkelingsproblematiek” in ons eigen land bezig te zijn. In de eerste plaats klonk vanaf die tijd steeds vaker van de kant van de mensen die wij met onze fondswerving terzijde wilden staan de opmerking dat hulp bij bevrijdingsprocessen in Latijns Amerika er niet toe mag leiden dat de geld-gevers voorbij gaan aan het feit dat ook in Nederland mensen uitkijken naar bevrijding. Als Solidaridad zo actief is naar Latijns Amerika dan kan het er niet om heen ook aandacht te geven aan die mensen in Nederland die naar de marge van de samenleving zijn gedrongen. Stimuleert de organisatie in Latijns Amerika bevrijdingsprocessen dan zal zij hier ook daarbij betrokken moeten zijn. In de tweede plaats werd steeds duidelijker dat er bij een onderzoek naar de oorzaken van de ontwikkelingsproblematiek onuitwisbare sporen richting Nederland wezen. Ons eigen land bleek „medeplichtig” aan het functioneren van politieke en economische structuren, die Latijns Amerika volstrekt afhankelijk maakten van Europa en Noord Amerika. Hierop doelde Dom Antonio Fragaoso uit Crateus in Noord-oost Brazilië toen hij zei: „Laten onze vrienden in de rijke wereld zich wat minder druk maken om inzamelings-campagnes voor de armen in de Derde Wereld. Die campagnes geven aan de mensen die een aalmoes geven de indruk dat zij bijzonder liefdadig bezig zijn. Laten onze vrienden in de rijke wereld in plaats daarvan – of minstens daarnaast – campagnes organiseren die de christenen in hun landen in staat stellen een einde te maken aan de onmenselijke economische en politieke systemen die vooral de armen van de Derde Wereld treffen” (*Vechten voor voedsel*, p. 29).

In deze ontwikkeling raakten mensen die op de een of andere wijze bij bewustwordingsprocessen in de Derde Wereld betrokken waren, er meer en meer van overtuigd dat een dergelijk engagement niet vrijblijvend was. Velen probeerden daarop in de actie „Nieuwe Levensstijl” voor zichzelf een antwoord te geven op het groeiend besef dat Nederland(ers) in zekere zin medeplichtig zijn aan wat er in Latijns Amerika aan onderdrukking en uitbuiting plaats vindt. Maar de indruk bestaat dat deze Nieuwe Levensstijl niet veel geholpen heeft in het totale bewustwordingsproces, omdat daarin niet voldoende werd doorgestoten naar de politieke en economische structuren die de scheve verhouding tussen Latijns Amerika en Europa/Noord Amerika bepaalden.

Van theorie naar praktijk

„Hoe heeft Solidaridad het besef zich ook op eigen land te moeten richten in haar campagnes verwerkt?”

In de afgelopen jaren is in het actiemateriaal telkens geprobeerd een „terugkoppeling” tot stand te brengen tussen Latijns

Amerika en Nederland. Tot 1978 was dit anders. Toen werd aan de „gevers” toch echt niet meer dan een financieel blijk van betrokkenheid bij de mensen in Latijns Amerika gevraagd. „In 1978 werden we door de Braziliaanse bisschoppen op een nieuw spoor gezet. Zij suggereerden ons het thema ‘werk en gerechtigheid voor iedereen’, dat zij zelf in de vastentijd van dat jaar gebruikten. Solidaridad stelde zich toen de vraag ‘hoe kun je actie voeren voor werk en gerechtigheid voor iedereen in Latijns Amerika als in eigen land nog talloos velen niet aan de slag kunnen komen?’ Voor Solidaridad werd het duidelijk: actievoeren voor Latijns Amerika kan niet als je verstopperje speelt voor de problemen in je eigen land. Ook al omdat – in dit geval van het werk – het vaak dezelfde firma’s zijn die hier en daar al dan niet werk verschaffen. Er moest informatie worden gegeven over de activiteiten van Nederlandse bedrijven in Latijns Amerika.

Vanaf die tijd heeft „terugkoppeling” in boven genoemde zin telkens centraal gestaan bij Solidaridad. Toen in 1979 aandacht werd gevraagd voor de onmogelijke situaties waarin mensen in Latijns Amerika op elkaar moesten leven in krotten en sloppen, kwamen we vanzelf bij het woonprobleem in Nederland uit. Je kunt niet actie gaan voeren voor betere woonomstandigheden ginds en hier met een grote boog om de woningnood heenlopen. Het bestaan van die miserabele slums in Latijns Amerika is vooral ook te wijten aan de speculanten, en de grootgrondbezitters. Regeringen ginds hebben op de praktijk van deze mensen geen greep. Het woon- en kraakprobleem in Nederland is terug te voeren op het overheidsbeleid met betrekking tot leegstaande panden en bouwgronden. Het goedwillende beleid van gemeenten levert vaak niets op, omdat woning- en grondeigenaren niet willen meewerken.

Solidaridad heeft deze benadering van bewustmaking ten aanzien van de ontwikkelingsproblematiek in Latijns Amerika ook in de laatste jaren heel uitdrukkelijk willen hanteren. In 1981 werd gekozen voor het thema „Vechten voor voedsel”. Bij de uitwerking hiervan stond een schrijffactie centraal, zoals dat een jaar eerder bij het thema „Het land voor wie het bewerkt” voor het eerst bij Solidaridad het geval was geweest. Deze activiteit werd samen met de financiële actie ontwikkeld om ons te laten ervaren dat het geven van steun aan Latijnsamerikanen die streven naar meer gerechtigheid, vooronderstelt dat wij ons ook inzetten voor meer gerechte verhoudingen in de eigen samenleving. De actiemap van 1981 wilde laten zien hoe mensen zowel in Latijns Amerika als in Nederland kunnen „Vechten voor voedsel”. Informatie werd daarom gegeven zowel over activiteiten van Braziliaanse boeren als over de voedselacties van de Vereniging Milieu Defensie. Aandacht voor problemen in Latijns Amerika mag er niet toe leiden dat de problemen in eigen land verdoezeld worden. *Solidaridad* met de Derde Wereld mag niet tot opium voor het Nederlandse volk worden. *Hoe was de schrijffactie opgezet?*

Solidaridad stelde aan „haar mensen“ voor om kaarten/brieven te sturen naar a) boerenorganisaties in Brazilië ter ondersteuning van hun activiteiten, b) Nederlandse firma's die bij de handel in en verwerking van soja betrokken zijn, met de vraag of zij nadenken over de gevolgen voor kleine boeren van het op grote schaal produceren van soja voor de export, en c) Nederlandse parlementariërs, met de vraag om als consument na te denken over de negatieve gevolgen voor de Latijnsamerikaanse en Nederlandse boer van het op grote schaal gebruik maken van soja in allerhande producten. Belangrijk hierbij is vooral het proces dat aan het schrijven van een kaart/brief in iemand persoonlijk of in een groep vooraf gaat, en de reactie die door dit schrijven wordt opgeroepen bij de adressanten. Het is opvallend hoe zeer deze actie mensen aan het denken heeft gezet. Natuurlijk is dit slechts een begin van wat Solidaridad voor ogen staat. We moeten ons verder blijven bezinnen op vragen als: a) Kunnen we nagaan hoe de politiek reageert op deze actie? en b) Kunnen we voorkomen dat een actie als deze een alibi-functie gaat krijgen, dat mensen gaan denken hiermee genoeg te hebben gedaan?

Soja, Brazilië en Nederland

De actie heeft echter ook geleerd, dat er nog het nodige te doen staat. In de map *Vechten voor voedsel* is de informatie uit Brazilië en die uit Nederland zomaar achter elkaar geplaatst. Je kunt je afvragen of het niet beter is op de een of andere manier in het materiaal zelf te laten zien wat het „soja-probleem“ in Brazilië te maken heeft met de voedselacties van de Vereniging Milieu Defensie in Nederland. In de brochure *Soja Sonee* werden wel de gevolgen beschreven van de soja-productie op grote schaal voor arme boeren in Brazilië en voor de Westerse consument. In de actiemap had dit ook moeten gebeuren. In de voorbeeld-brieven wordt wel op de relatie tussen ginds en hier gewezen, maar voor de mensen die genoemde brochure niet kennen is deze relatie daarmee nog niet inzichtelijk. Verder is gebleken dat meer onderzoek moet worden gedaan naar exacte gegevens over de betrokkenheid van bepaalde bedrijven bij ontwikkelingen in Brazilië. Globale aanwijzingen helpen niet. Naar de Nederlandse overheid toe moet Solidaridad beter aansluiten bij acties die toch al in Nederland lopen. Een bundeling van krachten lijkt belangrijk. En tenslotte bestaat de indruk dat het beter is enkele jaren lang vanuit één bepaald thema aan een bewustwordingsproces inzake ontwikkelingssamenwerking te doen dan telkens weer te kiezen voor een ander jaarthema.

In 1982 zijn wij bij Solidaridad met de thematiek „Vechten voor voedsel“ doorgeslagen. Werd het thema in het jaar ervoor toegespitst op het „soja-vraagstuk“, nu werd dat verbreed naar het probleem van voedselproductie en -consumptie in de Derde Wereld en in Nederland, en het gebruik van grondstoffen uit de Derde Wereld. De schrijfactie werd gehandhaafd als een methode om mensen heel direct te betrekken bij het door Solidaridad voorgestane „terugkoppelings-

proces“. En beter dan in 1981 was men erin geslaagd precieze gegevens aan te dragen voor de betrokkenheid van de Nederlandse bedrijven bij ontwikkelingen in Latijns Amerika. Dat gold ook voor het verband dat er gelegd kan worden tussen het voedselproductie en -consumptie systeem in de Derde Wereld en de voedselacties van de Vereniging Milieu Defensie.

Omdat Solidaridad de indruk had dat haar aanpak bij „haar mensen“ aansloeg, en omdat zij de ervaring had dat mensen in Latijns Amerika zich bemoedigd voelden door wat hier gebeurde, werd besloten in 1983 bij de uitwerking van het thema „Afwentelen of omwentelen“ dezelfde benadering te kiezen. Binnen bedrijven was in de voorafgaande jaren de nodige discussie aangezet. Vanuit Latijns Amerika werd steun gegeven aan deze opzet. Van daaruit werd gevraagd mee te werken aan de opbouw van een rechtvaardiger samenleving. Waar mensen samenleven kan het niet langer gaan om het recht van de sterkste. Het wordt tijd dat macht, werk en inkomen opnieuw worden verdeeld. Bij deze strijd om gerechtigheid gaat het niet alleen om Latijns Amerika maar ook om Nederland. „Veranderingen in Latijns Amerika zijn onmogelijk als ook niet hier, in het Westen, economische en politieke barrières worden opgeruimd die die veranderingen in de Derde Wereld in de weg staan. In de campagnes van Solidaridad wordt daarom geprobeerd samen met de Latijnsamerikanen op te trekken om zo het perspectief van verandering daar en hier te openen. Daarbij mag dan niet vergeten worden dat die verandering ook voor veel mensen in Nederland nodig is. Want al wordt onze welvaartsstaat geroemd, het aantal mensen dat daarbuiten valt of op wel heel minimale wijze daarvan profiteert, is te groot om aan voorbij te gaan. En nu, in een tijd van economische crisis, groeit dat aantal alleen maar“ (*Afwentelen of omwentelen*, p. 2).

Bondgenoten

In 1983 ging het concreet over de achtergronden en de uitwerking van de economische crisis in Latijns Amerika en in Nederland. Dit werd uitgewerkt in de *Afwentelkrant*, een uitgave van Solidaridad samen met IKVOS en DISK, als „bondgenoten“ van elkaar. In de krant kwamen mensen van ginds en hier aan het woord die omwille van een zogenaamde gezondmaking van de economie aan de kant werden gezet, of 'weggesaneerd'. Het ging om mensen waarop de huidige tekorten werden afgewenteld en die daartegen heftig protesteerden. We moeten ons met hen afvragen of het zo maar kan dat de economische crisis wordt opgelost over de rug van de „zwaksten“ ginds en hier. Het moet ook anders kunnen. De hieraan gekoppelde schrijfactie was evenals voorheen weer erop gericht de achterban van Solidaridad hierover aan het denken te zetten, de politieke leiders en de vakbonden in ons land bij deze bezinning te betrekken, en de Latijnsamerikaanse partners van Solidaridad te bevestigen in hun engagement met de „slachtoffers van de huidige economische crisis“. Het was belangrijk te ontdekken dat de huidige crisis geen „natuurverschijnsel“

is, maar een direct gevolg van menselijke beslissingen, genomen op grond van een kapitalistische wijze van denken over een economisch gezonde samenleving. In dit denken staat een vrije stroom van geld en goederen centraal. Maar binnen dit systeem is de crisis niet op te lossen. Wij moeten de politieke moed hebben dit systeem te doorbreken, ons te bekeren van het geloof dat vooruitgang een „must“ is, en dat dit alleen maar waar gemaakt kan worden wanneer geld en goederen vrij hanteerbaar zijn. „Terugkoppelen“ kan niet vrijblijvend gebeuren, het raakt de fundamenten van onze visie op politiek, economie en samenleving.

Over terugkoppeling

Bij herhaling is hier de term terugkoppeling gebruikt. Wat wordt daarmee bedoeld bij Solidaridad?

Terugkoppeling is een geschikt woord om te laten zien dat onze aandacht voor de Derde Wereld niet toeristisch van aard mag zijn. We kunnen niet doen alsof wij met het leven van de gemarginaliseerden in Latijns Amerika niets van doen hebben, daar niet op betrokken hoeven te zijn. De mensen die van ons hulp krijgen, vragen ons bij voortduring een onderzoek in te stellen naar de eigen politieke en economische structuren. Zij wijzen ons er op dat deze structuren niet alleen hen maar ons ook onderdruken. Hebben wij wel voldoende besef hiervan? Er zijn arme mensen en landen, omdat zij arm gemaakt zijn en gehouden worden. De gemarginaliseerde mensen in Nederland zijn er niet zo maar, ook die zijn in die situatie gedrongen.

Door naar Latijns Amerika te kijken kan duidelijk worden hoe heil-loos de levensomstandigheden van mensen kunnen worden, wanneer politieke en economische macht niet controleerbaar is. Van beslissend belang is wie de economische macht in handen heeft. De ideologie van de nationale veiligheid in Latijns Amerika en de daardoor gecorrumpeerde en geannexeerde kerkelijke machten werken bevestigend voor hen die de economische politiek bepalen. Er wordt gedaan alsof het om de nationale veiligheid gaat, maar in feite is dat een versluiering voor het streven de macht van het kapitaal in stand te houden. Wordt er voldoende gecontroleerd? Welke rol speelt het denken in termen van vaderlandse (nationale) veiligheid in het kernwapendebat? Of is het hier ook zo dat deze maatschappelijke discussie „gestuurd“ wordt door „de macht van het kapitaal“?

Dit alles betekent voor Solidaridad dat het contact met groepen die bevrijdend werkzaam zijn in Latijns Amerika ons uitdaagt ook in Nederland een relatie aan te gaan met groepen die in ons land bevrijdend willen werken, bondgenoten zijn. Wij meenden die in de afgelopen jaren te vinden in de Vereniging Milieu Defensie, bij DISK en IKVOS.

Motivatie religieus?

Wat zijn de theologische overwegingen van Solidaridad om zo met terugkoppeling bezig te zijn? Hoe wordt omgegaan met gelovige getuigenissen van ginds als het gaat om wonen, het bewerken van de grond, het recht op arbeid, om de productie en consumptie van voedsel?

Solidaridad is geen organisatie, die er op uit is op dit punt een theologie te ontwikkelen. Wat wel gebeurt, is dat bij Solidaridad de getuigenissen van partners uit Latijns Amerika binnenkomen, die aangeven hoe in hun inzet voor bevrijding en in hun ervaring van onderdrukking de eigen gelovige inspiratie een beslissende rol speelt. Veel onderdrukking wordt theologisch gelegitimeerd, dat is zo. Maar hier tegenover staat de ervaring van de armen zelf, dat hun God kiest voor gerechtigheid en bevrijding. Hij hoort het gewezen van Zijn volk. De belofte van het Rijk Gods is geen opium voor de armen, maar een belofte die ertoe uitdaagt om de komst van dat Rijk van Gods wege open te breken. Het zijn deze getuigenissen die Solidaridad naar Nederland wil doorsluizen.

Hoe komt het dan dat hiervan zo weinig terug te vinden is in de actiemappen van de afgelopen jaren?

Het is waar dat de onderliggende gelovige motivatie van onze partners in Latijns Amerika in genoemd materiaal niet systematisch en onvoldoende thematisch wordt meegenomen in het terugkoppelingsproces. Maar toch is in ons land ook behoefte aan een „nieuwe spiritualiteit“. Het is niet gemakkelijk met dit gegeven om te gaan, omdat ons land veel sterker de invloed van de secularisatie ervaart dan dat in Latijns Amerika het geval is. Het is zeker waar, dat bij ons de overtuiging groeit dat de religieuze grondmotivatie zoals die in de Derde Wereld leeft niet langer onbesproken kan blijven; deze moet mee in het bewustwordingsproces waarvoor Solidaridad staat. Een engagement met de gemarginaliseerden alleen vanuit een sociologische obsessie, die zegt dat het zo niet langer kan, loopt vast.

Identiteit Solidaridad

Ondergaat Solidaridad veranderingen door de wijze waarop zij zich opstelt in het terugkoppelingsproces?

Terugkoppelen kan niet vrijblijvend gebeuren, ook niet wat Solidaridad zelf als organisatie betreft. Concreet betekent dit de vraag in welke mate Solidaridad betrokken moet zijn bij bevrijdingsprocessen in Nederland. Typerend voor de identiteit van de organisatie op dit moment is dat zij in ons land op zoek is naar „bondgenoten“, en die reeds gevonden heeft in DISK, IKVOS en de Vereniging Milieu Defensie.

Kenmerkend is ook dat de „basisbeweging Nederland” zich bij ons heeft aangesloten. Samenwerking werd mogelijk, omdat aan beide kanten gedacht en gewerkt wordt vanuit eenzelfde vraagstelling. Veel basisbeweging ontstond immers vanuit een engagement met de Derde Wereld. In contacten met mensen ginds kreeg men in deze beweging ook met terugkoppelingsproblematiek te maken.

Van Buenos Aires naar Arnhem

Na uw terugkeer uit Buenos Aires waar u theologie doceerde, werd u predikant „voor evangelisatie en toerusting” in Arnhem. Hoe voltrekt zich in een dergelijke situatie op persoonlijk niveau een terugkoppelingsproces?

Veel van wat ik tot nu toe heb gezegd houdt reeds een antwoord in op deze vraag. Mijn opstelling in het terugkoppelingsproces waarmee Solidaridad bezig is komt voort uit ervaringen in Buenos Aires en hier in Arnhem opgedaan.

Als theoloog/predikant kan ik niet anders functioneren dan in de werkelijkheid direct om mij heen. De ervaringen die ik hierbij opdoe, beïnvloeden mijn theologische reflectie en werk.

- Daarin ben ik voortdurend op zoek naar de verhouding tussen theologie bedrijven in de praktijk van mijn werk en in die van mijn reflectie. Naarmate de synthese tussen deze beide wijzen van theologiseren vorm krijgt, meen ik beter te kunnen functioneren binnen de groepen, waarbij ik betrokken ben.
- Daarbij ben ik er mij voortdurend van bewust, dat ik voortdurend samen ben met mensen die evenzeer als ikzelf genieten van de privileges van onze burgerlijke samenleving.
- Tegelijkertijd echter ben ik vanuit mijn Latijnsamerikaanse ervaring van mening dat ik als theoloog en gelovige verbondenheid heb te zoeken met mensen aan de marge van de Nederlandse samenleving gedrukt, zoals vreemdelingen, woonwagenbewoners en dienstweigeraars. Het komt er bij deze mensen minder op aan wat wij voor hen kunnen betekenen, dan wel op wat zij op ons te zeggen hebben. Zo moest ik er met de anderen in de „werkgroep vreemdelingen” voortdurend op attent zijn niet te werken vanuit een positie van paternalisme, superioriteit en racisme. Bewust moest bij ons de vraag gesteld worden naar wat vreemdelingen ons te zeggen hadden. Dat bleek een veel vruchtbaarder engagement met deze mensen op te leveren.

Rita Rahman

IKVOS – van kerkelijke tegenbeweging naar kerkelijke beweging

„Ontwikkelingssamenwerking begint thuis. Deze stelling wordt niet door iedereen in dank afgenomen. Het gaat toch zeker om de ontwikkeling van de Derde Wereld? Het onrecht en de ellende daar zijn toch veel groter dan de tegenstellingen hier? De stelling dat ontwikkelingssamenwerking thuis begint, wordt binnen het IKVOS dik onderstreept.”

Bovenstaande regels zijn te lezen in het IKVOS jaarverslag 1977/1978 en vormen een duidelijk keerpunt in de IKVOS benadering van het vormingswerk in het kader van ontwikkelingssamenwerking. In dit artikel zal het proces dat IKVOS in de achterliggende tien jaren in het kader van „terugkoppeling” heeft doorgemaakt, gevolgd worden. Daarbij moet worden opgemerkt dat, deze bijdrage een persoonlijke interpretatie van die ontwikkeling is. Verder moet gezegd dat „terugkoppeling” nog steeds de kern van discussies binnen IKVOS raakt. Wij blijven op zoek naar de meest werkbare en de meest doeltreffende vorm om het proces van bewustwording en actie in Nederland, inzake problemen waar de Derde Wereld mee worstelt, gestalte te geven.

IKVOS, Uppsala en Medellin (1968)

IKVOS staat voor InterKerkelijk Vormingswerk inzake OntwikkelingsSamenwerking. In 1972 richtten de negen kerkgenootschappen in Nederland IKVOS op. Aan die oprichting zijn een paar belangrijke gebeurtenissen vooraf gegaan. Zo werd in 1968 op de vierde assemblee van de Wereldraad van Kerken te Uppsala, Zweden, mede op aandrang van vertegenwoordigers uit de Derde Wereld bepaald dat voor een effectieve wereldontwikkeling een *herverdeling* van rijkdom, macht en kennis nodig was. Die herverdeling vereiste een radicale verandering van instellingen en structuren in *drie sectoren*, en wel in de *ontwikkelingslanden zelf*, in de *ontwikkelde landen* en in de *internationale politiek-ekonomische orde*. In het zelfde jaar (1968) werd in Medellin, Colombia, een Latijnsamerikaanse bisschoppenkonferentie gehouden waarop een nieuwe stap werd gedaan in de richting van het formuleren van de kerkelijke verantwoordelijkheid om de structurele armoede en onderdrukking de wereld uit te helpen.

Zowel Uppsala als Medellin waren een sprong voorwaarts in het kerkelijk denken over ontwikkelingssamenwerking. Van oudsher

was dit denken vooral bepaald door charitas, door naastenliefde en liefdadigheid. Het onderontwikkelingsprobleem werd vooral gezien als een geïsoleerd probleem zonder relaties tot de sociaal-ekonomische en politieke ontwikkeling van het Westen. Ontwikkelingshulp of samenwerking speelde zich af op een veilige afstand van de eigen haard. Zowel de oorzaak als de oplossing van het probleem van armoede en onderontwikkeling moesten gezocht worden in de zogeheten Derde Wereld en terugkoppeling betekende in die tijd vooral het kweken van goodwill in het Westen om de overdracht van technische en financiële hulpmiddelen en kennis te vergemakkelijken.

De twee bijeenkomsten in 1968 vormden een uiting van de nieuwe benadering van de kerken over ontwikkelingssamenwerking. Het zou echter jaren duren voordat die nieuwe ideeën praktische vorm kregen. En, hebben ze die ooit gekregen?

Eerst werd in 1970 de CCPD opgericht (de commissie voor kerkelijke deelname aan ontwikkelingssamenwerking) als afdeling van de Wereldraad van Kerken. De oprichting van IKVOS twee jaar later was een stap op weg. IKVOS werd opgericht om in de Nederlandse samenleving (= tweede sektor) bezig te zijn. Aan IKVOS werd een voorlichtende en vormende taak toebedeeld. Centraal stond de voorlichting van kerkelijke groepen en instituties met als doel een mentaliteitsomvorming bij kerkmensen teweeg te brengen ten gunste van de in Uppsala verwoorde noodzakelijke radikale verandering van instellingen en structuren.

De stemming was optimistisch. Er werd zelfs een UNCTAD zondag gehouden. Toch was de praktijk van het denken over ontwikkelingssamenwerking een benadrukking van de overdracht van kennis en kapitaal en was er meer aandacht voor de hoeveelheid van de hulp in plaats van voor noodzakelijke structurele verandering in de eigensamenleving. Bij de oprichting van IKVOS werden veldwerkers in dienst genomen die de volgende taakomschrijving kregen:

- contacten onderhouden met regionale en plaatselijke kerkelijke verbanden;
- bruggen slaan tussen die verbanden en groepen die actief zijn op het terrein van de ontwikkelingssamenwerking;
- beschikbaar zijn voor begeleiding van lokale groepen die zich binnen de kerk bezighouden met missie, zending, werelddiakonaat, charitas en vastenactie.

De onduidelijkheid in de taakstelling, het ontbreken van een richting, moet misschien gezocht worden in het verschil in opvatting in die tijd tussen de oprichters, de negen kerkgenootschappen enerzijds en de financiers, het NCO (de Nationale Commissie voorlichting en bewustwording Ontwikkelingssamenwerking) en minister Pronk, anderzijds. Bij de kerken stond van oudsher een a-politieke benadering voorop en vermoedelijk werd van IKVOS vooral verwacht dat haar werk positieve resultaten zou opleveren voor de fondswerving. Naderhand is bij de kerken ook steeds meer het idee gaan postvatten dat IKVOS veldwer-

kers door hun contact met groepen waar de kerk weinig of geen toegang hebben, de boodschap van de kerken kunnen overbrengen. Dit is een omkering van de oorspronkelijke IKVOS opdracht, namelijk om kerken en kerkmensen door vorming en bewustwording te betrekken bij ontwikkelingssamenwerking.

Gedurende het proces is de taakstelling binnen IKVOS de afgelopen tien jaar gewijzigd. Hierin heeft de idee-ontwikkeling rondom de terugkoppeling een belangrijke rol gespeeld. Vier duidelijke overgangen zijn daarin zichtbaar:

1976 – de (om)weg via de Derde Wereld

1978 – van de kant af gezien

1982 – werken op vier niveaus

1983 – bewegingen hier en daar

Via bespreking van die overgangen zal ik een globaal beeld geven van de ontwikkeling van het terugkoppelingsproces en de plaats en de rol van de kerk in Nederland hierin.

De (Om)weg via de Derde Wereld (1976)

In Amstelveen brengt de gereformeerde kerk in drie jaar tijds 120.000 gulden bijeen voor de ANUC, een beweging van kleine boeren in Colombia. In de loop van die drie jaar komt de sekretaris van de ANUC op bezoek in Amstelveen. En dan gebeurt het. Het blijkt geen man te zijn die glimlachend de kerk tegemoet treedt „voor alles wat de kerk voor ANUC gedaan heeft”. Nee, hij stelt vragen die verwarring zaaien: „Ik ervaar bij jullie een bewustwording ten aanzien van de toestanden die ver weg gebeuren, in Colombia. Maar niets over jullie zelf. Welke houding nemen jullie aan tegenover de rijken en machtigen in jullie samenleving, in het bijzonder in de kerken? Kunnen jullie ook een stukje verzet organiseren tegenover bedrijven – ook in Amstelveen – die in Colombia een negatieve invloed uitoefenen?” (De (om)weg, p. 28).

Maatschappelijke systemen werden besproken op zoek naar een ander samenlevingspatroon. Dit is ook de periode waarin IKVOS zich ontwikkelde tot een groep die de tegenbeweging in de maatschappij wilde steunen en zo ook *zelf* tot tegenbeweging binnen de kerken werd.

Analyse van ekonomisch onrecht zou de medeplichtigheid van kerken en christenen aan die orde zichtbaar maken. Er werden binnen IKVOS steeds meer vraagtekens geplaatst bij de *naastenliefde als ideologie* waarbij hulp geven gepaard gaat met zwijgen over onrecht. De maatschappij analyse ontblootte tegenstellingen tussen arbeid en kapitaal, tussen machthebbers en machtelozen, tussen centrum en periferie. Wanneer echter maatschappij analyse de zaken uit hun historische verband licht dan kan de uitkomst er zeer verschillend uitzien.

Onderontwikkelingsprocessen in Nederland

Uit de vijfde assemblee van de Wereldraad van Kerken (Nairobi 1975) kwam de samenstelling van het CCPD document, „Op weg naar een kerk in solidariteit met de armen” voort. Oecumenisch ontwikkelingswerk zou in de eerste plaats erop gericht moeten zijn „kerken en hun leden te helpen hun solidariteit met de armen en verdrukten te tonen, zowel in hun theologisch denken als in levensstijl en organisatorische structuren.”

Het document was vooral geïnspireerd vanuit ervaringen in Latijns Amerika en sommige Aziatische landen. Bij de uitwerking heeft blijkbaar de eenheidsgedachte, het streven naar een document dat *mondiaal* toepasbaar zou zijn, een bepalende rol gespeeld. Armen waren armen, waar ook ter wereld en kerken moesten nauwer contact hebben met de arme sectoren van de samenleving en meer aandacht hebben voor hun strijd.

Deelname aan het ontwikkelingswerk zou moeten gebeuren in *samenwerking* met de armen. Sleutelwoorden waren: organisatie, partij kiezen en partnerschap. Hierdoor is het mogelijk geworden dat het document vanuit verschillende stromingen over ontwikkeling/bevrijding (zowel progressieve als liberaal-kapitalistische) naar allerlei activiteiten op micro-niveau geïnterpreteerd kon worden. Partijkiezen betekende soms partijkiezen voor de armen van geest en had als zodanig met de strijd tegen honger en uitbuiting niets te maken. Een rechtvaardige, participatoire en „houdbare” samenleving was het ideaal maar een concrete omschrijving in termen van sociaal-kulturele en politiek-ekonomische orde ontbrak, evenals een concrete strategie om dit doel te bereiken.

Met de opkomst van theorieën over opbouwwerk in de Welvaartstaat – ondermeer de theorie van Saul Alinsky over de sociale aktie waarbij mensen in het rijke westen slachtoffer bleken te zijn van éénzelfde systeem (het internationale kapitalisme) en een strijd op gang gebracht moest worden tegen het welvaartskolonialisme – werd ook aan het „terugkoppelingsidee” een andere invulling gegeven. Kleinschalige zaken kregen de voorrang. Het was genoeg als machtelozen (of het om landloze boeren in de Derde Wereld of om glastuinders in het Westland ging) zich in hun eigen situatie, op hun eigen plaats in de grote wereld, organiseerden en in kleine akties op concrete zaken verzet aantekende tegen het systeem. Nationale en internationale politiek-ekonomische doelen werden verwaarloosd. Een periode van een in wezen a-politieke en a-historische kleine organisatie deed haar intrede.

IKVOS is aan deze ontwikkeling niet ontsnapt. Binnen IKVOS werd dat zichtbaar in de stellingname ten opzichte van processen van onderontwikkeling in de Nederlandse samenleving. Groepen mensen werden door het systeem naar de rand van de samenleving

gedwongen en het was daarom nodig de *tegenbeweging* van de gemarginaliseerden te ontwikkelen om naar het centrum terug te keren. Met die ontwikkeling verdween de Derde Wereld langzamerhand uit het vizier. Terugkoppeling betekende in sommige gevallen enkel nog dat methoden van daar, zoals die van Freire, werden overgenomen voor het opbouwwerk in de eigen samenleving.

„Het werk door de (om)weg via de eigen samenlevingsproblemen wordt relevanter voor de *Derde Wereld*”: werd gesteld in een rapport dat in 1978 over het IKVOS werk en de IKVOS ideeën werd gemaakt. Er dient wel opgemerkt te worden dat deze visie niet door alle IKVOS veldwerkers werd gedeeld en een bron was van vele spanningen. Toch zijn heel wat IKVOS activiteiten aan het eind van de jaren zeventig in het kader van deze hoofdstaakstelling gebeurd, die onderbouwd werd met overgenomen veralgemeniseerde uitspraken uit het vormingswerk aan de basis in Derde Wereld landen. Een voorbeeld hiervan is: „als men zich niet bewust is van de eigen belabberde situatie, dan is bewustwording inzake de situatie van anderen onmogelijk” (uit: *Beweging en Tegenbeweging*, jaarverslag 1977/78).

Het gevaarlijke van het in zijn algemeenheid overnemen van de vormingsmodellen van ondermeer Paulo Freire was dat in de Nederlandse kontekst allerlei tegenstellingen verdoezeld konden raken. „Men” was nu eens de middenklasse, dan weer de „gemarginaliseerde” en de eigen situatie kon wel zeer verschillend ingevuld worden. Wie zijn uiteindelijk de machtelozen en wie de machthebbers? Het onderzoeken van de „eigen belabberde situatie” leidde tot het zoeken naar slachtoffers van „onderontwikkeling” in de eigen samenleving.

IKVOS zag daarbij uitdrukkelijk een relatie tussen de „onderontwikkeling” in de Derde Wereld en de „onderontwikkeling” in eigen land. IKVOS vond het nu van levensbelang dat de Nederlandse kerken, terwille van hun relevantie voor de samenleving zo dicht mogelijk in aanraking kwamen met de harde structuren van „onderontwikkeling” in eigen land. (rapport Hogebrink, 1978, p. 10).

Terugkoppeling betekende nu dus het zoeken naar „overeenkomstige slachtoffers van onderontwikkeling” in de eigen samenleving en ontwikkelingseducatie was in de eerste plaats het bewustmaken van kerkmensen met betrekking tot de harde structuren van onderontwikkeling in eigen land. Een extreme uitspraak in dit verband is: „bij iedere transformatie (o.a. overdracht van financiële middelen – RR) tussen eerste en derde wereld komen de zwakken in de eigen samenleving het eerst in de knel. Aandacht voor deze categorie mensen hier is daarom onlosmakelijk verbonden met iedere vorm van ontwikkelingssamenwerking, zo maakte het IKVOS duidelijk” (rapport Kling, p. 4).

Het probleem van een dergelijke uitspraak is dat zij

gemakkelijk zou kunnen aansluiten bij de standpunten van minister Schoo, die pleit voor het openlijk verbinden van ontwikkelingshulp aan eigen Nederlandse belangen, hetzij het bedrijfsleven hetzij de werkgelegenheid. Bovengenoemde visieontwikkeling werd niet door alle IKVOS medewerkers gedragen. Met name in het geval van de textiel in Tilburg en Twente is gepoogd tot een samenhangende analyse met de derde wereld problematiek te geraken.

Toch is het bovenstaande de hoofdlijn geworden en ontwikkelde zich een lappendeken van kleine regionale activiteiten en verwaarlozing van de internationale en derde wereld belangen.

Van de kant af gezien (1978)

„Van het kijken naar de ellende en onrecht in de 2/3e wereld kwamen we op het spoor van die factoren die in de westerse industrielanden de uitbuiting in stand houden. Van daaruit werden we met onze neus op de feiten gedrukt dat onze samenleving niet slechts haar slachtoffers maakt in andere werelddelen, maar evengoed thuis: textielarbeiders, buitenlandse arbeiders, kleine boeren, jeugdige werklozen weten ervan mee te praten, om maar een paar voorbeelden te noemen waarmee IKVOS te maken kreeg. Bovendien bleek dat processen van onderontwikkeling hier en elders met elkaar samenhangen en elkaar in stand houden.

Nauwelijks van deze schok bekomen of er diende zich alweer een nieuwe ontwikkeling aan. In de lijn van de vorige, maar toch met nieuwe spanningen en met één en andermaal de vraag of de kerken IKVOS zullen kunnen en willen volgen. We waren als betrekkelijke goede middenklasse burgers gewend onze eigen visie op onze eigen samenleving te hebben. Het schokkende is, dat gemarginaliseerden totaal anders naar ons en onze maatschappij kijken. Zij leren ons onze eigen ogen niet meer te geloven. Zij kijken vanuit hun positie als onderdrukte en leren ons kijken naar onszelf.” (Van de kant af gezien, jaarverslag 1978/79).

IKVOS zou voortaan „ontwikkelingssamenwerking” benaderen vanuit de positie van de zwakste groepen. Solidariteit met de zwaksten moest gestalte krijgen in de eigen samenleving. Vandaaruit kreeg solidariteit met de verdrukten in de Derde Wereld waarde.

Het werken op vier niveau's (1982)

Met de verschuiving van het zwaartepunt naar de eigen samenleving groeide de kerkelijke kritiek op IKVOS. De volgende vragen werden ondermeer gesteld:

- de IKVOS doelstellingen zijn in de loop der jaren ingrijpend verschoven; van het vormingswerk met kerkelijke groepen naar het werken met gemarginaliseerde groepen in onze eigen samenleving. Vormt bij deze verschuiving in doelstelling de situatie in de Derde Wereld nog wel het uitgangspunt voor het werk? Wordt de situatie van de armsten in deze wereld hierdoor dichterbij de kerken en plaatselijke gemeenten gebracht?

- De ervaringen van IKVOS in het werken met gemarginaliseerden in Nederland worden te weinig geëvalueerd met het oog op de politieke en economische besluitvorming ten aanzien van de armen in de Derde Wereld. Anders gezegd: welke baat hebben de armen in de Derde Wereld bij de IKVOS activiteiten?

Het waren relevante vragen, hoewel de bedoelingen achter de kritiek verschillend waren. Sinds het eind van de jaren zeventig is er in het denken over ontwikkelingssamenwerking en in de praktijk van die samenwerking een groeiende verrechtsing zichtbaar. Er vindt een versterking van de hulpideologie plaats en een verdere vereenzelviging met de eigen economische belangen van het Westen.

Bovendien zijn velen binnen de kerken het ontwikkelingsvraagstuk blijven beschouwen als iets dat zich buiten onze landsgrenzen afspeelt. De vragen werden binnen IKVOS besproken en leidden blijkbaar tot het invullen van een werkmodel waarbij IKVOS tegelijkertijd op vier niveau's actief zou zijn:

- het niveau van de maatschappelijke analyse;
- het niveau van solidariteit met de slachtoffers in de eigen samenleving;
- het niveau van verbreding van de opgedane ervaringen naar kerkelijke en maatschappelijke instellingen;
- het niveau van politieke druk op ondermeer beleidsinstanties om concrete structurele veranderingen te kunnen bewerkstelligen.

Hiermee was echter het belang van de achtergestelde armen in de Derde Wereld nog steeds afwezig tenzij werd uitgegaan van de niet uitgesproken gedachte: onderontwikkeling de wereld uit, om te beginnen uit Nederland!

Ontwikkelingssamenwerking begint thuis

Dat ontwikkelingssamenwerking niet iets moet zijn dat zich alleen buiten de landsgrenzen afspeelt staat buiten kijf. Hoe het binnen die grenzen moet worden ingevuld is een vraag waar IKVOS nog steeds aan werkt. Het antwoord op die vraag is de invulling van de terugg koppeling.

Dat de vragen uit Colombia tot een dergelijke verschuiving geleid hebben heeft mijns inziens deels ook haar oorzaak in de a-historische benadering van de Noord-Zuid relatie. Hoewel bij de maatschappij analyse, het model van Karl Marx, over de tegenstelling tussen arbeid en kapitaal centraal stond, werden de historische verbanden samenhangend met de Noord-Zuid relatie verwaarloosd. Vastgesteld werd dat er één groot monster, het monster van het monopoliekapitalisme over de aarde heerste en dat dat monster op alle fronten bestreden moest worden. Verzuimd werd echter de complexiteit van het monster, met de vele vaak tegenstrijdige belangen relaties voldoende te analyseren vanuit de wereldgeschiedenis. Zo werd er geen aandacht besteed aan het feit dat er sprake is van een getrapte reeks van verticale relaties. Hierbij behoren vele derde wereld volkeren en in een enkel geval zelfs

een heel kontinent al meer dan driehonderd jaar tot de onderkant van de ladder terwijl de slachtoffers in het Westen die halverwege zitten wel eens ander belangen zouden kunnen hebben.

De vakbondsleider uit Colombia riep op de blik naar de onderkant te richten. En een heel simpele vraag van een kerkganger in Aruba was: „Beseffen de mensen bij jullie in Nederland wel dat niet alleen de bijbels die wij lezen, maar ook de gezangenboeken door jullie geschreven zijn? Onze relatie met jullie is ieder ogenblik aanwezig, iedere dag, zowel politiek-ekonomisch als sociaal-kultureel. Bij jullie is echter het inzicht in die relatie, de kennis van ons bestaan altijd voor de meerderheid verzweven en het is dan ook niet verwonderlijk dat jullie ons niet als broeders en zusters zien. Wij zijn minder, niet in staat ons eigen leven behoorlijk te organiseren. Van ons ziet men slechts de tragische beelden op het tv scherm terwijl jullie vertellen wat wij willen, voelen en denken.”

Bij de (om) weg via de Derde Wereld zijn de ideeën over ontwikkelings-samenwerking maar vooral over de situatie van de armen in de Derde Wereld op zijn minst even abstrakt en afstandelijk gebleven.

Beweging Hier en Daar (1984)

In het IKVOS Beleidsplan 1984-1986 staat over de terugkoppeling het volgende (p.5):

Het IKVOS vormingswerk wil aantonen waar de werkelijke tegenstellingen liggen en op welke wijze iets aan deze tegenstellingen gedaan kan worden. Regionale IKVOS veldwerkers gaan nu als volgt te werk:

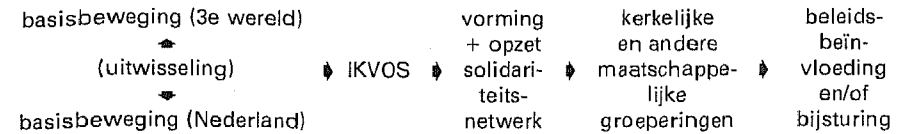
- er wordt direkte aansluiting gezocht bij lokale basisgroepen (zelforganisaties van gemarginaliseerden).
- in nauwe samenwerking met landen- en solidariteitskomitees, (kerkelijke) medefinancieringsorganisaties en via continentale netwerken van CCPD (Azië, Latijns Amerika en Afrika) wordt een verbinding tot stand gebracht tussen bewegingen hier en daar op basis van gemeenschappelijke belangen. Om tot inzicht in die gemeenschappelijke belangen te geraken wordt binnen IKVOS met een beperkt aantal thema's gewerkt.

Uit deze verbinding van belangen moet vooral het inzicht met betrekking tot het *recht* op ontwikkeling en de noodzaak van herverdeling van macht en rijkdom groeien; de verbinding van bewegingen daar en de uitwisseling van ervaringen vormen de basis voor het voorlichtings- en bewustwordingswerk in de regionale en nationale kerkelijke en andere maatschappelijke groeperingen.

IKVOS kiest voor een *konfrontatie met de werkelijkheid vanuit de keuze voor de armen*. Hiermee kan worden bevorderd dat de ontwikkelingssamenwerking uit de sfeer van de *charitas* komt.

- uiteindelijk moet dit werk resulteren in het gezamenlijk met andere kerkelijke instellingen formuleren van concrete voorstellen tot het aanwenden van invloed op regering, politieke partijen en internationale organisaties. Dit ten behoeve van het streven naar structurele verandering in het belang van achtergestelde volkeren.

Schematisch kan dit als volgt in beeld gebracht worden:

De discussie spitst zich thans toe op de invulling van de relaties tussen bewegingen hier en daar. Belangrijke vragen zijn:

- met welke organisaties in de Derde Wereld willen we contacten onderhouden?
- welke gemeenschappelijke belangen hebben de organisaties hier en daar?
- hoe worden de contacten met organisaties van de armen functioneel naar de kerken toe; hoe wordt die bemiddelende functie ingevuld?

Via het beantwoorden van deze vragen worden de contouren zichtbaar van een nieuwe invulling van de terugkoppeling: *IKVOS als kerkelijke beweging*.

Kontakten met organisaties van armen in de Derde Wereld

Binnen de Wereldraad van Kerken en in de oekumenische beweging in Nederland is men het erover eens dat de hoofdvoorwaarde voor ontwikkeling is, dat de armen en onderdrukten in de Derde Wereld in „zelforganisaties” actief participeren in de strijd voor ontwikkeling. Een gezamenlijke strategie ontbreekt echter. In een groeiend aantal landen in de Derde Wereld is dit idee toch verder uitgewerkt en zijn er verschillende christelijke basisgroepen ontstaan die deelnemen aan wat het proces van bevrijding genoemd wordt. Het wordt gedefinieerd als een continu proces van bewustwording, actie en reflectie, geïnspireerd door het geloof in de konkretisering van het Koninkrijk Gods. Dit jaar zijn op een CCPD vergadering in Azië de belangrijkste doelstellingen voor steun aan de „zelforganisaties” van de armen in de Derde Wereld opnieuw als volgt geformuleerd:

- ondersteunen in het analyseren van de bestaande sociaal-ekonomische situatie, zowel lokaal, nationaal als internationaal;
- gezamenlijk zoeken naar wegen om de bestaande situatie te veranderen en om de deelname van de armen in besluitvormingsprocessen over hun eigen leven mogelijk te maken;
- de mensen helpen om hun kennis en mogelijkheden te verbeteren, zowel technisch als politiek en om gezamenlijk te geraken tot een beter begrip van en een toenemende inspiratie tot het konkretiseren van het Koninkrijk Gods.

Er is echter, door de verschillende deelnemers uit Derde Wereld landen krachtig aangedrongen bij de CCPD staf op een verdere uitwerking van het idee van een rechtvaardige, participatoire en „houdbare” samenleving en duidelijkheid over de te volgen strategie!

Er is zelfs gesproken over een omweg via de solidaire mens in het Westen. De Wereldraad van Kerken zou met de aangesloten lidkerken een actief beleid moeten voeren waarbij gebruik gemaakt wordt van de moderne communicatie middelen. Dit actieve beleid moet in de eerste plaats gericht zijn op een verandering in de houding in het Westen, door de boodschap uit de basisbeweging in de Derde Wereld zuiver en helder te verstreken. Hierdoor zullen de kansen in de Derde Wereld landen om zich te organiseren en te strijden aanzienlijk verbeterd worden. Tenslotte wordt de publieke opinie daar en ook de opinie van de machtigen daar behoorlijk beïnvloed door het geluid uit het Westen.

Gemeenschappelijke belangen

In de periode van de (om)weg via de Derde Wereld werd bij de terugkoppeling gezocht naar parallele processen van onderontwikkeling in de eigen samenleving. Daarbij werd het oor vooral te luisteren gelegd bij basisbewegingen in de eigen samenleving. Op zoek naar gemeenschappelijke belangen hebben wij ons nu weer opgesteld voor wensen en verlangens vanuit de Derde Wereld. Wij vragen nog eens wat wij in het Westen kunnen doen om de bevrijding van armen en achtergestelden dáár mogelijk te maken. Kritiek is vooral geleverd ten aanzien van het feit dat bij het zoeken naar uniformiteit in het solidariseren met armen in de eigen samenleving de toch al geringe belangstelling voor de eeuwenlange achterstelling van volkeren in de Derde Wereld waarschijnlijk nog geringer is geworden. Er zal nog lang sprake zijn van een verschil tussen arm hier en armen daar en dat verschil mag niet worden ontkend.

Dat verschil zit al in het gegeven dat in het Westen van ontwikkelde rijke samenlevingen sprake is. Zelfs al zijn er in de Derde Wereld ook rijken en machtigen, dan is er zowel nationaal als lokaal sprake van een verticale relatie tot het Westen. Die relatie is het resultaat van meer dan honderd jaar koloniale en neo-koloniale geschiedenis en het is verkeerd die geschiedenis als afgesloten te beschouwen.

Zij leeft voort in de bestaande politiek-ekonomische machtsverhoudingen. Wie zich daarom met ontwikkelingsamenwerking bezighoudt zal in de gaten moeten blijven houden dat het probleem van de onderontwikkeling haar wortels heeft in het rijke Noorden. Ook de stagnatie die steeds weer ontstaat bij pogingen in de Derde Wereld ondernomen om tot ontwikkeling te komen hebben veelal te maken met de opstelling van het Noorden.

„Het is natuurlijk een enorme simplificatie om over het Noorden versus de Derde Wereld te spreken. Toch zullen jullie in het Westen als bijdrage aan de oplossing van het probleem moeten beginnen met het opnieuw interpreteren van je eigen geschiedenis, nationaal en internationaal, vanuit de keuze voor de armen in de Derde Wereld. Ons gemeenschappelijk belang ligt in de historische opdracht om de weg van Jezus te volgen als een voorbeeld van dienstbaarheid en trouw aan de armen en onderdrukten. De grote meerderheid van de armen en onderdrukten komt voor in de Derde Wereld en wij zijn ervan overtuigd

dat God vooral dáár leeft. Het hart van het Koninkrijk Gods ligt daar en het is aan jullie ervoor te zorgen dat het kan groeien tot in je eigen samenleving en dat het niet door duivelse krachten vermorzeld wordt. Een eerste voorwaarde is dat jullie werken aan de bewustwording van de westerse mens. Hij moet de mens in de Derde Wereld leren kennen; niet als de inferieure arme, de zielige onderontwikkelde, maar als zijn broeder of zuster, ongeacht huidskleur en ongeacht cultuur.

De westerse mens moet bewust worden van het feit dat de westerse samenleving een historisch gegroeide verantwoordelijkheid heeft ten opzichte van de armen in de Derde Wereld. Ontwikkelingssamenwerking is géén gunst, géén liefdadigheid, maar een recht. Door de geschiedenis te herinterpreteren vanuit de solidariteit met Gods kinderen uit het Zuiden zullen de mensen in het Noorden gaan begrijpen, dat al honderden jaren de westerse samenleving zich heeft ontwikkeld ten koste van miljoenen armen in de Derde Wereld” (Patrick, Sri Lanka).

Naar een kerkelijke beweging voor ontwikkelingssamenwerking

Er groeit een kerkelijke beweging in de Derde Wereld; een nieuwe spiritualiteit ontwikkelt zich waarin christenen (in Azië in samenwerking met boeddhisten, islamieten en hindoes) zoeken naar waarden en wegen om Gods opdracht tot bevrijding van de mens en het doen van gerechtigheid, uit te voeren. Daartoe worden vele offers gebracht. Ook wordt gezocht naar nieuwe samenlevingsvormen waarbij de eigen cultuur een rol speelt. De modellen uit het Noorden (West én Oost) zijn niet langer het enige alternatief.

Belangrijk in die kerkelijke beweging is dat zij haar taak ziet als een voortdurend feest, een Eucharistie, en niet slechts als een rationele keuze. Door verbindingen tussen bewegingen hier en daar vooral te zoeken in wederzijdse inspiratie om aan dat bevrijdingsfeest deel te nemen, kan IKVOS zich ontwikkelen tot een kerkelijke beweging van oprechte solidariteit. Het is een uitdaging om de obstakels in onze samenleving, die het hart van de nieuwe wereld bedreigen, te verwijderen, en deel te nemen aan dat nieuwe leven.

Geraadpleegde literatuur

De (om)weg via de Derde Wereld, IKVOS jaarverslag 1976-1977.

Beweging en Tegenbeweging, IKVOS jaarverslag 1977-1978.

Van de kant af gezien, IKVOS jaarverslag 1978-1979.

IKVOS jaarverslag 1981.

IKVOS Meerjaren Beleidsplan 1984-1986; Werkplan 1984.

„Op weg naar een kerk die solidair is met de armen” – *Allerwegen*, 11, 1980/2.

Bert Kling, Evaluatierapport van de relatie IKVOS-Ned. Hervormde Kerk, rapport Commissie ODZ (Ontwikkelingssamenwerking-Diakonaat-Zending) 1984.

Via terugkoppeling naar een relevante theologie in westerse kontekst?

Dit artikel bedoelt in en slotbeschouwing inzichten en vragen uit de voorgaande artikelen samen te brengen en te doordenken. Daarbij is gekozen voor een bepaalde invalshoek, nl. de uitdaging die een beweging van Derde Wereld theologen stelt aan sociale en kerkelijke organisaties in West-Europa en Noord-Amerika.

Missionair bewustwordingsproces

Eén van de belangrijkste uitgangspunten van de zes kerkelijke Derde Wereld organisaties die in dit nummer aan het woord komen is dat terugkoppeling méér is dan een thematiek. Het is echter tegelijkertijd geen uitgebouwd programma. Terugkoppeling wordt beschreven als een missionair bewustwordingsproces dat vanaf het midden van de jaren zeventig de taakstelling en identiteit, maar ook de materiaalkeuze en het beleid fundamenteel bepaalt. De concrete, praktische invulling daarvan is door de organisaties zelf gepresenteerd. Interessant zijn de verschillende inzichten rond terugkoppeling die de uiteenlopende sociale en kerkelijke situaties opleveren.

Volgens het (hervormde en gereformeerde) *Wereldiakonaat* is binnen de organisatie de inhoud en wijze van terugkoppeling geleidelijk veranderd. De afgelopen jaren groeide het inzicht dat er naast hulpverlening een wezenlijke taak ligt bij de bezinning op en de analyse van Derde Wereld vraagstukken binnen de eigen gemeenten. In dit licht ziet het Wereldiakonaat terugkoppeling als een proces om de betekenis van Derde Wereld problemen voor het gemeente-zijn in de Nederlandse samenleving bloot te leggen en ook te verhelderen welke de machtsrelaties zijn tussen Nederland en landen in de Derde Wereld.

De *Zending* van hervormde en gereformeerde kerken zegt het begrip terugkoppeling met grote aarzeling te gebruiken: het kan een imperialistische houding met zich meebrengen, of het idee geven dat kerken in de Derde Wereld authentieker en evangelischer zijn. Het gevaar daarvan is dat men gaat denken dat er recepten en oplossingen uit de Derde Wereld moeten komen voor problemen in Nederland. Voor haar eigen verstaan van terugkoppeling verwijst de *Zending* naar de bijbelse opdracht van Mattheus 28. Via „samen-scholen”, „medeleerlingen maken”, dient een luisterende houding aangenomen te worden in de verschillende kontakten en uitwisselingen met personen

en groepen uit de Derde Wereld. Alleen samen met alle heiligen (Efeze 3) kunnen we de liefde van Christus leren kennen.

Volgens de *Pauselijke Missiewerken* (PMW) gaat het in het proces van terugkoppeling om de levensechtheid van het geloof en de inspiratie vanuit de Derde Wereld om een rechtvaardiger samenleving in te richten. Of en hoe iets kan worden geleerd van het geloof en van de verschillende modellen van kerk zijn in de Derde Wereld, zijn vragen die PMW volledig open wil voorleggen aan Nederlandse parochies. Daarbij is het geven van informatie over maatschappelijke en kerkelijke ontwikkelingen in de Derde Wereld slechts een eerste stap, die moet worden aangevuld met informatie over vergelijkbare ontwikkelingen in Nederland. Uitdrukkelijk fundeert PMW terugkoppeling op bijbelse en theologische grondslag: de verbondenheid van plaatselijke geloofs-gemeenschappen wordt uitgedrukt met het beeld van het lichaam van Christus. Op basis daarvan beschouwt PMW „terugkoppeling” als een voorlopige fase in de richting van een wederzijdse assistentie. In dat licht worden eigen verantwoordelijkheden van de lokale kerken erkend.

De *Bisschoppelijke Vastenactie* vindt terugkoppeling belangrijk, wezenlijk en uiterst noodzakelijk. Het probleem van armoede en verdrukking in de Derde Wereld vereist volgens de Vastenactie een verandering van de fundamentele en de structuren van het internationale systeem. Voorwaarden daartoe zijn de volgende: een keuze voor de armen, het analyseren van internationale economische en politieke verhoudingen, en het opsporen van sociale ongelijkheid in de Derde Wereld en in het Westen. Realisering van deze visie veronderstelt een reële solidariteit. Dit wordt waargemaakt door een luisterende houding aan te nemen, door de relaties tussen problemen in de Derde Wereld en in Nederland *hier* te verhelderen en ook door de bevrijdingsstrijd zelf. Het doel dat de Vastenactie zich bij terugkoppeling stelt is niet slechts informatieoverdracht, maar ook het afbouwen van een paternalistische, bevoogdende houding en het werken aan een gelijkwaardigheidsvisie.

IKVOS drukt het proces van terugkoppeling als volgt uit: wanneer in Nederland geen bewustzijn bestaat van de eigen situatie en er geen inzet is voor verandering, is niet te bevatten welke problemen de Derde Wereld beheersen. Voorwaarde voor solidariteit met de armsten in de Derde Wereld, met name in Latijns Amerika, is daarom dat die solidariteit allereerst vorm krijgt in de eigen situatie. Omdat het hart van een nieuwe wereld en van een nieuw mensbeeld in de Derde Wereld ligt, ziet IKVOS als fundamentele taak in Nederland de obstakels die het bestaan van de Derde Wereld bedreigen, hier op te ruimen. (Op de ontwikkeling die IKVOS in haar denken doormaakte komen we nog terug).

Solidaridad vindt terugkoppeling een geschikte term om een toeristische betrokkenheid bij de Derde Wereld te vermijden.

Terugkoppeling is geen vrijblijvend gebeuren; het raakt de fundamente van onze visie op politiek, op economie en op de samenleving. In deze lijn stelt Solidaridad de vraag in welke mate zij betrokken moet zijn bij bevrijdingsprocessen in Nederland: juist het contact met groepen die bevrijdend werken in Latijns Amerika daagt uit om ook in Nederland dergelijke relaties aan te knopen. Voor de theologische fundering van terugkoppeling wijst Solidaridad op getuigenissen van de belofte van het Rijk van God in de ervaring van de armen.

Nieuwe vragen

Ingepast in een Westeuropese kontekst hebben uitspraken over „bevrijding” en „solidariteit” een andere betekenis dan wanneer bijvoorbeeld Middenamerikaanse volksbewegingen die taal gebruiken. Op een moment dat de officiële Westeuropese ontwikkelingssamenwerking niet zoveel méér is dan een exportsubsidie voor westerse technologie en een aanpassing van „de armen in de Derde Wereld” aan het kapitalistisch systeem via bewustwordingsprogramma's, komen talloze nieuwe vragen op. Welke positie kunnen kerkelijke instituties in West-Europa innemen die politieke en financiële steun geven aan landen in de Derde Wereld, zonder *én* zichzelf *én* projektindieners door het heersende systeem te laten inkapselen? In hoeverre weerspiegelen kerkelijke Derde Wereld organisaties in het Westen de heersende maatschappelijke structuren waarbinnen zij fondswerving kunnen garanderen? Scheppen zij speelruimte binnen het westers kapitalistische systeem, of wordt gewerkt aan effectieve veranderingen van dit systeem? Welke is de inhoud, vorm en kwaliteit van hun solidariteit met maatschappelijke en kerkelijke bevrijdingsprocessen? En op wie stemmen zij die solidariteit af?

Kerkelijke Derde Wereld organisaties in Nederland bevin-den zich sinds het midden van de jaren zeventig in een fase van een nieuwe gerichtheid op de westerse kontekst. Uitdrukkelijk stellen Solidaridad, IKVOS en de Vastenactie dat een nieuw bewustwordingsproces op gang kwam, toen dringende vragen werden gesteld vanuit de Derde Wereld naar factoren die in Nederland uitbuiting en verdrukking in stand houden. Ook werd de betrokkenheid van de organisaties bij de slachtoffers van het systeem hier bevestigd. Het is niet toevallig dat een Colombiaanse boerenleider (IKVOS), een Braziliaanse bisschop (Solidaridad) of een Thaise, Filippijnse of Tanzaniaanse bisschop (Vastenactie) vanuit verschillende plaatsen en praktisch tegelijkertijd dergelijke vragen stellen. Juist in die periode komen analytisch gefundeerde inzichten uit de Derde Wereld over de wijze waarop het kapitalistische systeem zich in een permanente crisis wentelt, keert en hêrstruktoreert. Zo stellen analyses van bijvoorbeeld Luis Gómez de Souza (Brazilië) en Ajit Roy (Rome) dat de complexiteit van het kapitalisme, door het aanwenden van nieuwe technologie en de toepassing daarvan op de wapenindustrie, maakt dat vroegere vormen van uitbuiting van arbeidskracht langzaam verdwijnen en ruimte

ontstaat voor nieuwe, meer subtiële vormen van uitbuiting en verdrukking op mondiaal niveau.

De vragen die van buitenaf gesteld worden, leiden tot een nieuw missionair bewustwordingsproces dat, volgens IKVOS, Solidaridad, de Zending, het Werelddiakonaat, de Bischoppelijke Vastenactie en de Pauselijke Missiewerken, praktische gevolgen heeft binnen de eigen organisatie. Deze identiteitsveranderingen komen tot uitdrukking in wijzigingen in het beleid, zoals het loslaten van projektadoptie en het meer thematisch gericht werken.

In de konkrete, praktische ervaring van dat bewustwordingsproces, komen enkele door alle organisaties gedeelde inzichten op. De invulling van de sociale analyse en de daarmee samenhangende theologische reflectie is echter nogal verschillend. Uiteenlopend zijn ook de effecten van het bewustwordingsproces binnen de organisatie zelf op de samenstelling van het vormingsmateriaal en op de ingenomen beleidskeuzes. Juist uit de verscheidenheid van de konkrete praktijken, de sociale analyse en theologieën, zijn de elementen af te lezen die het probleem van terugkoppeling stellen.

Sociale analyse

Een eerste opmerking in dit verband is dat alle zes organisaties het belang van een sociale analyse onderstrepen om de oorzaken van uitbuiting en verdrukking bloot te leggen. Analysekategoriën (zoals „centrum-periferie”, „marginalisatie”, „van ontwikkeling naar bevrijding”, „afhankelijkheid”) liggen fundamenteel in dezelfde lijn. Algemeen is afscheid genomen van het ontwikkelingsgerichte denken via kennisoverdracht en het overbrengen van middelen voor technische en economische hulp aan de Derde Wereld. Erkend wordt dat kerken en christenen betrokken zijn bij het in stand houden van onrechtvaardige structuren. Gemeenschappelijk is ook het inzicht dat bevrijding via structurele veranderingen alleen kan gebeuren door een keuze voor de armen en een daarop afgestemd bewustwordingsproces in Nederland. Dit wordt gelegitimeerd met een beroep op vragen of eisen die uit de Derde Wereld worden gesteld aan Nederlandse organisaties.

Hoe ver gaat echter de sociale analyse? Wanneer we deze van dichtbij bezien, hoe reëel blijft dan het verwijt van Latijnsamerikaanse bevrijdingstheologen dat Westeuropese kerken en christenen wel spreken van solidariteit met de armen en verdrukten, maar geen samenhangende analyse maken van de werkelijke situatie van armoede en in plaats daarvan een impressionistische beschrijving geven.

Wat opvalt is dat de gebruikte afhankelijkheidsanalyse door geen van de kerkelijke Derde Wereld organisaties wordt

benoemd. Ook de problemen die in Derde Wereld landen worden gesteld bij het gebruik van de afhankelijkheidsanalyse worden niet in de artikelen besproken. Een dergelijk probleem is bijvoorbeeld hoe de verschillende machtscentra in West-Europa en Derde Wereld landen met elkaar in verbinding staan en hoe mechanismen kunnen worden opgespoord die afhankelijkheid en verdrukking in stand houden op verschillende niveau's.

Ook blijft onhelder in de analyse van de organisaties wie in West-Europa bedoeld worden met „de armen” en „gemarginaliseerden”, wie het subjeet is dat de situatie van afhankelijkheid zal beëindigen en de spil is tot sociale verandering. Anders gezegd, als politieke consequentie van de afhankelijkheidsanalyse wordt globaal een verandering van de heersende machtsstructuren beschreven door kerkelijke en sociale bewegingen die in de marge leven, met name in de Derde Wereld. Toch lijkt de verandering die IKVOS in haar analyse maakt te wijzen op nieuwe perspectieven. Terwijl in 1976 IKVOS de noodzaak zag van organisatie van een tegenbeweging van gemarginaliseerden in de richting van het centrum, schrijft IKVOS dat in het proces tussen 1978 en 1982 het inzicht duidelijker werd dat gewerkt moest worden aan een verdieping van de analyse van factoren die uitbuiting in stand houden. De uitwerking daarvan kwam in 1983: georganiseerde verbindingen tussen bewegingen in Nederland en in de Derde Wereld kunnen slechts tot stand komen wanneer de relatie tussen problemen in de Derde Wereld en in West-Europa *hier* duidelijk wordt en gemeenschappelijke belangen worden blootgelegd die kunnen leiden tot concrete voorstellen aan regering, politieke partijen en kerken.

Derde Wereld en Eerste Wereld theologen

In alle artikelen komt naar voren dat in het laatste decennium meer en meer economische en politieke factoren in de sociale analyse van kerkelijke Derde Wereld bewegingen worden ingebracht. Tegelijkertijd ontstaat bij het lezen van de artikelen de indruk dat kulturele, raciale, seksuele en religieuze vormen van verdrukking – voor zover genoemd – parallel daar aan worden beschreven, zonder dat de *samenhang* met economische en politieke elementen helder wordt. In dit verband kan de vraag gesteld worden waarom in een proces van missionaire bewustzijnsvorming in Nederland op het punt van de sociale analyse niet wordt gewerkt met de eerste resultaten uit de discussie tussen Derde Wereld en Eerste Wereld theologen zoals die binnen de EATWOT (*Ecumenical Association of Third World Theologians*) gevoerd wordt.

Tijdens de zesde conferentie van de EATWOT die in januari 1983 in Genève plaats vond – en de eerste formele ontmoeting tussen Derde en Eerste Wereld theologen in dit verband – werd duidelijk dat het opnemen van politieke en economische categorieën in de sociale analyse niet voldoende is om de subtiele mechanismen waarmee het systeem werkt bloot te leggen. De herontdekking van de specifieke betekenis van de eigen kulturele en religieuze traditie, maar ook de

kultureel verschillende blik van vrouwen uit de Derde Wereld op de werking van sexismen, heeft volgens het slotdokument van Genève bijgedragen tot een nieuw soort machtsanalyse: het aanwijzen van de verafgoding van o.m. racistische en sexistische ideologieën die worden gebruikt om met elkaar verweven patronen van verdrukking te legitimeren en te sakraliseren. Vandaar dat het slotdokument uitdrukkelijk onderstreept dat ook *religieuze* en *kulturele* categorieën moeten worden opgenomen als onderdeel van de sociale analyse. Alleen in het artikel van de Zending komt iets door van de inzet van deze discussie via een citaat van een in Brazilië werkende priester (p. 306).

Theologische analyse

Eén van de belangrijkste inzichten uit de debatten tussen Derde Wereld en Eerste Wereld theologen is, dat het kapitalistisch systeem religieuze taal en symbolen gebruikt om zichzelf in stand te houden. Vandaar dat het slotdokument van Genève wijst op de noodzaak van ook een theologische analyse; om in het hart van de complexe maatschappelijke conflicten de strijd tussen de valse goden en de ware God van Leven te ontdekken. De nieuwe theologische methode die zij gemeenschappelijk zoeken, wordt niet in eerste instantie bepaald door de sociale analyse, maar door de openbaring van God in het bevrijdingsproces van armen en verdrukten. Tegenover de valse goden van het heersende systeem dat leidt tot totale vernietiging, ervaren zij de God van Leven binnen de strijd van de slachtoffers van het systeem.

De meeste in dit nummer gepubliceerde artikelen zeggen dat geloofsinspiratie binnen bevrijdingsprocessen in de Derde Wereld niet systematisch is verwerkt in het eigen vormings- of beleidsmateriaal. Wel worden getuigenissen en reflecties opgenomen van spirituele of theologische aard uit de Derde Wereld. Solidaridad erkent dat dit niet voldoende is en pleit voor de noodzaak van een gedegen theologische reflectie binnen de eigen organisatie. Solidaridad motiveert dit uitdrukkelijk. Allereerst omdat de inzet voor bevrijding door projektaanvragers zelf gelovig is geïnspireerd. Maar ook omdat verdrukking theologisch wordt gelegitimeerd en een betrokkenheid bij vraagstukken uit de Derde Wereld die alleen sociologisch wordt doordacht vastloopt. Het ligt buiten de doelstelling van kerkelijke Derde Wereld organisaties om een systematische theologie te ontwikkelen. Toch bestaat principiële overeenstemming over de noodzaak een relevante theologische reflectie over missie en zending te ontwikkelen in Westeuropese context.

In het vormingsmateriaal van kerkelijke Derde Wereld organisaties worden geloofservaringen van lokale kerkelijke gemeenschappen in de Derde Wereld herhaaldelijk *naast of analoog aan* ervaringen van marginalisatie in Nederland gezet. Die ervaringen worden in Nederland echter niet altijd gelovig geduid. Volgens de

Zending en Solidaridad hangt dit samen met het westerse sekularisatieproces. In verband daarmee rijst de vraag waarom en met welke bedoeling geloofsgetuigenissen en theologische reflecties uit landen van de Derde Wereld in Nederland worden binnengebracht. Dit hangt samen met vragen naar de praktische betekenis van geloof en kerk in West-Europa en met de vraag wie de dragers zijn van de missie van de kerk binnen actuele bevrijdingsprocessen.

In hoeverre is, temidden van een westerse sekularisatie de hypothese van de EATWOT werkbaar binnen de genoemde organisaties in Nederland? In een proces van „doorbraak” rond het midden van de jaren zeventig van sociale en kerkelijke basisbewegingen van arbeiders, boeren, Indianen en vrouwen in de Derde Wereld, stelt de EATWOT vragen aan de Eerste Wereld. Zij vraagt sociale en kerkelijke organisaties hier om praktijken, politieke analyses en theologische reflecties op juist dat proces in landen van de Derde Wereld af te stemmen. Meer nog: de EATWOT vraagt een theologisch instrumentarium te ontwikkelen waarmee het vaak verborgen transcendent karakter kan worden opgespoord van categorieën en waarden binnen door klasse, ras en sexe bepaalde ideologieën die het heersende systeem rechtvaardigen. Anders gezegd, concrete solidariteit werkt volgens de EATWOT ook via momenten van theologische analyse.

Vragen uit de praktijk

Is een dergelijk proces van het afstemmen van theologie en analyse op de Derde Wereld mogelijk? Is concrete solidariteit realiseerbaar? Niet alleen inzichten, maar ook uitdrukkelijke moeilijkheden en vragen zijn verwoord door de aangeschreven kerkelijke Derde Wereld organisaties.

Zo signaleert de *Vastenactie* de moeilijkheid om de situatie in eigen land aan de orde te stellen. Het leidt tot een gevoel van onmacht en onvermogen zowel in de westerse doelgroepen als binnen de organisatie *zelf* om bestaande vormen van onderdrukking in het Westen en in de Derde Wereld met elkaar te verbinden. *Solidaridad* merkt op dat informatie uit Brazilië en uit Nederland niet zomaar achter elkaar te plaatsen is en vraagt allereerst om meer onderzoek naar gegevens over de betrokkenheid van Nederlandse bedrijven bij ontwikkelingen in Brazilië. Daarnaast zoekt *Solidaridad* naar een methode om informatie uit landen van de Derde Wereld en uit Nederland meer gestroomlijnd binnen het eigen vormingsmateriaal te kunnen verwerken.

De *Zending* ervaart moeilijkheden in het terugkoppelingsproces wat betreft de verhouding tussen geloof en politiek. In dit perspectief stelt zij de vraag hoe een werkelijke missionaire gemeente kan worden opgebouwd en hoe daarbij bijbelse uitgangspunten kunnen worden verdiept. Ook bij *IKVOS* gaat het in het terugkoppelingsproces om vragen naar een nieuwe wijze van kerk-zijn: hoe worden

kontakten met organisaties in de Derde Wereld operationeel naar de kerken in Nederland toe?

Pauselijke Missiewerken vraagt zich bij terugkoppeling af of de omstandigheden waarin geloof en kerk in landen van de Derde Wereld gestalte krijgen, niet teveel verschillend zijn van de onze. Terugkoppeling is in dit licht volgens PMW slechts een overgangsmoment. Het begrip „wederzijdse assistentie”, of solidariteit zou meer wijzen op de eigen identiteit en verantwoordelijkheid van de verschillende lokale kerken. Met de term als zodanig heeft ook het *Werelddiakonaat* moeite. Is een „sharing of resources” op den duur een meer bruikbaar begrip om het proces van wederzijdse ondersteuning en uitwisseling te karakteriseren, zo vraagt men zich af. Tenslotte, terugkoppeling van vraagstukken uit de Derde Wereld naar Nederland vereist volgens het Werelddiakonaat een proces van bezinning, samen met christenen uit andere delen van de wereld.

Vier fundamentele aandachtsvelden

Welke zijn de fundamentele aandachtsvelden die besloten liggen in inzichten en vragen van kerkelijke Derde Wereld organisaties in Nederland? En, liggen daar ook de componenten om het probleem te kunnen stellen dat wordt opgeroepen door eisen uit de Derde Wereld naar terugkoppeling in Nederland? De hier genoemde kerkelijke Derde Wereld organisaties in Nederland drukken met de term terugkoppeling een nieuw missionair bewustzijn uit dat sinds het midden van de jaren zeventig bezig is vorm te krijgen. In dat proces ontstaat meer en meer plaats voor een reflectie op de eigen levenssituatie binnen de westerse maatschappelijke en kerkelijke context.

Daarmee komt een *eerste* element van het probleem op, nl. de wijze waarop in Nederland wordt gewerkt aan een *nieuw model van kerk*. Principieel wordt in het nieuwe missionaire bewustwordingsproces solidariteit uitgesproken met een kerk van de armen. In landen van de Derde Wereld betekent dat niet alleen een breuk met het heersende kapitalistische systeem, maar ook met een model van kerk dat zich daarmee identificeert. Welke mogelijkheden en beperkingen biedt het feit dat kerkelijke Derde Wereld organisaties zich uitdrukkelijk bewegen *binnen* de politieke en ideologische ruimte die de bestaande kerken bieden? Dit brengt de relatie tussen terugkoppeling en maatschappelijke en kerkelijke bevrijding in het vizier. Volgt een *tweede* component van het probleem: worden binnen kerkelijke Derde Wereld organisaties de *sociale analysekategorieën* (van „afhankelijkheid”, „centrum-periferie” enz.) voldoende doordacht? Zijn die categorieën ook geschikt om de eigen positie binnen de verschillende kerken en in oekumenisch verband bloot te leggen? En, kunnen verschillende mechanismen van verdrukking, die ook het bestaande westere model van kerk doorkruisen, daarmee worden opgespoord?

Een *derde* komponent van het probleem is de betekenis die het nieuwe missionaire bewustwordingsproces heeft voor het opbouwen van een *relevante theologie in westerse kontekst*. Dit wordt door de organisaties zelf echter niet doordacht, en is nog een braakliggend terrein. Twee vragen daarbij. Allereerst, in hoeverre is terugkoppeling een werkbare categorie om uit traditionele westerse schema's van theologie te breken? Die schema's zijn niet in staat om uitdagingen vanuit de Derde Wereld serieus te nemen. In verband daarmee is een discussie over het *begrip* terugkoppeling niet zo belangrijk: essentieel zijn de concrete perspectieven van een nieuw missionair bewustzijn in Nederland om bij te dragen aan het opheffen van alle vormen van armoede en verdrukking. Omdat kerkelijke Derde Wereld organisaties in het proces van terugkoppeling de bedoeling uitspreken om daadwerkelijk in te gaan op vragen en eisen uit de Derde Wereld, is een tweede vraag te stellen. Is het gevaar niet groot dat terugkoppeling slechts werkt als een nieuwe term die bestaande traditionele vormen van theologie elastischer maakt, zó dat vragen en eisen vanuit de Derde Wereld kunnen worden geïntegreerd, geneutraliseerd en uiteindelijk onschadelijk gemaakt?

Al deze punten dragen een *vierde* en laatste komponent van het probleem aan. Derde Wereld theologen wijzen er herhaaldelijk op dat bevrijding van de heersende macht en van heersende modellen van kerk en theologie vóórder gaat dat het veranderen van politiek-ekonomische structuren en het blootleggen en aanklagen van bestaande ideologieën. In het hart van het kapitalistisch systeem vindt een fundamentele strijd plaats rond de macht van heersende symbolen en beelden. Derde Wereld theologen beklemtonen het belang van een *nieuwe spiritualiteit*, die het mogelijk maakt te onderscheiden tussen de valse goden van het dodelijk kapitalisme en de *God van Leven*. Is het binnen kerkelijke organisaties in de Eerste Wereld mogelijk dit te doordenken en in praktijk te brengen en zo een aanzet te geven tot een nieuwe spiritualiteit?

Gemeenschappelijk beraad

De redaktiecommissie van dit themanummer heeft in eerste instantie informatie bijeen willen brengen over bestaande initiatieven en interpretaties rond terugkoppeling. De verwerking van het verzamelde materiaal ligt nog open. Dit artikel wil daartoe een eerste aanzet zijn.

In verschillende bijdragen aan dit themanummer wordt de suggestie gedaan tot verdergaande samenwerking, zowel met organisaties die zich in Nederland op hetzelfde vlak bewegen, als met sociale en kerkelijke bewegingen in landen van de Derde Wereld. Een gemeenschappelijk beraad over de theologische betekenis van een nieuw opkomend missionair bewustzijn in westerse kontekst zou in die lijn kunnen liggen.

Hans Schravessande

Nawoord: Terugkoppeling als oecumenisch leerproces

Op basis van de voorgaande artikelen en vanuit het zelf op verschillende wijze betrokken zijn bij terugkoppelingsvragen, worden hier een aantal vragen en opgaven voor verdere bezinning geformuleerd.

1. Wie koppelt met wie?

Voor een beoordeling en waardering van terugkoppelingsprocessen zou een zorgvuldige beschouwing van wie de partners aan beide kanten zijn meer aandacht moeten krijgen. Zijn het kerkleiders, lokale kerken, fondswervende organisaties, groepen voor vrede en gerechtigheid, vrouwenorganisaties, basisbewegingen, vakbonden, bevrijdingsbewegingen? Ze komen allemaal voor in het kader van „kerkelijke” terugkoppeling.

De vraag wie met wie koppelt is bepalend voor de uitkomst van het leerproces. Als een door mannen bepaalde kerkelijke hiërarchie terugkoppelt vanuit een soortgelijke groep in de Derde Wereld zullen de terugkoppelingsvragen heel anders zijn dan die vanuit basisgroepen.

Naast de „gelijksortige” koppeling verdient de „ongelijksoortige” koppeling bijzondere aandacht. Daar krijgt de uitdaging waarschijnlijk de beste kansen. Zoals bijv. in het kader van „Zending in Nederland” op de maatschappij betrokken christenen de officiële kerken in Nederland, lokaal en nationaal uitdaagden. Naast een sociaal-politieke analyse van het kader waarin de terugkoppeling plaatsvindt (de afhankelijkheidsstructuren) zou er ook een zorgvuldige analyse moeten plaatsvinden van de situatie en organisatie van kerken en christenen aan beide kanten. Op deze wijze zal voorkomen kunnen worden dat er te gemakkelijk over „de kerk” of „de christenen” gesproken wordt. In die zin valt er te leren van de gevoeligheid bij de vrouwenbeweging voor zulke algemene begrippen.

2. Hoe selectief mag de terugkoppeling zijn?

De grote verscheidenheid van kerken en christenen en de verschillende belangen die er binnen kerken en tussen kerken zijn, brengen met zich mee dat terugkoppeling een selectief proces is waarin bewust of onbewust bepaalde belangen gediend worden. Op zich is daar niets op tegen. Er bestaat echter dan wel de kans dat er „linkse” en

„rechtse“ terugkoppelingcircuits ontstaan, die met elkaar in tegenpraak zijn. Het maakt bijv. heel wat verschil of men terugkoppelt over bevrijdingstheologie in relatie tot het marxisme vanuit sommige kerken in Latijns Amerika of vanuit Zambia, waar de kerken officieel ernstige waarschuwingen tegen het marxisme hebben gepubliceerd.

En over het algemeen zullen de vragen en uitdagingen vanuit Azië, Afrika en Latijns Amerika verschillen. Voorlopig lijkt er het meest teruggekoppeld te moeten worden vanuit bepaalde kerken en groepen in Latijns Amerika. Vanuit de ontwikkelingseducatie is dat heel begrijpelijk. Tegelijk moeten we ons afvragen wat dit betekent voor het totale beeld dat we binnen de Nederlandse kerken krijgen van „de“ kerk en „de“ christenen in de Derde Wereld.

3. Wie neemt het initiatief?

Veel van de publikaties die duidelijk aandacht geven aan de terugkoppeling zijn gebaseerd op vragen vanuit Nederland aan christenen in de Derde Wereld. Soms ook al met een indicatie van de effecten die men daarmee wil bereiken. Er zijn minder voorbeelden bekend van vragen die niet bewust opgeroepen zijn. Wie zijn oor bij partners in de Derde Wereld te luisteren legt, hoort bijv. veel kritische vragen over de macht van de donors, hun criteria en prioriteiten. Of over een spreken over bevrijding zonder bevrijdingsbewegingen voluit te willen steunen. Die vragen komen vaak niet of in afgezwakte en zeer algemene termen bij ons aan de orde. In hoeverre speelt de macht van de donor hierbij een rol? En zou het ook kunnen zijn dat zelfs de opgeroepen kritische vragen aan ons worden geformuleerd vanuit het besef dat men de donor ter wille wil zijn?

4. Terugkoppeling en wederkerigheid

In verschillende bijdragen in dit nummer is opgemerkt dat terugkoppeling nog geen wederkerigheid is. Ook vanuit deze konstatering kunnen kritische vragen worden geformuleerd. Is terugkoppeling niet te veel een proces dat vanuit onze educatieve behoeften en doelstellingen bepaald wordt? En vallen onze educatieve doelstellingen wel altijd samen met bijv. een directe behoefte aan actieve ondersteuning en solidariteit?

Wederkerigheid veronderstelt niet alleen dat wij hun originele – en niet alleen opgeroepen – kritische vragen bij ons toelaten, er moeten ook vanuit Nederland kritische vragen aan kerken en christenen daar gesteld kunnen worden. In de praktijk zal dat zeer voorzichtig moeten gebeuren. Maar soms kan zo het geluid van een minderheid binnen een kerk tegenover een meerderheid in een kerk versterkt worden (zoals overigens ook vaak impliciet in de terugkoppeling die vanuit ons op gang gebracht wordt de nieuwe inzichten van een minderheid binnen onze kerken tegenover een meerderheid versterkt worden).

5. De inhoud van de terugkoppeling

Meestal vindt terugkoppeling plaats rond de sociaal-economische problematiek. Dit accent is voluit te rechtvaardigen omdat de wereldwijde economische afhankelijkheidsmechanismen ons met elkaar verbinden. Maar in het oecumenische leerproces komen en moeten ook heel andere onderwerpen aan de orde komen. In feite gebeurt dat ook op grote schaal. Met name in de religieuze subcultuur, of zoals Han Fortmann dat destijds aanduidde „de oosterse renaissance“.

Bij jongeren is naar ik vermoed deze terugkoppeling nog altijd meer populair dan de bij de dertigers of veertigers in de belangstelling staande sociaal-economische terugkoppeling. De „oosterse renaissance“ zoals die nu nog met name doorwerkt in de religieuze subcultuur houdt een zekere kritiek in ten opzichte van een sociaal-politiek engagement. De dialoog met de grote wereldgodsdiensten is nog nauwelijks in de terugkoppeling verwerkt.

In ruimere zin geldt dat voor allerlei vormen van „contextuele“ cultureel bepaalde geloofsbeleving. Of ook van geloofsvormen die ons piëtistisch aandoen (zie de opmerking aan het slot van het artikel van ds. De Haan over de „stille tijd“). Een verdergaande integratie van zending, werelddiakonaat en ontwikkelingssamenwerking zal ook de inhoud van de terugkoppeling meer integraal en comprehensief kunnen maken. Vragen rond sociaal politiek engagement, cultuur en geloofsbeleving kunnen dan misschien op een nieuwe manier aan de orde komen. Zonder dat ze tegen elkaar worden uitgespeeld.

Het zou overigens interessant zijn om een aantal in onze kerken geliefde of omstreden discussie-onderwerpen bewust in te brengen in een proces van terugkoppeling: bijv. de atoomwapens, kernenergie, consumptiepatroon (alcohol, roken) de rolverdeling tussen mannen en vrouwen, de positie van kinderen en bejaarden, abortus, homofilie. Of stellen we misschien toch angstvallig grenzen aan onze thema's?

6. Het geïdealiseerde beeld

In het proces van terugkoppeling ontstaat al snel het beeld van de geïdealiseerde partner. Het beeld van een kerk waar nog echt warmte is, offerbereidheid en gezamenlijkheid. Bij veel terugkoppeling wordt het eigen schuld- en onmachtgevoel versterkt. Het zou daarom goed zijn om ook eens de mislukkingen terug te koppelen. Hoe bijvoorbeeld (de verleiding van) ons geld mensen of een beweging daar kapot kan maken. De in de bijdrage van Rita Rahman genoemde boerenleider van de ANUC en de ANUC zelf zijn daar voorbeelden van. Wederkerigheid veronderstelt dat we elkaar ook in onze zwakheden ontmoeten en leren kennen.

7. Terugkoppeling en fondswerving

In de praktijk gebeurt de terugkoppeling via, op de Derde Wereld gerichte, kerkelijke organen en organisaties die ook fondsen werven. Dat brengt in de praktijk een aantal beperkingen met zich mee die nog onvoldoende doordacht zijn. Dat heeft zowel betrekking op de helderheid van de sociaal-economische en politieke analyse als op de reële mogelijkheden voor (politieke) actie in Nederland. Het belang van de fondswerving zal bewust of onbewust een rol spelen bij de vraag hoe radicaal of hoe politiek een actie kan zijn waarom vanuit de Derde Wereld gevraagd wordt. Ook bestaat er het risico dat door de wisselende thema's van de kerkelijke derde-wereld-organisaties terugkoppelingsprocessen of acties worden gestopt en afgeremd, terwijl die vanuit het belang van de zaak waar het om gaat eigenlijk gecontinueerd zouden moeten worden.

Aan de fondswervende organisaties kan ook gevraagd worden of ze de publiciteitsbelangen en de educatieve behoeften niet laten prevaleren boven het bereiken van een maximaal effect in de politieke sfeer. Een kaartenactie waarmee politici of het bedrijfsleven benaderd worden (genoemd in het interview met de voorzitter van Solidaridad) kan belangrijk zijn voor de bewustwording van de deelnemers. Het schrijven van een kaart is een eerste bereidheid tot actie. Maar misschien zijn er wel heel andere acties nodig (hardere?) om tot werkelijke verandering te komen.

8. Derde Wereld en eigen samenleving

In een aantal bijdragen in dit nummer komt de vraag aan de orde wat op grond van het terugkoppelingsproces de rol kan zijn van de kerkelijke derde-wereld-organisatie in Nederland. Wat is bijv. de taak van Vastenactie en Solidaridad ten aanzien van WW-ers en AOW-ers? Er is immers vanuit de Derde Wereld gevraagd om ook in dit opzicht het huiswerk te maken.

Bij deze vraagstelling wreekt zich de specialisering met name van de fondswervende organisaties. Want niet aan hen, maar aan de kerk als totaal had die vraag gesteld moeten worden. Er worden nu ten onrechte verwachtingen opgewekt of gevoelens van onmacht opgeroepen. De terugkoppeling komt niet bij de juiste adressant aan.

Vanuit de terugkoppeling kunnen we onderscheiden tussen *causale* relaties (hoe vanuit onze samenleving de Derde Wereld onrecht wordt aangedaan) en *parallele* situaties (zijn er bij ons met de Derde Wereld vergelijkbare onrechtsituaties?). De parallele situaties zijn educatief verhelderend, maar zouden in hun oproep om ook aan dit onrecht bij òns iets te doen effectief aan de binnenlandorganen – en daarin aan de hele kerk – gesteld moeten worden. De causale relaties zouden dan tot het specifieke werkterrein van de derde-wereld-organisaties kunnen blijven behoren.

Soms zijn er ook voorbeelden waarin de causale relaties en de

parallele situaties samengaan. Zo bleek bij een uitwisseling tussen kleine veehouders uit Friesland en Colombia hoe ze beiden het slachtoffer werden van de overproductie van melk door de EEG. Zulke educatief zeer belangrijke voorbeelden komen (helaas?) weinig voor. Uit de beschrijving van de ontwikkeling van IKVOS blijkt dat wanneer er tegelijk op basis van causale relaties en parallele situaties gewerkt wordt, de helderheid en de effectiviteit van het werk daardoor niet bevorderd wordt.

9. Terugkoppeling en doelgroepen

Er is nog weinig bekend hoe er bewust terugkoppeling naar groepen in verschillende fasen van bewustwording kan plaatsvinden. Er zijn voorbeelden bekend waar de vragen uit de Derde Wereld zo hard en onvoorbereid bij een groep binnen komen dat, afgezien van een tijdelijke schokeffect, het educatieve proces er eerder door afgeremd dan bevorderd wordt. Dit pleit voor terugkoppelingsprocessen rond een verscheidenheid van thema's en specifieke doelgroepen. Zo kunnen vrouwengroepen of bijv. beroepsgroepen als agrariërs heel specifieke mogelijkheden bieden, ook binnen de kerkelijke gemeente. Als de uitdaging aan de verschillende doelgroepen gedoseerd en gefaseerd aan bod komt, zal er wel de mogelijkheid moeten zijn voor een bewuste voortgang en uitbreiding van de bewustwording. Dit vraagt ook dat de samenwerking en onderlinge afstemming tussen de verschillende organisaties van katholieke en protestantse kant verbeterd wordt. De opgaven waarvoor we staan zijn te belangrijk dan dat iedere organisatie die voor zich, soms bijna in een sfeer van concurrentie, zou kunnen oplossen.

10. Terugkoppeling een leerproces

Terugkoppeling is in wezen een leerproces dat als alle leerprocessen bestudeerd en verbeterd kan worden. Daaraan ontbreekt nog veel. Als deze bijdrage vanuit de onderwijskunde of de agogie was geschreven, waren er waarschijnlijk andere en kritischer vragen gesteld. Mijn uit de praktijk van het werk opgekomen vragen zouden er door gecorrigeerd of versterkt kunnen worden. Het leerproces is te belangrijk om het alleen aan de intuïtie, de goede bedoelingen en de praktijkervaring over te laten.

Missionaire Agenda

Dit jaar verscheen voor de tweede maal de *Missionaire Agenda* van de Nederlandse Missieraad. Hoe eenvoudig dit 36 bladzijden tellende boekje* er ook uit ziet, het proces dat leidde naar het eerste verschijnen van de agenda was lang en vaak niet eenvoudig.

Nederlandse Missieraad

Toen de bisschoppen in 1967 de Nederlandse Missieraad oprichtten met als belangrijkste opdracht: de Nederlandse geloofsgemeenschap te inspireren tot een bewust missionaire gemeenschap en de daaraan verbonden acties te coördineren, stonden er al heel wat organisaties en acties op de jaarlijkse collectenlijst.

De Missie-actie van de Nederlandse Kerkprovincie was aanvankelijk de actie van de Pauselijke Missiewerken. Ontstaan in Frankrijk, waar een jonge vrouw, Pauline Jaricot, in het begin van de vorige eeuw huis aan huis halve stuivers ophaalde voor de verbreiding van het geloof in de arme „missie“-landen, werd haar initiatief in 1822 door Rome uitgeroepen tot een internationale organisatie onder de naam: het Genootschap tot Voortplanting des Geloofs. Later werd dit uitgebreid met het Genootschap van de heilige Kindsheid (1843) en het Sint Petrus Liefdewerk voor de opleiding van inheemse priesters (1889).

Deze genootschappen bestaan nog steeds, weliswaar onder een andere naam en gebundeld in wat wij nu kennen als de Pauselijke Missiewerken (PMW). Pauselijk genoemd om hiermee het internationale karakter aan te geven van het samenwerkingsverband van ongeveer 80 kerkprovincies, verspreid over de hele wereld, met een hulpprogramma voor 800 „jonge“ kerken. In dit hulpprogramma ligt het accent vooral op de kerkbijdrage, opleiding van kader en bijzondere projecten voor kinderen. Omdat dit programma zich vooral richt op zogenaamde „jonge“ kerken ontstonden later afzonderlijke acties voor die landen waar de naam jonge kerken niet van toepassing was. Zo ontstond in 1926 het Apostolaat voor de Oosterse Kerken – toen Hereniging genoemd – en veel later, in 1966, op initiatief van de toenmalige bisschop van Roermond, mgr. Moors, een speciale actie voor solidariteit met de kerken in Latijns Amerika. Dit waren weliswaar arme, maar „gevestigde“ kerken en vielen derhalve niet onder het hulpprogramma van de Pauselijke Missiewerken. Uit dit initiatief van de Roermondse bisschop ontstond drie jaar later, in 1969, de nu bekende interkerkelijke adventsactie *Solidaridad*.

Zelatrices

Tot de oprichting van de Nederlandse Missieraad waren vele mensen in de parochies vooral actief voor de Pauselijke Missiewerken. De generatie die als zelatrices, of als echte ijveraarsters, maandelijks met kwitanties langs de deur ging voor het innen van de wereldkerkbijdrage vertoefte nog niet helemaal in het bejaardenhuis. Bovendien was, en is, er in bijna alle parochies veel aandacht voor de „eigen“ missionarissen. In die jaren kende Nederland nog bijna 9000 missionarissen overzee, vooral uit Brabant en Limburg, die op een zeer actief thuisfront mochten rekenen.

Door de oprichting van de landelijke Pinksteractie in 1959, later, vanaf 1970, „Week voor de Nederlandse Missionaris“ genoemd en ondergebracht bij het Centraal Missie Commissariaat, werden de belangen van de Nederlandse missionaris wel meer centraal behartigd, ook voor missionarissen die niet zo sterk op een plaatselijk thuisfront konden terugvallen, maar daarmee werd het initiatief voor activiteiten voor eigen missionarissen aan de parochies niet ontnomen. Vóór die tijd waren naast de officiële Pauselijke Missiewerken nog enkele particuliere initiatieven uitgegroeid tot landelijke acties. De Medische Missie Actie (Memisa) voor gezondheidszorg, in 1925 en de Missie Verkeersmiddelen Actie (Miva) voor vervoer, in 1935.

In het begin van de jaren zestig, de periode van de groeiende ontwikkelingssamenwerking, ontstond de bisschoppelijke Vastenactie. Drogende de PMW zorg voor de kerkelijke projecten, de Vastenactie richtte zich vooral op sociaal-economische projecten in de Derde Wereld, toen nog meestal door kerken opgezet of geëntameerd. In 1960 ontstond uit het Nederlands Rooms Katholiek Huisvestingscomité de stichting „Mensen in Nood“, voor bijzondere noden en vluchtelingen zorg als Nederlandse afdeling van Caritas internationalis. Zo stonden bij de oprichting van de Nederlandse Missieraad al heel wat acties op de agenda van de plaatselijke groepen.

De aandacht van de plaatselijke groepen voor meerdere acties dan die van de Pauselijke Missiewerken en de eigen missionarissen was vooral gegroeid sinds het Tweede Vaticaanse Concilie. Ik herinner mij, hoe bisschop Bekkers terugkeerde van dat Concilie en, onder de indruk van de ontmoeting daar met de wereldkerk, in 1965 een brief schreef naar alle parochies waarin hij aan alle pastores de opdracht gaf snel werk te maken van de oprichting van parochiële missie comités (PMC's). Die PMC's zouden dan aandacht moeten besteden aan het innen van de wereldkerkbijdrage, waarin opgenomen de bijdragen voor de drie Pauselijke Missiewerken, het Apostolaat voor de Oosterse kerken en de bijdrage voor de St. Willibrordvereniging voor de oecumene. Voor sociaal-economische projecten was er de Vastenactie en ook alle andere bestaande acties werden in een jaarprogramma vastgelegd. Maar vooral legde hij er de nadruk

Bisschop Bekkers: mentaliteitsvorming

Donderspreken

op dat missie niet uitsluitend geïdentificeerd mocht worden met het ophalen van geld, maar dat er meer aan „mentaliteitsvorming” gedaan moest worden. Aan dit laatste werd in het Bossche bisdom vooral veel bijgedragen door pater Sjf Donders, wp, werkzaam in Nairobi, Kenya, die voor de parochies een preken-cyclus opzette en die in het Brabantse al spoedig verbreid werden – ze waren inhoudelijk zeer goed en zeer vernieuwend – onder de populaire naam „Donderspreken”.

De pastores hadden dus die brief van de bisschop ontvangen en maakten haastig werk van het oprichten van PMC's. De namen die aan het Diocesaan Missie Bureau werden doorgegeven, stonden daar in de meeste gevallen al jaren genoteerd als ijveraarsters van de Pauselijke Missiewerken. Zij zetten dan ook hun vroegere werk voor de Pauselijke Missiewerken voort, nu dan onder de naam van Parochieel Missie Comité.

Intussen begonnen in de parochies steeds meer mensen aandacht te krijgen voor het werk van de Vastenactie. Soms werkten daar nieuw opgerichte groepen voor, soms ook ontstond er een groep voor Missie- en Ontwikkelingssamenwerking. Een M.O.-groep. Missie was dan vooral het werk van de Pauselijke Missiewerken, met name de geloofsverbreiding; ontwikkelingssamenwerking was vooral het werk van de Vastenactie. Op die manier probeerde men het woord *en* de daad, of het getuigenis *en* de dienst met elkaar te verbinden. Dit werd door de groepen ervaren als een duidelijke handreiking en de meeste M.O.-groepen wisten er ook goed mee te werken.

Moeilijker werd het toen via de missiesecretarissen van de bisdommen op de agenda van deze M.O.-groepen ook aandacht werd gevraagd voor het Vredeswerk. Ruim zes jaar voordat het IKV met haar bekende campagne startte, verschenen er al pastorale katernen met als thema: Vrede=Missie, en werd er in het katern voor het najaar een relatie gelegd tussen Vredeszon-
dag en Wereldmissiedag; de relatie vooral tussen de overontwikkeling van de bewapening en de materiële onderontwikkeling van de Derde Wereld.

Omdat de campagne van IKV en Pax Christi al meer vertaald werd in een politieke actie, voelden steeds meer mensen zich minder „veilig” in de oude vertrouwde missiegroep. Men vond het maar „politiek” en daar waren ze niet voor opgericht! Toch werd er vanuit de diocesane missiesecretariaten steeds meer gestimuleerd om M.O.V.-groepen op te richten, dat wil zeggen, groepen voor Missie-, Ontwikkelingssamenwerking *en* Vrede en werd door hen geleidelijk aan duidelijk gemaakt dat Vrede meer is dan het niet plaatsnemen van kruisraketten, dat M.O.V.-groepen geen IKV-kernen zijn, hoe zinvol ook de campagne van deze kernen, maar dat de V in M.O.V. vooral de ontworpen relatie Noord-Zuid wil accentueren. Het is dan ook zeer waarschijnlijk dat bij de Vredesdemonstratie van 29 oktober 1983 in Den Haag

Vredesdemonstratie

dank zij het groeiend aantal M.O.V.-groepen dit Noord-Zuid accent zo duidelijk aanwezig was.

Voor dit soort groepen ontstond vorig jaar de *Missionaire Agenda*. Een lang gekoesterde wens *en* van de missiesecretarissen *en* van de M.O.V.-groepen. Een wens die gezien moet worden tegen de achtergrond van:

- het grote aantal elkaar snel opvolgende campagnes met weinig of geen afstemming op elkaar;
- de grote hoeveelheid informatie- en campagne-materiaal die vanuit de vele organisaties op de M.O.V.-groepen neerdaalde;
- het groeiend aantal groepen dat een missionair vormingsproces had doorgemaakt en bijgevolg kritischer was geworden tegenover het materiaal en de te voeren acties;
- de verslechterde Noord-Zuid relatie, de olopende Oost-West spanningen, die het zicht op een situatie van vrede en gerechtigheid verduisterden, hetgeen in de huidige situatie samengaat met een teruglopende economie, toenemende armoede en uitsluiting van ongewenste minderheden in onze eigen samenleving;
- een restauratieve kerkpolitiek, die het zich ontplooiende en te realiseren Rijk Gods ondergeschikt dreigt te maken aan de overlevering van de versterkte structuren van het bestaande historisch gegroeide kerk-instituut.

Wie is wie en wat wat

Tegen deze achtergrond leefden de noodzaak tot duidelijkheid en de wens tot een samenhangende en overzichtelijke missionaire agenda, die voor het werk met de groepen concrete informatie en handreikingen zou bieden en tegelijk paste binnen het vormingsproces dat de missiesecretarissen met een groot aantal groepen waren aangegaan. In de periode 1982-1983 heeft de Missieraad door het hele land gesprekken georganiseerd met vertegenwoordigers van M.O.V.-groepen en dan vooral over de bekendheid en de bruikbaarheid van het campagne-materiaal dat bijna maandelijks door de verschillende, bij de Missieraad aangesloten, organisaties bij de groepen wordt gedropt. Uit die gesprekken bleek hoe sterk de wens van deze groepen was om de verschillende acties meer op elkaar af te stemmen, of, zoals een van de deelnemers het uitdrukte: „Na tien jaar wil ik wel eens weten wie wie is en wat wat!”.

Intussen was er ook binnen de Missieraad een consensus gegroeid rond de formulering van de actuele missionaire intuïtie die leidde tot de uitdrukkelijke keuze voor de armen. Deze keuze werd verantwoord in het jaarverslag 1979-1981 van de Missieraad en laat zich samenvatten in het thema van de missionaire agenda: *Kiezen voor solidariteit met de armen*. De agenda bestaat uit twee delen. Allereerst de agenda, waarin overzichtelijk het actie-programma van tien organisaties is opgenomen en vervolgens het gezamenlijk thema als een rode draad door de agenda.

Rode draad

Nu is zo'n thema gemakkelijk op papier te zetten en bijna iedereen zal wel zeggen te kiezen voor de armen, maar de belangrijke vragen blijven vooralsnog onbeantwoord: *Kan dat werkelijk, kiezen voor solidariteit met de armen? Wie zijn die armen en hoe kunnen wij solidair zijn? Wij worden niet gemarteld. Wij lijden geen honger. Wij worden niet gedeponeerd. Ons wordt gevraagd te kiezen. Is het mogelijk je te laten gezeggen door feiten en ervaringen van mensen die midden in de strijd staan en die zelf nauwelijks invloed hebben op hun geschiedenis?*

Bekering

In onze westerse benadering van geschiedenis hebben we vaak alleen leren kijken door de ogen van de overwinnaars. Het is een wezenlijk nieuwe ontdekking dat we in feite de ogen van armen en onderdrukten, van mensen die onderliggen, moeten gebruiken. Dat vereist een hele bekering; die nieuwe manier van kijken vraagt om een andere mentaliteit. Een dergelijke bekering wordt gemaakt in een proces van kleine, maar beslissende stappen. Die weg probeert de missionaire agenda aan te geven. Bij het verschijnen van de eerste agenda werd als eerste stap aangegeven: laten we beginnen met luisteren. Door te luisteren naar het bewustwordings- en bevrijdingsproces van mensen uit de Derde Wereld krijgt men ook oog voor mensen aan de rand van onze eigen samenleving. Bovendien ontdekt men hoezeer wij zelf nog gevangen zitten in heersende ideeën en hoe weinig bewust wij mensen in Nederland vaak nog zijn. Het bevrijdingsproces gínds werd vaak geblokkeerd door heersende ideeën als: „Het is nu eenmaal Gods wil“ enzovoort. Hier in Nederland zijn weer andere heersende ideeën. Bert Stuurwold in zijn boekje *Maatschappij-analyse, doet U mee?* noemt er een aantal. Bijvoorbeeld: wij spreken gemakkelijk over „onze“ economie. In hoeverre is die van ons? Of een uitdrukking als: dat is een sociale wijk. Door welke ogen kijken wij, als wij dit soort termen gebruiken?

Leren luisteren

Leren luisteren blijkt een belangrijke stap in de richting van het gekozen thema. Uit de voorbeelden van groepen en zelfs van een bisschop, die in deze tweede agenda zijn opgenomen, blijkt bovendien dat we dat kunnen leren. Vandaar de ondertitel van deze tweede agenda: luisteren kunnen we leren.

Uit het feit dat van dit boekje gemakkelijk tienduizend exemplaren op aanvraag verspreid worden, mag voorzichtig worden geconcludeerd dat het in een behoefte voorziet. Of deze conclusie juist is en of M.O.V.-groepen er werkelijk mee kunnen werken, wordt bij hen nagevraagd. Misschien kan daar later nog eens over gerapporteerd worden.

Piet Simons

* Missionaire Agenda No. 2. Uitgave: Nederlandse Missieraad, Halve Maanstraat 7, 5211 VV 's-Hertogenbosch (073-142748), Prijs f 1,— excl. verzendkosten.

Derde Wereld beweging en spiritualiteit

Derde Wereld agenda

In dit nummer over terugkoppeling past een wat uitvoeriger bespreking van het nummer „Woorden uit de Derde-Wereld-agenda“ van het *Tijdschrift voor Geestelijk Leven* (1984/3).¹⁾ In de vraagstelling en dus in de artikelen van ons themanummer over terugkoppeling komt de aard van de spiritualiteit van de kerkelijke Derde Wereld beweging niet echt fundamenteel aan de orde. Dit facet mag niet achterwege blijven. Geloofsgetuigenissen en theologische reflecties van christenen uit de Derde Wereld hebben namelijk een onmiskenbare invloed op de spiritualiteit van medewerkers van missionaire organisaties en op personen uit groepen in parochies en gemeenten. In het materiaal dat voor groepen gemaakt wordt door mensen uit kerkelijke Derde-Wereld-organisaties staan steeds vaker getuigenissen, verhalen en reflecties van christenen uit de Derde Wereld afgedrukt. Tevens vinden we meer en meer maatschappij-kritische exegeses. Van een persoonlijk getuigenis door auteurs ter motivering van de groepen is veel minder sprake.

Daarom is het zo interessant dat de redactie van het *Tijdschrift voor Geestelijk leven* (TGL) aan een twaalftal christenen uit de Derde Wereld beweging heeft gevraagd „een artikeltje over hun spiritualiteit“ te schrijven. Deze christenen werken in Nederland en België: in Nederland bij Solidaridad, Betaald Antwoord (anticrisme) en in een aantal comité's, waaronder een M.O.V.-groep (werkgroep voor missie, ontwikkeling en vrede); in België bij Broederlijk Delen, Wereldwijd, het N.C.O.S. (de Vlaamse NOVIB) en een aantal comité's. Sommigen schrijven over hun ambivalente verhouding tot de plaatselijke kerk; anderen beschrijven de ontwikkeling die zij in hun geloofsbeleving en hun politieke denken hebben doorgemaakt onder invloed van het solidariteitswerk. Ook wordt geschreven over het belang van de aandacht voor spiritualiteit voor het solidariteitswerk als zodanig.

God is ondergedoken

De redacteur van *Wereldwijd*, Hugo Saeys, herhaalt in zijn artikel in TGL wat hij ook schreef in de inleiding op het onlangs verschenen *Wereldwijd Brevier*, een dik boek met getuigenissen uit met name de Derde Wereld (zie beneden p. 374). Hij schreef: „Uit dit boek moge blijken dat God niet dood is. Hij is gezond en wel, maar Hij zit ver van hier. Hij is van het rijke Noorden naar het arme Zuiden getrokken. Hij leeft er ondergedoken in de onderwereld van armen en verdrukten. Sinds mensenheugenis heeft Hij zich immers altijd beter bij hen thuisgevoeld.“ Bepaald een provocatie voor kerkelijke milieus, waar immers zoveel over God en over geloof gepraat wordt.

In een aantal van de bijdragen speelt deze thematiek een minder grote rol. Met name de bijbel blijkt een belangrijke inspiratiebron voor activisten. De kerk komt in deze bijdragen als object

**Importeren
uit
Derde
Wereld?**

van reflectie minder voor. Een aantal auteurs hebben in hun werk structureel met de kerk te maken, en schrijven er dan ook over. Het zijn Gerlof van Rheenen van Solidaridad, Anton van der Meer uit een M.O.V.-groep in Nijmegen-Oost, en Jef Felix van Broederlijk Delen. In de lijn van dit themanummer over terugkoppeling wil ik me op deze drie auteurs – in vergelijking tot Saeys – concentreren.

Opvallend vind ik het verschil tussen de benadering van Saeys en die van de drie bovengenoemde auteurs. Als God in de Derde Wereld is ondergedoken, moet je Hem in het kader van de terugkoppeling weer importeren via de getuigenissen van mede-christenen daar, zo zou je in de lijn van Saeys kunnen redeneren. De Derde Wereld-beweging wordt dan een middel om de kerk in Europa te evangeliseren. Op zich geen gekke gedachte. Je hoort het wel meer zeggen: de armen (in de Derde Wereld) moeten de rijken (*de mensen in de rijke landen*) evangeliseren. Evangeliseren wil mijns inziens echter zeggen: wijzen op de aanwezigheid van God in de concrete geschiedenis van mensen en het aanwakkeren van het verlangen om God te zien; in tekenen, maar uiteindelijk als liefde die alles en allen vervult. Moet je om God te zien dan naar de Derde Wereld toe? Mij dunkt: God is alomtegenwoordig, of het is zinloos om over Zijn bestaan te spreken. Anders gezegd, met de woorden van Ernesto Cardenal: „Al het menselijk handelen (dus ook dat van Europeanen – H.O.), zelfs de zonde, is een speurtocht naar God, maar men zoekt Hem meestal daar, waar Hij het minst te vinden is.“²⁾

Saeys wil in zijn preek tot nadenken stemmen, maar mijns inziens geven de andere auteurs een betere richting aan. Bij hen verloopt de redenering andersom; de thematiek wordt „op de voeten gezet“. In verschillende bewoordingen geven zij aan zichzelf in menige kerkelijke bijeenkomst niet thuis te voelen. Of dat voor God ook zo is laten zij in het midden. Wel blijken zij gefascineerd te zijn door ontwikkelingen in kerk en theologie, met name in Latijns Amerika. Zij stellen zich ieder de vraag naar de mogelijkheid van de Godsontmoeting in de eigen situatie. Tevens beschrijven zij de barrières voor de Godsontmoeting die er volgens hen in de kerk zijn, en zoeken naar praktische remedies om die op te ruimen. Aan de missionaire groepen hechten zij alledrie grote waarde, omdat dit groepen zijn met een officiële kerkelijke status, waarbinnen (weliswaar moeizaam) de verandering te bevorderen is die zij de hele kerk zouden toewensen. Alledrie blijken behoefte te hebben aan het in de kerk met anderen delen en versterken van het geloof in God. Maar juist in die behoefte voelen zij zich gefrustreerd. Van der Meer: „*Waar kunnen parochianen tot elkaar zeggen 'Ik geloof...!?' In de verschillende werkgroepen moet gewerkt worden: aan de liturgie, aan het bezoeken van zieken, aan de*

voorbereiding op Eerste Communie en Vormsel. Er is geen stimulans om een leerhuis op te richten, waar men de Schrift en het dagelijks leven met elkaar verbindt“.

Van Rheenen schrijft in dit verband: „... zo open en spontaan in veel Latijnsamerikaanse gemeenschappen het gesprek over Christus is, zo weinig en vaak met enige schroom wordt hier over Hem gesproken“. En Felix: „*In geheel dit animatiecircuit is de 'geest' van Broederlijk Delen aanwezig. Hij manifesteert zich zeer verscheiden. Soms in een luide, progressieve roep, veelal in een eerder benepen, slappe zucht. Doch die laatste kan aan volume winnen.“*

Zo goed als alle auteurs geven er tussen de regels blijk van een verandering van oriëntatiekader te hebben doorgemaakt. Er is sprake van een groeiende verwijdering van de burgerlijke cultuur en ook van de burgerlijke godsdienstigheid. Kerkelijke ontwikkelingen in de Derde Wereld, waarin geloof en bevrijding hand in hand gaan, hebben er bij hen toe bijgedragen de vraag naar de betekenis van het geloof opnieuw te stellen. Degenen die in het solidariteitswerk met de kerken te maken hebben, zoeken ook naar aanknopingspunten in de spiritualiteit van medechristenen. Zowel voor de eigen lange adem als voor de effectiviteit van al het bewustwordingswerk onder kerkmensen vinden zij de aandacht voor spiritualiteit onontbeerlijk.

Van der Meer klaagt over het lage peil van de katechese in zijn parochie. En hij schrijft ook dat veel preken even goed uit 1938 zouden kunnen stammen. Inspiratie ontleent hij aan wat buiten parochieel verband gebeurt, bijvoorbeeld een geslaagde stedelijke Romero-herdenking. Felix stelt zich iets anders op. Hij schrijft: „*Meetrillen doet het volk nog het meest met projecten, op voorwaarde dat ze zeer concreet zijn en de zekerheid bieden dat er 'niet te veel geld aan de vingers blijven plakken'. Dit emotioneel meetrillen is voor ons niet negatief. Het biedt een geschikt uitgangspunt om stappen te zetten op de weg van noodhulp naar hulp tot zelfontwikkeling en structurele veranderingen“.* Van Rheenen zegt iets soortgelijks: „*Je kunt in 'onze' kringen dikwijls konstateren: er zit een luchtje aan de charitas, het liefdewerk, dat in eerste reactie als een uiting van een gebrekkig politiek bewustzijn wordt uitgelegd, of als een inadequate compensatie over zoveel ellende in de wereld. Zo'n houding is niet goed, op z'n minst onevenwichtig en onverstandig, denk ik. In plaats van blijdschap te voelen over zoveel liefde en bewogenheid voor de medemens, is er teleurstelling over de beperktheid, de onpolitieke strekking daarvan.“*

Romero-herdenking

Gods-verlangens

Felix en Van Rheenen willen aansluiten zoeken bij wat er aan geloof, aan Godsverlangen in mensen aanwezig is. Zij leggen minstens evenveel nadruk op het gelovig beamen van de

ontmoeting met God in de lijdende naaste, als op het appèl tot bekering, dat God doet bij monde van de lijdenden in de Derde Wereld. Dat lijkt me niet alleen om didactische redenen, maar ook om theologische, juist. In de kerk dienen we elkaar aan te spreken op ons geloof en op deze verbondenheid met anderen, en met name met de lijdenden, in Christus. En niet primair op de zonde en het tekortschieten. De zonde moet wel ter sprake komen, maar binnen de context van het verlangen van God en de mensen naar de komst van het Koninkrijk. Een voorbeeld bij Van Rheenen:

„Is spiritualiteit dan niet bedreigend? Voel je je daarin dan niet net zo ongemakkelijk als wanneer je goed gekleed, weldoorvoed en met een retourticket op zak door de krottenwijken van Latijns Amerika loopt? Is de afstandelijke en soms vijandige blik van de hongerende armen dezelfde blik die ons in de ontmoeting met God ten deel valt? Ook hier is de spiritualiteit weer tweeledig. Aan de ene kant is het een confrontatie met ons gebrek aan liefde, een concrete vereenzelviging met de naaste, de arme, met ons gebrek aan echte solidariteit. Maar aan de andere kant zien we een God die genadig is, d.w.z. ons telkens weer nieuwe kansen geeft en ons juist daardoor in staat stelt onze weg te vervolgen of een nieuw begin te maken.”

Saey's' preek daarentegen lijkt eerder de volgende denktrant te kunnen versterken: De Derde Wereld is de plaats waar goed nog goed is en slecht nog slecht, en waar God door de straten loopt. Maar hier is het allemaal veel ingewikkelder, en moeten we maar niet teveel over God praten. Dat laten we maar aan de pastores over; die kunnen het altijd zo mooi zeggen.

Met name Gerlof van Rheenen werkt in zijn bijdrage verder uit wat het gelovig beamen van de ontmoeting met God in de lijdenden voor zijn praktische werk betekent. Hij omschrijft kortom het meest pregnant zijn eigen spiritualiteit. Het lijkt me in de lijn van zijn manier van denken en geloven te liggen als ik stel: getuigenissen uit de Derde Wereld kunnen slechts een hulpmiddel zijn bij het herontdekken van de waarde van het geloof in de Europese context. Aan de oorsprong van de fascinatie door ontwikkeling in Latijns Amerika ligt de behoefte om zelf door het geloof in het reine te komen met het lijden en de strijd en alles wat daaraan vastzit. Het gaat om de betekenis van geloof en kerk in het eigen leven, en in dat leven kan solidariteitswerk voor de Derde Wereld een grote rol spelen. Maar net zo goed ander sociaal of politiek werk in Europa. Er is tenslotte genoeg te doen om ons te bevrijden van de kapitalistische en patriarchale kluisters, waaronder zo veel mensen gebukt gaan.

De voorstelling van Saey's kan impliceren, dat geloven met name in de Derde Wereld nog kan, maar dat wij het moeten hebben van ons kwaad geweten. Een kwaad geweten kan in de praktijk betekenen: het ronddolen in gevoelens van schuld en machteloosheid tegenover het beleid van machtigen in het klein en in het groot, aan wier orde je je hebt leren onderwerpen. Een

kwaad geweten op zich is geen motor voor verandering. Dat degenen die zich om welke reden dan ook met de bestaande orde identificeren, gewetens- en loyaliteitsvragen hebben lijkt me *hun* probleem. Een missionaire spiritualiteit kan gelukkig uit andere bronnen putten. Een van die bronnen is de praktijk van de Derde-Wereld-beweging. Echter: de missionaire organisaties kunnen nog zoveel prachtige teksten uit de Derde Wereld importeren; als het erom gaat mensen in Nederland of België vanuit het evangelie te motiveren, dan moet ook ruimte gemaakt worden voor de verwoording van wat onszelf drijft: ons getuigenis van de ontmoeting met God, en van de verrukking en de confrontatie die daarmee samenhangt.

Hans Oldenhof

¹⁾ Te bestellen door overmaking van f 6,— op giro 1459.73 t.n.v. TGL, Den Haag. In België door overmaking van 360 fr. op giro 000.0166079-15 t.n.v. TGL, Leuven, onder vermelding van 1984/3.

²⁾ Uit *Die Stunde Null* van Ernesto Cardenal, Wuppertal 1979, p. 278. Met name het laatste deel, de vertaling van zijn boek *Vida en el amor* is meditatielectuur, waarin het gebeuren van de ontmoeting met God indringend wordt beschreven.

Doopsgezinde Consultatie over zending

Straatsburg

Van 18-23 juli 1984 werd in Straatsburg een consultatie over zending gehouden voor Doopsgezinden uit diverse delen van de wereld (Mennonites en Brethren in Christ). Het was de derde keer, dat zo'n bijeenkomst werd georganiseerd.

In 1975 werd voor het eerst de noodzaak gevoeld om leidinggevende figuren uit de jonge broederschappen in Azië, Afrika en Latijns Amerika ruimte te geven voor gesprek met vertegenwoordigers van zendings-, hulpwerk- en vredes-organen van Doopsgezinden in Noord-Amerika en Europa. Het resultaat was een ontmoeting in San Juan (Puerto Rico), waar toen ook het presidium van de Mennonite World Conference vergaderde. Vooral problemen van wederkerigheid in zending, het delen van financiële bronnen en de noodzaak van leadership training kwamen aan de orde, maar bovendien de kwestie van de identiteit van doopsgezinde gemeenschappen in andere culturen dan die van Noord-Amerika en Europa, waar het „doperdom” zijn historische wortels heeft. Drie jaar later kwam een veel grotere groep bijeen in Hesston (Kansas, U.S.A.) vlak voor de 10e Mennonite World Conference, die in juli 1978 te Wichita (U.S.A.) werd gehouden. De lijnen van 1975 werden doorgetrokken. Met name aan de Noord-Amerikanen (verreweg de sterkste groep) werd gevraagd meer sámen te werken. Overigens werd aan niemand iets ópgelegd; gezien de losse verbanden tussen

7000
gewone
gemeente-
leden

Eigen
geloof

doopsgezinde broederschappen zou dat moeilijk gaan. Het begrip van wederkerigheid werd nog sterker onderstreept. De consultatie in Straatsburg was opnieuw gebonden aan een grote bijeenkomst, in dit geval de 11e Mennonite World Conference, welke zowel door zijn thema – „Dienen in hoop” – als door het grote aantal deelnemers (7000, waaronder 700 meest gewone gemeenteleden uit Nederland – veel meer dan verwacht was) duidelijk missionaire aspecten had. Van de 65 deelnemers aan de consultatie kon zo een derde gedeelte komen uit gebieden buiten Europa en Noord-Amerika. Dat was in feite nog te weinig. Acht vrouwen hadden een aandeel in de consultatie.

**Getuigenis
Geloofstrouw
Vernieuwing**

Gekozen was voor het thema „Witness, Faithfulness and Renewal” (Getuigenis, Geloofstrouw en Vernieuwing). In de meeste doopsgezinden broederschappen wordt aan zendingsgetuigenis veel aandacht besteed. Een aantal gemeenschappen ondervindt, dat hun getuigenis niet zonder lijden en geloofstrouw werkelijkheid wordt. Binnen andere groepen groeit het inzicht, dat vernieuwing van geloof en van organisatievormen hard nodig is.

In een vroeg stadium waren naar vele broederschappen in de wereld enquête-formulieren opgestuurd, waarin vragen werden gesteld over hun missionaire bewustzijn, daarnaast over de missionaire realiteit, en bovendien over het specifieke karakter van de praktijk: verschillen of overeenkomsten met de benadering van andere denominaties in soortgelijke contexten. Hoewel slechts een deel van de aangeschreven groeperingen reageerde, waren de antwoorden voldoende representatief om in papers te worden samengevat, die door Wilbert Shenk, Calvin Shenk (beiden U.S.A.) en Roelf Kuitse (momenteel werkzaam in de U.S.A.) waren opgesteld en dienden als materiaal voor de besprekingen. Ideologische, politieke, economische en religieuze factoren, die op het getuigenis der gemeenten invloed hebben, werden in deze papers geanalyseerd¹). Een van de conclusies van Calvin Shenk was:

„Telkens als er een gemakkelijke aanpassing is aan de samenleving, en zo lang de kerk haar vrijheid gegund wordt, wordt de kerk gauw verleid en wordt ze een supporter van de status quo. Maar als er een bepaalde mate van onzekerheid en spanning is, is er een duidelijke perceptie van geloof”.

Juist omdat niet velen reageerden op de vraag naar een specifiek verschil tussen een „dopers” besef van getuigenis en dat in andere denominaties, komt Kuitse tot de opmerking:

„Een bewustzijn van te veel afhankelijkheid van alle mogelijke evangelicale groepen, en church-growth denkbeelden (‘het succes-syndroom van populaire church-growth bewegingen’ zoals het door één der ondervraagden is geformuleerd) wordt meer dan eens tot uitdrukking gebracht”.

Er blijkt verlegenheid te zijn met betrekking tot de vraag, hoe men als „lichaam van Christus” in de praktijk moet werken aan vrede en gerechtigheid²). Daarnaast is onzekerheid bespeurbaar als het gaat om een zuiver evenwicht tussen „evangelisatie” en „werken aan vrede en gerechtigheid”.

De Europese situatie geeft volgens de antwoorden reden tot zorg. Negatieve krachten lijken zich daarbij het duidelijkst te manifesteren in ons land, worden daar althans opgemerkt. Tegelijkertijd meldden de papers ook enkele kleine, hoopvolle signalen van vernieuwing in Europa, via kleine groepen buiten de kaders van de traditionele kerken (zoals in Spanje en Ierland – zie beneden). Dat sluit aan bij een van de gevolgtrekkingen van Calvin Shenk’s bijdrage:

„... onze opvattingen over gemeenschap en radicale navolging vormen een belangrijk goed bij trouw in de zendingsopdracht. (. . .) Terwijl sommigen radicale navolging als een belemmering voor het geloof beschouwen, voelen anderen zich duidelijk aangetrokken tot onze visie omdat die authentieker lijkt.”

De bespreking van genoemde papers was één onderdeel van de ontmoeting. Veel tijd werd gegeven aan bijbelstudie (n.a.v. de eerste Petrus-brief, die later in de grote wereldconferentie ook centraal stond). De bijbelexegeses kregen een bijzondere, bijna profetisch-actuele spits in het getuigende commentaar van een jonge Spanjaard, José Gaillard, die in Burgos een basis-gemeenschap leidt.

Daarnaast werd veel aandacht gegeven aan case-studies. De situatie in Indonesië, waar de *Gereja Kristen Muria Indonesia* (die een etnisch-chinese achtergrond heeft, maar zich snel daaraan ontworstelt) een eigen zendings-orgaan kent, kwam ter sprake, maar ook de toestand in Zuid-Korea: de immens grote Moon-beweging werd geplaatst naast een kleine ondergrondse huisgemeente. Wat Europa betreft: de historische achtergronden van het corrupte stuk samenleving waarbinnen Oudezijds 100 wil getuigen werden scherp aangetoond. En daarna luisterden we naar een gepassioneerd verslag van de totaal andere, nog lang niet gesecculariseerde verhouding in Ierland, waar een kleine Mennonite Fellowship probeert te werken aan verzoening.

Guatemala

Adembenemend, als voorbeeld, was het verhaal uit Guatemala. De onlangs verdreven dictator Rios Montt had nauwe banden met de kleine en jonge groep evangelische Mennonites daar, maar werd door hen teruggewezen, toen hij op een aantal punten de staat van beleg niet wilde herzien. Het verslag van Gilberto Flores uit Guatemala bevestigde, dat de communicatie tussen de verschillende broederschappen zeer te wensen over laat. Het leidde tot de vraag: hoe en wanneer moeten andere gemeenschappen bijspringen met advies, steun of waarschu-

wing in een crisis-situatie, en wanneer moeten ze zich daarvan juist onthouden? Met andere woorden: de vraag naar de juiste vorm van *koinonia*, fellowship, gemeenschap.

Met opzet was er in het programma zeer veel ruimte voor het laten groeien van die *koinonia*, via gebed, muziek, overdenking. Alle deelnemers hebben juist dát als het meest verrijkende aspect van de ontmoeting ervaren. Waar andere delen van het programma toch nog te zeer een westerse stijl verrieden, kon hier de geestelijke armoede van de deelnemers uit westerse gemeenten worden aangevuld door bijdragen uit Tanzania, Zaïre, Japan. Hoort het bij de stijl van Doopsgezinden (met name: buiten *ons* land) om zo, zeer eenvoudig, gestalte te geven aan de authenticiteit van het getuigenis? Is dat *hun* specifieke bijdrage?

Aanbevelingen

De deelnemers bepleitten een centralere rol van de Mennonite World Conference bij het verkrijgen van meer solidariteit tussen de broederschappen in verschillende delen van de wereld; niet alleen in de zin van een meer juiste en rechtstreekse informatiestroom, maar ook van middelen om waar nodig wederzijdse zorg tot uitdrukking te brengen (gedacht werd onder meer aan Ethiopië).

Voor twee bijbels-theologische probleemvelden werd aandacht gevraagd met het oog op de missionaire praktijk. Allereerst rezen er vragen over de christologie, en met name over de „uniqueness of Christ“. Overeenstemming over wie Christus is en wat hij doet, is naar de mening van veel deelnemers noodzakelijk, wil er een basis zijn voor evangelieverkondiging en vredesgetuigenis. Daarnaast blijkt het nodig om te komen tot een duidelijker begrip van de Heilige Geest, in zijn verhouding tot geestengeloof, nieuwe religieuze bewegingen en occulte groeperingen, die alle een geestelijke macht claimen. Als middelen om aan deze probleemvelden te werken, werden genoemd de uitwisseling van krachten, het gebruik maken van rondreizende docenten of het houden van regionale consultaties; eventueel ook het instellen van theologische werkgroepen.

Eigenlijk was in de consultatie onvoldoende aandacht gegeven aan de noodzaak van geestelijke vernieuwing in de gemeenten. Vandaar, dat een laatste aanbeveling werd gedaan aan broederschappen en zendingsorganen om te werken aan persoonlijk reveil en structurele veranderingen in leven, stijl en organisatie van de gemeenten.

Opvallend was, dat kwesties als de relatie tussen zending en dialoog nauwelijks aan de orde waren (maar het thema leidde niet in die richting); evenmin werd verwezen naar het oecumenisch perspectief, dat in het WCC-document *Mission and evangelism: an ecumenical affirmation* tot uiting komt. De meeste

doopsgezinde broederschappen bevinden zich in het gebied van de „evangelicals“ of hebben genoeg aan hun eigen, intern-doopsgezinde positie. De eigenlijke waarde van de bijeenkomst was eerder te vinden in de horizon-verruimende geestelijke ervaring van werkelijk wereld-wijd met elkaar meeleven dan in ferme uitspraken.

Bovendien kwamen veel onderwerpen uitvoerig ter sprake tijdens open werkgroepen gedurende de Mennonite World Conference zelf. Zaken als de relatie tussen zending, hulpwerk en vrede; kerkgroei bij Zwarte en Spaans-talige groepen in de U.S.A.; de houding tegenover de bevrijdingstheologie in Latijns Amerika of de waarde van vernieuwende basisgroepen werden daar onder vaak grote belangstelling besproken.

Opzet en stijl van deze wereldconferenties lijken (of is dat een gebrek aan inzicht in hetgeen bij andere denominaties gebeurt?) een typisch doopsgezinde vorm van kerk-zijn te accentueren: maximale participatie van gewone gemeenteleden, meer belangstelling voor „fellowship“ dan voor theologische verklaringen of politieke uitspraken. Is dat zwakte? Het is mogelijk. Maar zo'n wijze van kerk-zijn kan óók een inspirerend teken zijn voor anderen. Het was in elk geval in dit kader, dat de hierboven besproken consultatie plaatsvond.

Alle Hoekema

Inspirerend teken

- 1) Deze papers, en ook het verslag van de consultatie, zijn op aanvraag verkrijgbaar bij de Mennonite World Conference, 528 East Madison Street, Lombard, Il., 60148, U.S.A.
- 2) Het tekortschieten van doopsgezinde zendingsorganen in Europa en Noord-Amerika bij het beklemtonen van zending als vredesgetuigenis werd enige jaren geleden al gesignaleerd in de bundel *Mission and the Peace Witness*, die in 1979 verscheen onder redactie van Robert Ramseyer (Herald Press, Scottsdale, Pa., U.S.A.).

Boekbesprekingen

Jean Stromberg (ed.), *Mission and evangelism: an ecumenical affirmation. A Study guide*. World Council of Churches, Geneva, 1983. 84 pag., S. Fr. 8,90.

Reeds eerder heeft *Wereld en Zending* aandacht geschonken aan de oekumenische verklaring over zending en evangelisatie, die in 1982 door het Centrale Comité van de Wereldraad van Kerken is aanvaard (R. J. van der Veen; Een positiebepaling van de Wereldraad, in jaargang 1983/1). De verklaring is nu omgewerkt tot een studiegids. Er zijn praktijkverhalen en citaten toegevoegd, die de „mooie” woorden van de verklaring wat dichterbij de werkelijkheid brengen. Vragen voor nadere studie en gesprek sluiten daarbij telkens aan. Nu wij als christenen in Nederland een minderheid worden te midden van niet-gelovigen en andersgelovigen (moslims, hindoes) wordt het dringend nodig dat gemeenten en parochies op zoek gaan naar een zendings-/missieopvatting en -gedrag voor de eigen situatie, die aansluiten bij het denken en handelen op wereldniveau. Er zijn nog te veel achterhaalde „kolonialistische” zendingsideeën in omloop.

De inmiddels in *Allerwegen* uitgekomen Nederlandse vertaling en bewerking kan helpen bij deze heroriëntatie.

Freek N. M. Nijssen

M. Colpaert e.a., *Wereldwijd Brevier*, uitg. Stichting Gezamenlijke Missiepubliciteit i.s.m. Wereldwijd, Den Bosch/Antwerpen, 1983, 200 p., f 27,50.

Uit met name *Bijeen* en *Wereldwijd* zijn 120 teksten bij elkaar gebracht in een ingebonden bloemlezing met een stevige omslag. De teksten uit alle delen van de wereld hebben tot doel de lezer(es) te helpen om „tot aktie en kontemplatie, politiek en mystiek, engagement en geloof te komen”. Voor verschillende periodes in het kerkelijk jaar (vandaar de naam brevier) zijn steeds een tiental overwegingen van geëngageerde christenen opgenomen. De keuze is erg gelukkig, behoudens

enkele uitzonderingen, die voor het beoogde doel in Nederland niet bruikbaar lijken: een drietal teksten uit Afrika is erg patriarchaal, een tekst uit Burundi over Nederland en een uit de V.S. zijn te westers, en een tekst van de Boeddha lijkt verdoemd. De overige teksten zijn zeer bruikbaar voor persoonlijke overweging, in groepen en vieringen. Enige bekendheid met de context, het land lijkt wenselijk voor het verstaan. De samenstellers schrijven, wat provocerend, dat de teksten levenstekens zijn van mensen, die God hebben ontmoet sinds Hij van het rijke noorden naar het arme zuiden is getrokken om onder te duiken in de onderwereld van armen en verdrukten. Hopelijk is dit hoogstens een fase van noodzakelijke vervreemding van ons burgerlijk geloof, om daarna in Nederland zelf meer tot het schrijven en publiceren van dergelijke overwegingen te kunnen komen.

Hans Oldenhof

Raymond Fung (ed.), *Households of God on China's Soil*, Wereldraad van Kerken, Geneve, 1982, 78 blz.

Dit boekje bevat veertien verhalen van huishoudingen in China. Ze vertellen het wonder van het overleven van de kerk in dat land sinds de communistische machts-overname. De kerk leefde door in kleine groepen bij mensen thuis. Sommige van deze verhalen zijn reeds eerder gepubliceerd in de *International Review of Mission*. Fung trekt in zijn inleiding enkele conclusies: de kerk in China is nu echt chinees, geen buitenlandse macht beheerst en bepaalt haar identiteit langer, er zijn geen confessionele of denominationele scheidslijnen meer. Het is de kerk van het driemaal zelf: zelfbesturend, zelfverbreidend en zelfonderhoudend. Het is wel heel treffend, dat deze formule van Rufus Anderson en Henry Venn uit de zendingstheorie van de vorige eeuw nu haar toepassing vindt – vanuit westers oogpunt van bovenaf opgelegd – in China. Reden tot diepgaande bezinning in missionaire kringen in het Westen, een bezinning die te maken heeft met structuren van afhankelijkheid en overheersing en het moratoriumdebat, dat

inmiddels vroegtijdig verandert is. De verhalen zijn ontroerend als getuigenissen van authentiek geloof. Ze kunnen ook de broodnodige missionaire bezinning weer op gang helpen. Een Nederlandse vertaling kwam inmiddels uit in de serie *Bijeen publicaties*, no. 27 (f 15,—). Zie de aankondiging in *Wereld en Zending* 1984/1, p. 96.

C. H. Koetsier

Paul E. Kauffman, *China, the emerging challenge: a christian perspective*, Baker Book House, Grand Rapids, Michigan, 1982, 317 pag., prijs \$ 8,95.

Over China en het christendom werd en wordt veel geschreven. Niet alleen politici en handelaren zijn in een vierde van de mensheid geïnteresseerd! Het onderhavige boek heeft geen wetenschappelijke premisses en het bevat geen voetnoten of literatuur. Maar wel is het een resultaat van grondige studie van literatuur en van recente gebeurtenissen. De politieke en sociale geschiedenis van China wordt zeer leesbaar gepresenteerd én ook kritisch. De geschiedenis van het christendom komt er korter vanaf; de nestoriaanse tijd en de periode van de katholieke missie begonnen in de 16e eeuw worden goed weergegeven, maar – wanneer in het begin van de 19e eeuw het christendom een nieuwe kans krijgt – wordt alleen de protestantse zending behandeld en wordt met geen woord gerept over de toch niet te verwaarlozen katholieke missie. De lotgevallen van het christendom na 1949 worden uitvoerig beschreven en men vindt er een evenwichtige uiteenzetting van zowel de officiële Drie-Zelf-Beweging en van de huis-kerken. Een zekere nadruk op het evangelikale element in het chinese christendom is in dit boek aanwezig. De auteur probeert een afgewogen oordeel te geven over de steeds weer opkomende verlangens om missionarissen naar China te zenden. Hij vindt het woord „missionaris” niet meer goed en hij geeft veel nadruk aan de zendingstaak van Aziaten – voor van die van Chinese oorsprong. Onkritisch staat hij tegenover radio-uitzendingen, zenden van literatuur en bijbel-verspreiding door buitenlanders. Onkritisch is ook zijn opmer-

king, dat er nu wel 25 miljoen christenen in China zijn, wellicht 50 miljoen? (174). Elk jaar drie miljoen erbij! En in 1949 was het nog maar een miljoen. Hier moet opgemerkt worden, dat niemand het precies weet, maar dat er echt geen aanwijzingen zijn voor zulk een toename. Een toename is er echter wel degelijk.

Arnulf Camps ofm

Joseph G. Healy, *A fifth Gospel. The experience of black christian values*. Orbis Books, Maryknoll 1981, 204 pag., \$ 7,95.

Gods zelfopenbaring in de geschiedenis via volkeren maakt de Afrikaanse mensheid tot een vijfde evangelie. Aldus de auteur ter verklaring van de titel van dit boek (129). Van 1968 tot 1974 was hij Social Communications Secretary voor de Oostafrikaanse bisschoppenconferentie, en bereisde hij vanuit zijn standplaats Nairobi verschillende landen in Afrika. Na wat hij noemt een „pelgrimstocht” langs het Heilig Land, langs Poona, langs de charismatische beweging in New York en langs de kleine Broeders in Kameroen kwam hij terecht in een Tanzaniaans dorpje, Nyabihango, waar hij twee jaar met de agrarische bevolking lief en leed deelde: niet als uitdeler of bringer, maar als leerling en ontvanger in het kader van een kleine christelijke gemeenschap. Het is een stichtelijk boek geworden, waarin informatie of analyse het duidelijk hebben moeten afleggen tegen vroomheid. Men krijgt als lezer eerder kijk op de beleving van de auteur die zich aangegrepen voelt door zijn meditatieve verwerking van kleine gebeurtenissen dan op de dorpelingen die hij zozeer bewondert. Voor wie op zoek is naar een Ujamaa spiritualiteit voor blanke missionaire werkers in Afrika of in zwarte gemeenschappen van de Verenigde Staten (laatste blz. van het boek) is hier stof tot overweging.

J. Heijke

Pedro V. Salgado, O.P., *Het Christendom is revolutionair*, Diocesaan Pastoraal Centrum, Assen 1983, 150 pag.

In *Wereld en Zending* 1983, nr. 1, doet W. van Olfen verslag van een belangwekkende

de kerkelijke „communio“ tussen Groningen en de Filippijnen: het Groningse bisdom ging ter gelegenheid van zijn 25-jarig bestaan op zoek naar een „cadeau dat iets te betekenen had voor alle mensen in het bisdom“ en vond dat in het aangaan van een relatie met het bisdom Ilagan. Een relatie als leerproces, als een „bijdrage aan nieuwe verhoudingen en een nieuwe kerkopbouw“. In dit leerproces hoort de vertaling thuis van dit boekje van pater Pedro Salgado, die sinds 1982 reeds enkele malen in Nederland te gast was. Zie over hem ook pagina 2 van *Trouw*, 13-2-'84.

De titel dekt geheel de inhoud: Christus is revolutionair, het Christendom is revolutionair, de kerk is revolutionair en de sacramenten zijn het – dus moeten de kerkliden, geestelijken en leken, het ook zijn. In tegenstelling tot wat wij uit Latijns Amerika gewend zijn is het een bijna simpel geschrift: weinig of geen economische of sociologische analyse, weinig of geen theologische bearbeiding van het gepresenteerde gezichtspunt, maar de stelling wordt op directe wijze „uitgeschreven“ onder veelvuldige verwijzing naar bijbelteksten, rondom de volgende zes hoofdstuk-thema's: verlossing, Jezus Christus, de Kerk, eredienst, de sacramenten, geweld. Een geschrift derhalve dat direct beantwoordt aan de pastorale situatie binnen het bisdom Ilagan.

Ik zou dit boekje geen recht doen wanneer ik de vele kleine vraagtekentjes zou vermelden die ik in de kantlijn heb staan. Het gaat om de boodschap achter de letter: om de stem en de macht van de „gewone massa“. Mag de kerk die nooit geweld heeft geschuwd wanneer haar eigen belangen op het spel staan, de revolutie van de armen bestrijden? (144). Als de kerk „haar invloed aanwendt ten behoeve van de armen, kan ze grote dingen bereiken“ (59). De directheid van dit geschrift is de kracht ervan; het staat vol van gedachten en inzichten die het bisdom Groningen – en ons – verder kunnen brengen. Welk geschrift van een Groningse pater zal er nu in de Filippijnen worden vertaald? Misschien geen; dat verklaart dan het „eenzijdige“ leraarsschap van de armen in de wereldkerk.

R. L. Haan

Miva-verkenningen uit een Miva-onderzoek. Over de pastorale aanpak bij gemeenschapsvorming en kerkopbouw. Verkenningen in Afrika en Azië. Breda 1983. 174 p. Uitgave Miva, Vijverstraat 12, 4818 ST Breda. Prijs f 10,—

De Miva (Missie Verkeersmiddelen Aktie) hield in 1982 een enquête onder 233 bisschoppen en priesters in Afrika, Azië en Latijns Amerika. Een zevental vragen werd aan de geënquêteerden voorgelegd. In deze bundel Mivaverkenningen zijn 61 binnengekomen antwoorden op de vragen 1 en 2 bijeengebracht. De vragen luiden kort samengevat: 1. Kunt u voorbeelden geven, die laten zien hoe christenen in uw kerk meer en meer zelf voor kerk en geloof verantwoordelijkheid gaan dragen? 2. Welke verantwoordelijkheden worden binnen deze ontwikkeling aan katechisten toevertrouwd? Vanwaar de angst van sommige priesters voor de toenemende betekenis van de katechisten?

In het voorwoord en in de nabeschuiving op deze uitgave maakt de Miva duidelijk, dat het hier gaat om een reeks van verhalende antwoorden op de twee gestelde vragen. Wetenschappelijke pretenties heeft de Miva niet. Wat lezing van de verhalen echter interessant maakt, is de daarachter gelegen bedoeling. De Miva wil datgene, wat aan rijkdom en inspiratie vanuit de kerken van de derde wereld bij haar binnenkomt, niet voor zichzelf houden, maar mededelen aan vele anderen. „Want het is verrijkend om te zien hoe elders dezelfde problemen aanwezig zijn als hier, maar ook, dat elders meer inventief gewerkt wordt dan hier. En zo kunnen de kerken in de derde wereld ons aanmoedigen het werk van de evangelisatie voort te zetten, hier bij ons zelf, hier in ons land“ (p. 160). Het zal de Miva genoegen doen te zien, dat dit nummer van *Wereld en Zending* met deze materie van „terugkoppeling“ – want daarom gaat het de Miva toch – eens „wetenschappelijk“ aan pakt. (p. 2).

J. van Lin

Basil Davidson, Afrika Een groots continent. Rostrum BV, Haarlem, 1984, 288 blz., f 49,90.

De Britse auteur schreef een dertigtal boe-

ken over Afrika en beschikte over uitstekende relaties met goed geïnformeerde Afrikanen. In een prettig leesbare stijl biedt hij nu een doorlopende geschiedenis van het zwarte continent, bestemd voor een breed publiek. Het boek vult de TV-uitzendingen, die gedurende de zomervakantie in België en Nederland werden uitgezonden en die eveneens door Davidson gepresenteerd werden, goed aan. Het is karakteristiek voor de zienswijze van de auteur dat het pre-koloniale Afrika anderhalf maal zoveel ruimte krijgt toebedeeld als het Afrika van na de binnenkomst van de blanken: een eerherstel aan een werelddeel waarvan men zo lang heeft gezegd dat het geen eigen identiteit had tenzij een pre-historische. De bijdrage van Afrika aan de ontwikkeling van de Noordatlantische wereld, met name aan Europa, wordt goed onderstreept. Niet alleen laat Davidson Afrika delen in de reputatie die het oude, beschaafde Egypte altijd ten deel gevallen is, maar sterker nog: hij laat zien hoe de basis van de Egyptische beschaving gevormd werd door Afrikanen afkomstig uit de (toen uitdrogende) Sahara. Het land van de Farao's is een product van zwart initiatief en aan zwarte vooruitgang. De Kusjiëten – autochthone bewoners van wat nu Soedan heet – waren een van de eerste volkeren die een zuiver alfabetisch schrift hebben ontwikkeld. Gewezen wordt op de ondernemingsgeest en het organisatievermogen van pre-koloniale Afrikaanse gemeenschappen, op hun ambachtelijke vaardigheden, op de centra van cultuur, op architectonische prestaties. De omvorming van een niet zo mensvriendelijk werelddeel tot woongebied voor grote bevolkingsgroepen is een van de grootste prestaties van de Afrikanen, die overigens een groot deel van hun energie besteed hebben aan goederen zoals sociale vrede en persoonlijke gemoedsrust. De auteur idilliseert het verleden niet en signaleert ook de gebreken van de oude samenleving. Maar het requisitoir aan het adres van Europa is feller en uitvoeriger en komt in het tweede deel van het boek aan de orde. Het geheel is geïllustreerd met 130 afbeeldingen, kaarten en foto's, waarvan verschillende in kleur. Een register en een literaturopgaa-

ve, aangepast aan de Nederlandse editie, complementeren het geheel. Men zoeke er geen geschiedenis van missie of zending. De collaborerende rol die zij gespeeld hebben bij de koloniale overheersing van Afrika is voor de auteur méér vermeldenswaard dan de steun die zij aan bevrijdingsbewegingen hebben gegeven.

J. Heijke

G. C. Oosthuizen, The Muslim Zanzibaris of South Africa. The religious expression of a minority group, descendants of freed slaves, Department of Science of Religion, Universiteit van Durban Westville, Postbus X 54001, 1982, 86 blz.

De redactie van de *Journal Institute of Muslim Minority Affairs* van de King Abdulaziz Universiteit te Jeddah probeert alle moslim minderheden in de wereld in kaart te brengen. Wanneer men aan Zuid-Afrika toe zal zijn, hoeft men voor de Muslim Zanzibaris slechts de studies van Z. B. Seedat (1973) en G. C. Oosthuizen (1982) te raadplegen om een mijn aan informatie aan te treffen. In het eerste hoofdstuk behandelt Oosthuizen herkomst, historie, plaatsing in een „burecratisch raciaal postvakje“ (21), taalgebruik en sociaal-geografische positie van de Zanzibaris. Het grootste en interessantste deel van deze studie beschrijft hen als moslims, met heel eigen gebruiken als b.v. de *ratieb*. De *ratieb* is – als het zo kort te formuleren valt – een door Afrikaanse muziek opgewekte trance ter ere van de profeet door daartoe bekwame geachte personen met de bedoeling mensen te genezen. Oosthuizen onderzocht ook hun „rites de passage“ en hoe trouw ze hun religieuze plichten nakomen. Wie zich Oosthuizen's dissertatie (1958) over confessies in Azië en Afrika herinnert, weet dat de auteur degelijk werk levert.

J. Slomp

Richard Tames, Approaches to Islam, verschenen in de serie World Religions in Education onder redactie van Robert Jackson, London, John Murray, 1982, 264 blz., f 23,75.

Door bemiddeling van dr. J. Schipper,

docent bij het V.W.O. te Utrecht, ontving de redactie een recensie-exemplaar van bovengenoemd boek. Het bevat een kleine, rijke islambibliotheek, bedoeld met name voor het onderwijs. De stof is in drie rubrieken verdeeld: 1 aspecten van de islam; 2. islam in de klas (met vele praktische tips); 3. elf appendices over musea met islamcollecties, Arabische leenwoorden in het Engels, audiovisuele middelen (een enorme lijst!), adressen voor verdere informatie, enz.

Zo'n speciaal voor het onderwijs gemaakt handboek bestaat nog niet in ons taalgebied. Toch zou bij een eventuele vertaling te veel moeten worden veranderd, om geschikt te zijn voor Nederland. Wel verschijnt in oktober 1984 bij het Wereldvenster een handboek Islam onder redactie van J. D. J. Waardenburg waarin met het onderwijs ernstig rekening wordt gehouden. Het eerste deel bevat naast de gebruikelijke thema's enkele hoofdstukjes die in de meeste academische inleidingen niet voorkomen, zoals over de gebieden waar de in Europa levende moslims vandaan komen, over kunst, wetenschap, positie van de vrouw, moslims in het Verenigd Koninkrijk, islam en educatie. Het tweede deel, islam in de klas, moeten met name diegenen raadplegen, die vanaf augustus 1985 binnen het kader van het nieuwe vak geestelijke stromingen over de islam moeten les geven.

Het is jammer dat de vijf pagina's over de islam en christendom beneden de maat blijven. De lezer komt er niet achter wat er op dit gebied in Engeland plaats vindt. De bibliografie beperkt zich tot verwijzingen naar publikaties in het Engels, maar blinkt daarin ook uit. De woordenlijst met verklaring van Arabische woorden moet nog eens zorgvuldig worden gecorrigeerd. Sterk aanbevolen voor mensen bij het onderwijs.

J. Slomp

K. A. van der Jagt: De religie van de Turkana van Kenia. Een anthropologische studie. Utrecht 1983, 178 blz. Ofschoon een proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor in de godgeleerdheid is deze Utrechtse dissertatie een lou-

ter anthropologische studie over de religie van de Turkana, een nomadisch herdersvolk in Noord-West Kenia. De auteur was van 1970 tot 1973 werkzaam in dat land, en verrichtte er veldonderzoek in 1979/80 en 1982. Achtereenvolgens presenteert de auteur in dit boek een semantische analyse van de voornaamste begrippen van de Turkana religie, de beschrijving van een aantal rituelen, de religieuze knooppunten in de levensloop van de gemiddelde Turkana, enkele religieuze specialisaties en een korte typering van de verschillende verhalen uit het traditionele erfgoed. Aan het eind van zijn dissertatie probeert hij de geregistreerde elementen in een samenhang te plaatsen. Een woordenlijst en engelse samenvatting besluiten het boek.

De studie is erg encyclopedisch, getuigt van nauwkeurigheid en biedt de Europeaan die in Turkana land zou gaan werken een gedetailleerd programma van de talrijke religieuze (slacht)ceremonies. Voor wie evenwel elders zijn werkkring heeft roept deze publikatie aanzienlijk minder op. Er wordt nergens getast naar een algemeen-menselijke en herkenbare gedachte achter het geregistreerde. Er wordt geen poging gedaan om het ogenschijnlijk bizarre dichterbij te halen. Hoe, om maar een voorbeeld te noemen, een ver van ons verwijderde samenleving een vinding als hekserij kon voortbrengen komt in dit boek niet aan de orde. De schrijver is geboeid in de handelingen en materialen van heks of tovenaars. Maar of er een patroon, een wetmatigheid te vinden is in de relatie van de „heks” met de „beheksten”, en of de slachtoffers soms bepaalde vaste karakteristieken vertonen zodat de maatschappelijke functie van het instituut „hekserij” wat begrijpelijker wordt blijft in dit onderzoek onbesproken. Ook vraagt de lezer zich verwonderd af of er geen sporen van interactie waren tussen enerzijds de traditionele Turkana levens- en zienwijze en anderzijds de oprukkende geldeconomie, de nationbuilding, het onderwijs, de verlokende stad, het christendom. Het is nu gebleven bij een gewetensvolle notering van uitheemse begrippen en gebruiken waaraan het perspectief ontbreekt.

J. Heijke

Boekaankondigingen

Brian Hearne (ed.), An African Christmas? Spearhead no. 77, GABA publications Eldoret, Kenya, juni 1983.

„Het christendom heeft de mensen in Kenya niet kunnen duidelijk maken dat de Europese winter niets met kerstmis te maken heeft”, aldus een Kenyaans dagblad. Dit boekje reikt suggesties aan voor een zinvolle kerstviering in Afrikaanse context. Belangrijke noties zijn bijvoorbeeld de vreugde, het thuiskomen in eigen dorp, heil-verlossing door de eenvoud van het Kind – een thema dat aansluit bij het traditionele verhaal van het meisje Chali en het monster Idimungala (Ukumbi, Tanzania).

Kinderen tekenen en schrijven over vrede, uitg. Lannoo Tiel/Bussum, 1983, f 11,90.
Gerald Walschap, Vertelsels van acht broers, uitg. Standaard, Bussum 1984, f 11,50.

Desmond Tutu, Hope and Suffering. Sermons and Speeches, Collins, Fount Paperbacks, 1984, £ 1,75.

De Zuidafrikaanse editie (Skotaville publishers 1983) werd reeds besproken in *Wereld en Zending*, 1984/2, p. 197-198. Binnenkort verschijnt er een **Nederlandse** uitgave van zeer recente toespraken en preken van bisschop Tutu – gedeelten van zijn indrukwekkende getuigenis voor de Eloff-Commissie en zijn toespraak bij het aanvaarden van de **Nobelprijs voor de vrede** op 10 dec. 1984. Uitgave van Jan Mets/Bijeen/Kairos, 120 pag, prijs ca. f 10,—.

Waldo J. Werning, Vision and Strategy for Church Growth, Baker Book House, Grand Rapids 1983, 126 pag., \$ 4,50.

Een herziene uitgave van een eerder (1977) elders gepubliceerde studie. De auteur past de modellen van McGavran en de Fuller School of World Mission toe op het Amerikaanse kerkelijke leven. Een der hoofdstukken is gewijd aan „het terugwinnen van inactieve leden”.

Ray Browneye, Through African Skies. Adventures of Bush Flying in Missions of Mercy, Baker Book House, Grand Rapids 1983, 132 pag., \$ 5,95.

Het verhaal van een „missionary bush pilot” in Nigeria die op diverse fronten o.a. tijdens de burgeroorlog van 1966 ingezet werd.

Robertson McQuilkin, The great Omission – A Biblical Basis for World Evangelism, 1984, 103 pag. \$ 4,95.

W. S. Vorster (ed.), Denominationalism – its sources and implications, UNISA Pretoria 1982, 137 pag., R 7.20.

Bevat o.a. een opstel van M. L. Daneel over „Fission-dynamics in African Independent Churches”.

Het kerkelijk spreken over seksualiteit en huwelijk. Uitg. Katholiek Studiecentrum Nijmegen 1983, 263 pag., f 27,50. Hierin is opgenomen een bijdrage van Jan Heijke over de inbreng van Afrika op de bisschoppensynode van 1980 onder de titel „Cultuurgebondenheid van het kerkelijk spreken over het huwelijk” (121-166)

Teun van Dijk, Minderheden en de media. Een analyse van de Nederlandse dagbladen, uitg. SUA Amsterdam, 160 pag., f 21,—.

De berichtgeving over minderheden in Nederland is over het algemeen slecht. De auteur bespreekt mogelijkheden die deze situatie kunnen verbeteren en stelt een gedragscode voor.

Piet Reckman/Rudi van Roon, Leren is ageren. De leerwerkwijze ITP, Anthos, Baarn 1983, 246 pag., f 29,50.

25 jaar Sengerema. Een kwart eeuw gezondheidszorg in Tanzania. Publikatie van zusters „Onder de Bogen”, Maastricht en de broeders van St. Joannes de Deo, Berg en Dal, 1984.

J. J. M. Hofland, Wij hebben een droom. Nieuwe liederen voor vandaag en morgen, uitgave Kern Muziek, Mr. Philipslaan 16, Rijswijk, f 5,—, excl. porto.

Een vertaling en bewerking van liederen van Peter Janssens die het op de Duitse Kirchentag en in Wereldraad verband goed deden. „Geschikt voor jongerenbijeenkomsten” volgens de inleiding, maar dit geldt evenzeer allen in wie mee resonanceert „Andere liederen willen wij zingen, vieren het feest van bevrijding”. *Qui cantat bis orat* (Wie zingt, bidt tweemaal).

Wat is de opdracht van het evangelie in de huidige konfliktsituatie van Midden-Amerika? Een persoonlijk getuigenis door Adrian Bastiaansen C.M., Vincentiaanse cahiers no. 14 (red. Dr. G. van Winsen C.M.), Panningen 1984, 36 pag.

Ted van Hees en Paulien van den Tempel (red.), De Verenigde Staten uit Midden-Amerika, De Horstink, Amersfoort, 1984, 96 pag., f 22,50.

Hun schuld onze schuld. Het hoe en waarom van de Latijnsamerikaanse schuldenkrisis en de Nederlandse betrokkenheid daarbij, uitg. Solidaridad Den Haag, oktober 1984.

Toen ze me over martelen vertelden, uitg. van Amnesty International, Raad van Kerken, Humanistisch Verbond, 1984, 56 pag. Vanuit verschillende levensbeschouwelijke achtergronden wordt ingegaan op het verschijnsel martelen. Prof. Th. C. van Boven schreef een voorwoord.

Wat er ook met mij gebeurt. De riskante keuze van zuster Antoinette Berendsen, uitg. Week Nederlandse Missionaris, Oegstgeest 1984, 92 pag. „De bootramp waarbij zuster Antoinette omkwam was geen ongeluk maar een gevolg van de huidige onderdrukkende en militaristische ontwikkelingen in de Filippijnen”. (Jan Schrama).

In de serie landenmappen van de NOVIB zijn in de periode maart-september 1984 de volgende nummers uitgekomen: **Nigeria, Chili, Nicaragua, Viëtnam, Zaire, Jamaica**. Prijs f 8,50, bij abonnement f 7,— per stuk.

Missie-Zendingskalender 1985 – Ethiopië, uitg. Centraal Missie Commissariaat/Nederlandse Zendingraad, onder redactie van B. van der Mee, L. Osinga, J. Simmers en P. L. van der Vliet. Prijs f 7,—.

Andere culturen aan het woord laten over wezenlijke zaken, hun uitleg van de bijbel vernemen, dat is wat de uitgevers van deze kalender beogen. Deze keer worden wij geconfronteerd met leven en geloof van Ethiopische christenen zoals volksschilders dat op geiteleer vastlegden. Bijvoorbeeld een voorstelling van Jonas in de walvis – ten diepste een verhaal van gevangenschap en bevrijding. Eeuwenlang heeft de Ethiopische kerk een beschermd leven geleid. Door de walvis – het huidige marxistisch-socialistische, militaire regiem maakt de kerk een periode van heroriëntatie door. „Onze kerk heeft haar krans van heiligheid vervuild voor een vechtpet”. Het leren kennen van het leven van Christenen in Ethiopië – via deze ook in artistiek opzicht uitnemende kalender – inspireert tot actie en contemplatie, tot neerknielen en opstaan.

G. V.-G.

WERELD EN ZENDING, Inhoudsopgave jaargang 13, 1984

Artikelen

<i>J. C. Adonis</i>	De Belijdenis van Belhar is duur Tekst Ontwerp-Belijdenis van de NG Sendingkerk, Belhar 1982; tekst Ontwerp-Belijdenis ABRECSA Sri-Lanka – Is er nog hoop? De Zuidafrikaanse Raad van Kerken in de beklagdenbank	132-140 141-144 185-193 116-123
<i>C. B. Bavinck</i> <i>B. Brown</i> <i>J. van Doggenaar /</i> <i>W. D. Filius</i> <i>J. M. van Engelen /</i> <i>J. van Lin</i> <i>W. D. Filius /</i> <i>J. van Doggenaar</i> <i>S. Govender</i> <i>J. Greven</i> <i>A. de Haan</i> <i>J. Heijke</i> <i>A. G. Hoekema</i> <i>J. M. Hoekstra</i> <i>L. J. Hogebrink</i> <i>P. Kelly</i>	Terugkoppeling in het werelddiakonaat Werkgroepen voor missie, ontwikkeling en vrede – een ander perspectief Terugkoppeling in het werelddiakonaat Het getuigenis van de Belijdende Kring Kerk en Kabel Terugkoppeling in de zending – verrijkend en verrijkend Moderne beschaving in het licht van Singhalees boeddhisme Doopsgezinde consultatie over zending De AAC – een terugblik na twintig jaar Vancouver: sterke steun voor de vredesbeweging De Katholieke Kerk in Zuid-Afrika: van gesloten suikerpot naar het zingen van vrijheidsliederen Via terugkoppeling naar een relevante theologie in westerse kontekst? Vrouwen in Zuid-Afrika – hun strijd en onze strijd Het vredesdenken van Vancouver: Constantijn werkt nog steeds door Vastenactie – terugkoppeling is niet zomaar informatie geven Bibliografie van in Nederland en Nederlandstalig België verschenen missiologische literatuur in het jaar 1983 Werkgroepen voor missie, ontwikkeling en vrede – een ander perspectief Pauselijke Missiewerken (PMW) – via terugkoppeling naar wereldwijde samenwerking	319-326 214-225 319-326 109-115 63- 68 302-311 175-184 369-374 84- 90 38- 42 124-131 346-354 155-160 26- 37 312-318 261-282 214-225 294-311
<i>B. Klein Goldewijk</i>	Solidaridad – van afwentelen naar omwentelen Getuigen in dialoog met mensen van een ander geloof Het Guntersteinberaad – een tienjarige poging tot dialoog tussen „kerkelijke” zending en „evangelicals” Omgaan met anders-gelovigen – getuige zijn in een multireligieuze samenleving Derde Wereld beweging en spiritualiteit Zending? – Zending! IKVOS – van kerkelijke tegenbeweging naar kerkelijke beweging Oceanië's bedreigde eilandkerken Verdeel en heers in Zuid-Afrika Reactie vanuit de Nederlandse politiek Terugkoppeling – uitdaging vanuit de Derde Wereld – ten geleide Nawoord – terugkoppeling als oecumenisch leerproces	327-334 20- 25 226-230 74- 83 365-369 253-257 335-345 203-213 100-108 161-163 289-293 355-359
<i>B. Kloek</i> <i>H. B. Kossen</i>	Solidaridad – van afwentelen naar omwentelen Getuigen in een verdeelde wereld Missionaire agenda Ontmoeting van Afrikaanse en Europese theologen in Kameroen Van Vancouver naar Amersfoort – luisteren naar anders-gelovigen op school	327-334 12- 19 360-364 245-252 69- 73
<i>P. Kuijper</i> <i>L. Lagerwerf</i>		
<i>J. van Lin /</i> <i>J. M. van Engelen</i> <i>J. van Lin</i>		
<i>J. van Lin /</i> <i>L. Schuurman</i> <i>D. C. Mulder</i> <i>H. Noordermeer</i>		
<i>F. N. M. Nijssen</i>		
<i>H. Oldenhof</i> <i>C. B. Posthumus Meyjes</i> <i>R. Rahman</i> <i>R. G. van Rossum</i> <i>J. Schipper</i> <i>J. N. Scholten</i> <i>H. Schravessande</i>		
<i>H. Schravessande</i> <i>L. Schuurman /</i> <i>J. van Lin</i> <i>G. Siebert</i> <i>P. Simons</i> <i>J. van Slageren</i> <i>J. Slomp</i>		

<i>J. Slomp</i>	Mohammed erkennen als profeet? – naar aanleiding van een Europese conferentie in St. Pöiten	231-237	
<i>M. R. Spindler</i>	Vancouver op de collegebanken	59- 62	
<i>R. J. van der Veen</i>	Reactie van Nederlandse en Duitse kerken – antwoorden en strategieën	164-169	
<i>J. Vernooij</i>	De kerken en de Grenada-invasie	238-244	
<i>F. J. Verstraelen</i>	Vancouver in breder verband	4- 11	
<i>F. J. Verstraelen</i>	Het oecumenisch-missionaire perspectief van Vancouver	43- 52	
<i>G. Verstraelen-Gilhuis</i>	Nieuwe fase in de Zuidafrikaanse kerkstrijd	145-154	
<i>G. Verstraelen-Gilhuis</i>	Verkuyyl's missionaire memoires	172-174	
<i>G. Verstraelen-Gilhuis</i>	Missionaire toegad in Kampen – Honig en het MWV	258-260	
<i>J. H. Willems</i>	De strijd tegen racisme na Vancouver-verslag van een werkdag	53- 58	
<i>Th. Witvliet</i>	Wereldgodsdiensten over apartheid	170-171	
Boekbesprekingen			
<i>Paul Abrecht en Ninan Koshy, „Before it's too late“ (The Challenge of Nuclear Disarmament)</i>	G. Witte-Rang	91	
<i>Gerald H. Anderson, Witnessing to the Kingdom, Melbourne and Beyond</i>	J. van Lin	92	
<i>J. van Baal, Jan Verschuieren's Description of Yéi-Nan Culture</i>	E. W. Tuinstra	94	
<i>Harry van den Berg / Peter Reinsch, Racisme in schoolboeken – het gladde ijs van het westers gelijk</i>	P. Bijlefeld	197	
<i>A. W. Berkhof, Gewapend-Geweldloos, over de bevrijding van Zuidelijk Afrika</i>	G. V.-Gilhuis	198	
<i>B. J. Boland / I. Farjon, Islam in Indonesië, a bibliographical survey 1600-1942 with post-1942 addenda</i>	K. Steenbrink	287	
<i>Arnulf Camps, Partners in dialogue</i>	J. Moonen	286	
<i>The Churches and Islam in Europe (II)</i>	A. Camps	286	
<i>Basil Davidson, Afrika – een groots continent</i>	J. Heijke	376	
<i>Richard D. N. Dickinson, Poor, yet making many rich, The poor as agents of creative justice</i>	C. H. Koetsier	94	
<i>Chr. Fahner en W. van Laar, Evangelie als cultuur</i>	G. J. v. Butselaar	198	
<i>R. Fung, Households of God on China's Soil</i>	C. H. Koetsier	374	
<i>Joseph G. Healey, A fifth Gospel: the experience of Black Christian values</i>	J. Heijke	375	
<i>Leon Howell, Acting in Faith</i>	C. H. Koetsier	91	
<i>K. A. van der Jagt, De religie van de Turkana van Kenia, een anthropologische studie</i>	J. Heijke	378	
<i>Zephanja Kameeta, Gott in Schwarzen Gettos: Psalmen und Texten aus Namibia</i>	G. V.-Gilhuis	197	
<i>Paul E. Kauffman, China the emerging challenge, a Christian perspective</i>	A. Camps	375	
<i>N. Kussendrager, Unctad in crisis</i>	R. L. Haan	93	
<i>M. van Lay, Kirche im Entkolonisierungskonflikt. Eine Fallstudie zum Krieg um die Entkolonisierung Mosambiks 1964-1974</i>	A. Camps	283	
<i>Joseph Mfochivé, L'éthique chrétienne face a l'interconnexion culturelle et religieuse en Afrique (exemple du pays Bamoun 1873-1937)</i>	J. van Slageren	93	
<i>J. Micksch, Christen und Muslime im Gespräch, eine Handreichung</i>	A. Camps	285	
<i>Mivaverkenningen in Afrika en Azië</i>	J. van Lin		
<i>Takatso A. Mofokeng, The Crucified among the Crossbearers, Toward a Black christiology</i>	J. Heijke	194	
<i>A. W. Musschenga, De dialoog kritisch bezien: studies over de plaats van de waarheidsvraag</i>	F. N. M. Nijssen	288	
<i>L. R. Lekula Ntoane, A cry for life and Interpretation of „calvinism“ and Calvin</i>	J. O. Kroesen	195	
<i>Missie en ontwikkeling in Oost-Afrika. Een ontmoeting van culturen</i>	F. J. Verstraelen	199	

<i>H. W. Morrow, Splendor of God, the life of Adoniram Judson</i>	I. H. Enklaar	95
<i>S. E. Mzimela, Apartheid: South African Nazism</i>	J. O. Kroesen	196
<i>G. C. Oosthuizen, The Muslim Zanzibaris of South Africa</i>	J. Slomp	377
<i>John Poulton, The feast of life. A theological reflection on the theme Jesus Christ – the life of world</i>	C. H. Koetsier	91
<i>Maxime Rodinson, Mohammed</i>	W. Raven	284
<i>Pedro V. Salgado, Het Christendom is revolutionair</i>	R. L. Haan	375
<i>J. Slomp, Christenen en Moslims in gesprek. Een handreiking</i>	G. M. Speelman	285
<i>Sharing one bread, sharing one mission, the eucharist as missionary event</i>	H. Oldenhof	92
<i>J. Stromberg (ed.), Mission and Evangelism. An Eucumenical affirmation</i>	F. N. M. Nijssen	374
<i>Richard Tames, Approaches to Islam</i>	J. Slomp	377
<i>Theologen over Zuid-Afrika – reisverslagen, discussies, verklaringen</i>	G. V.-Gilhuis	197
<i>Desmond Mpilo Tutu, Hope and Suffering, Sermons and Speeches</i>	G. V.-Gilhuis	197
<i>Michel Twagirayesu / Jan van Butselaar, Ce don que nous avons reçu. Histoire de l'Eglise Presbyterienne au Rwanda (1907-1982)</i>	J. Heijke	200
<i>J. A. J. Verheijen, Komodo – Het eiland, het volk en de taal</i>	E. W. Tuinstra	94
<i>John J. Vincent, Starting all over again</i>	W. P. ten Kate	92
<i>H. Waldenfels, Theologen der Dritten Welt. Elf biographischen Skissen aus Afrika, Asien und Latein-Amerika</i>	C. H. Koetsier	95
<i>Wereldwijd Brevier</i>	H. Oldenhof	
<i>Anton Wessels, Arabier en Christen. Christelijke kerken in het Midden-Oosten</i>	W. Zuidema	287
<i>D. Wootton, Jesus more than a prophet, Fifteen Moslims find forgiveness, release and new life</i>	P. Reesink	200
<i>Boekaankondigingen</i>	G. V.-Gilhuis	96
		379

BIJEEEN PUBLIKATIES

DE DODEN LEVEN VERDER - NIEUWE MARTELAREN IN LATIJS-AMERIKA

Beschrijvingen van martelaren in Latijns-Amerika die de zijde van het volk kozen en dit met hun dood hebben moeten bekopen.

96 pag. Met tekeningen. f 12,50
OP ZOEK NAAR MEDESTANDERS

Deelnemers van de cursus Wereldwijs vertellen op welke momenten en door welke beweegredenen zij concrete stappen gingen zetten in hun eigen bewustwordingsproces.

64 pag. Met illustraties. f 10,00

KAUNDA OVER GEWELD

door Kenneth David Kaunda
Hoe geweldloos mag men blijven als overal groepen mensen worden uitgebuit en onderdrukt?

168 pag. f 18,50

WERELDWIJD BREVIER

Bekende en minder bekende mensen uit de hele wereld mediteren over belangrijke thema's.

200 pag. Met foto's. f 27,50

FILIPIJNEN - VOLK IN VERZET

Fotoboek, uitgegeven in samenwerking met het Missionair Centrum in Heerlen en de Filipijnengroep Nederland.

104 pag. Met 125 foto's. f 17,50

OP DE BRES VOOR BEVRIJDING

Levendige portretten, in woord en beeld, van kloplopers in de strijd tegen verdrukking en achterstelling.

160 pag. Met veel foto's. f 22,50

TANZANIA - VELDSLACHT OM VOEDSEL

door Bernard Joinet
Niet alleen als toeschouwer maar als deelnemer kent Joinet de strijd van het Tanzaniaanse volk tegen de honger.

204 pag. Met foto's. f 22,50

De prijzen van de boeken zijn exclusief portokosten.

MAANDBLAD BIJEEEN

In het oktober-nummer '84: • Afrikanisering van de kerk • Turken brachten shoarma hier • Sekten in Latijns-Amerika • Bali: godsdienst beïnvloedt Hindoe-kunst. Vraag een gratis proefnummer.

LANDENWIJZERS

Nieuwe serie landenbrochures, vooral bestemd voor mensen in Vastenactie-, MOV-, Wereldwinkel- en andere groepen. De eerste vier nummers zijn gewijd aan: Brazilië, Filippijnen, Indonesië en El Salvador.

Vraag een gratis folder.

BIJEEEN

DERDE WERELD INFORMATIEHUIS
Postbus 750, 5201 AT Den Bosch

BESTELBON 9 - 11

- De doden leven verder, à f 12,50
- Medestanders, à f 10,00
- Kaunda over geweld, à f 18,50
- Wereldwijd Brevier, à f 27,50
- Filippijnen, à f 17,50
- Op de bres voor bevrijding, à f 22,50
- Tanzania, à f 22,50
- Gratis folder Landenwijzers
- Gratis proefnummer BijEEN okt.

Naam:

Adres:

Plaats:

Aan dit nummer werkten mee:

Jan van Lin

Dr. J. van Lin is studietoelichting van de Pauselijke Missiewerken (PMW) en voorzitter van de sectie Relatie Wereldgodsdiensten van de Raad van Kerken in Nederland.

Adriaan de Haan

Dr. A. de Haan werd geboren in Antwerpen, deed zijn doctoraal theologie in Utrecht, was predikant in Hansweert en Almelo, secretaris van de Nederlandse Zendingsraad (1958-1964), adviseur voor het protestants christelijk onderwijs in Zaire (1964-1967); sinds 1973 is hij secretaris binnenland van de Raad voor de Zending der Nederlandse Hervormde Kerk.

Piet Kuijper

Drs. Piet Kuijper is stafmedewerker campagne en educatie van de Bisschoppelijke Vastenactie. Hij studeerde politicologie en legde zich toe op Internationale Betrekkingen en Mondiale Vorming.

Jan van Doggenaar

Dr. J. van Doggenaar is studietoelichting en stafmedewerker Oost-, West- en Centraal Afrika van het hervormd werelddiakonaat.

Wim Filius

Ir. W. D. Filius is staffunctionaris van het werelddiakonaat van de gereformeerde kerken. In de periode 1967-1971 was hij als civiel ingenieur werkzaam bij waterleiding projecten in Senegal en Irak.

Bert Schuurman

Dr. L. Schuurman is voorzitter van Solidaridad en predikant in Arnhem voor evangelisatie en toerusting. Van 1966-1977 was hij verbonden aan de Facultad Evangelica de Theologia te Buenos Aires, Argentinië.

Rita Rahman

Mw. R. D. Immanuel-Rahman is sinds juli 1983 coördinatrice bij IKVOS. In 1980 kwam zij naar Nederland. Zij werd geboren in Aruba en groeide op in Suriname, waar zij actief was in de basisbeweging (vrouwen beweging, alfabetisatie, en werk onder kleine boeren). Zij studeerde wiskunde en ontwikkelingspsychologie.

Berma Klein Goldewijk

Drs. B. M. J. Klein Goldewijk studeerde missiologie in Nijmegen en doet onderzoek naar de Latijnsamerikaanse bevrijdingstheologie. Zij is medewerkster van het Derde Wereld Centrum en lid van de redactie.

Hans Schraevesande

Drs. J. H. Schraevesande studeerde theologie aan de VU en is sinds 1978 secretaris ontwikkelingssamenwerking van de gereformeerde kerken. Ontwikkelingseducatie is een belangrijk onderdeel van zijn taak.

Piet Simons

P. Simons, cicm, is missionaris van Scheut. Hij studeerde theologie in Leuven en was van 1971-1980 missiesecretaris van het bisdom Den Bosch. Sinds 1980 is hij secretaris binnenland van de Nederlandse Missieraad.

Hans Oldenhof

Drs. J. B. J. Oldenhof studeerde missiologie in Nijmegen en was tot voor kort missiesecretaris van het bisdom Breda; hij is lid van de redactie.

Alle Hoekema

Drs. A. G. Hoekema is doopsgezind predikant in Alkmaar. Hij studeerde theologie aan de Universiteit van Amsterdam en was van 1969-1977 verbonden aan de *Akademi Kristen Wiyata Wacana* op Midden Java.